

*Dragomir Esroder
srdacno HAZIM*

VAKUF
Ešrefa Kovačevića

KRAJIŠTE ISA-BEGA ISHAKOVIĆA
ZBIRNI KATASTARSKI POPIS IZ 1455. GODINE

ORIJENTALNI INSTITUT U SARAJEVU

MONUMENTA TURCICA
HISTORIAM SLAVORUM MERIDIONALIUM ILLUSTRANTIA
Tomus secundus

Serijs II
DEFTERI
Knjiga 1

UREDNICI:

Dr B. Đurđev, N. Filipović, H. Hadžibegić i Dr H. Šabanović

ORIJENTALNI INSTITUT U SARAJEVU

Dr HAZIM ŠABANOVIĆ

KRAJIŠTE ISA-BEGA ISHAKOVIĆA
ZBIRNI KATASTARSKI POPIS IZ 1455. GODINE

UVOD, TURSKI TEKST, PREVOD I KOMENTARI

SARAJEVO

1964

3974

sign.

11/113/5-9

Naslov originala

HICRI 859 TARIHLI
SURET-I DEFTER-I MÜCMEL-I VILÂYET-I YELEÇ VE
IZVEÇAN VE HODİDİDE VE SENİÇÂ VE RAS VE ÜSKÜB
VE KALKANDELEN ME'Â TEVABİHA

S A D R Ź A J

PREDGOVOR	VII
BIBLIOGRAFIJA	IX
UVOD	
I Turske katastarske knjige	XXI
II Popis krajišta Isa-bega Ishakovića	XLVII
PREPIS SUMARNOG POPISA VILAJETA JELEĆ, ZVEČAN, HODIDJED, SJENICA, RAS, SKOPLJE I KALKANDELEN (TETOVO) SA PODRUČJIMA KOJA IM PRIPADAJU	1
HASOVI ISA-BEGA ISHAKOVIĆA	3
Vilajeti Zvečan, Jeleć, Sjenica i Ras	3
Džemat vlaha Senica (Sjenice)	8
Nahija Senice (Sjenice)	8
Vilajet Nikšikler (Nikšići)	13
Vilajet Hodidide (Hodidjed)	14
Nahija Tilava	15
Vilajet Kalkandelen (Tetovo)	18
Vilajet Ūsküb (Skoplje)	19
Nahija Kačaniklar (Kačanici)	19
Vukova oblast (Vilâyet-i V'lk)	22
TIMARI MUSTAHFIZA GRADA ZVEČANA	23
TIMARI EŠKINDŽIJA NAHIJE ZVEČANA	32
TIMARI EŠKINDŽIJA NAHIJE JELEČA	36
TIMARI MUSTAHFIZA GRADA JELEČA	52
TIMARI EŠKINDŽIJA VILAJETA NIKŠIĆA	58
TIMARI MUSTAHFIZA GRADA HODIDIDA (HODIDJED)	60
VILAJET KALKANDELEN (TETOVO)	67
VILAJET KALKANDELEN (TETOVO)	85

TIMARI MUSTAHFIZA GRADA SOBRI	95
VILAJET SKOPLJE (ÜSKÜB)	97
TIMARI EŞKINDŽIJA SKOPSKOG VILAJETA	105
RJEČNIK TERMINA	119
REGISTAR LIČNIH IMENA	147
REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA	157

Ovom knjigom *Orientalni institut u Sarajevu* započinje izdavanje druge serije svoje zbirke *MONUMENTA TURCICA* koja je pokrenuta 1957. godine kada je izašla prva sveska prve serije pod naslovom *ZAKONSKI SPOMENICI*. Ova druga serija obuhvataće najstarije i najvažnije turske katastarske i druge popise jugoslavenskih zemalja.

Orientalni institut mogao je nastaviti izdavanje zbirke *MONUMENTA TURCICA* zahvaljujući predusretljivosti *Saveznog fonda za naučni rad*, koji je preuzeo finansiranje ovog poduhvata.

Defter kojim započinje ova serija predstavlja najstariju tursku katastarsku knjigu naših zemalja čije je kopije posjedovao *Institut* u vrijeme pokretanja ove serije. Original ovog deftera nalazi se u *Arhivu Predsjedništva vlade (Başbakanlık Arşivi)* u Istanbulu pod br. *Maliye 544*, dok *Orientalni institut* posjeduje mikrofilm toga deftera. Naknadnim istraživanjem pronađen je u istom arhivu jedan stariji turski katastarski popis naših zemalja. To je *defter Maliye br. 12*. Kako nam taj popis nije bio pristupačan u vrijeme pokretanja ove serije, to on nije mogao biti unesen u prvi plan i program rada na izdavanju ovih izvora.

Prema odluci redakcije ovaj se popis izdaje u originalu, sa kritičkim aparatom i u srpskohrvatskom prevodu, sa neophodnim komentarima. U Uvodu je učinjen pokušaj da se pruži opći uvid u turske katastarske knjige i riješe najvažniji problemi koje nameće njihovo korišćenje. Tekst je izdat prema fotokopijama koje su sravnjene sa originalom. Pri publikovanju turskog teksta težilo se da on bude što vjerniji originalu ne samo po sadržaju nego i u formalnom pogledu, da se da što približnija slika originala. Odstupanja su učinjena samo kod navođenja vojnih obaveza timarnika i kod reprodukovanja mariginalnih bilježaka. Nisam se upuštao u ispravljanje gramatičkih grešaka niti u ujednačavanje pravopisa. Dijakritičke tačke, koje su u ovom, kao i u drugim sličnim turskim spome-

nicima, u znatnoj mjeri ispuštene u ovom izdanju su pri dešifrovanju originala dodavate bez ikakvih obrazloženja. Samo u slučajevima gdje je postojala i najmanja sumnja u mogućnost drukčijeg dešifrovanja pojedinih toponima, stavljan je mali znak plusa (+), što znači da dotična ligatura nema nijedne dijakritičke tačke. Ako je bilo potrebno davao sam varijante naziva istih lokaliteta, iz drugih domaćih ili turskih izvora. Skraćenice su jednostavno razriješavane, a sijakatske brojke pretvarane u uobičajene i označene zvjezdicom.

U prevodu sam davao nazive mjesta u latiničnoj transkripciji, a zatim ih u zagradama razrješavao u odgovarajuće savremene oblike. U napomenama sam vršio ubikaciju lokaliteta i davao neophodnu interpretaciju onih mjesta koja bi bukvalnim prevodom ostala nejasna. U rječniku termina naročito je obraćena pažnja na manje poznate termine i ona njihova značenja u kojima se oni javljaju u ovom spomeniku.

Istorijsko-geografska karta područja koje obuhvata ovaj popis biće data uz izdanje detaljnih popisa ovog područja.

Zahvaljujem kolegama Salihu Traki za pomoć pri reprodukcivanju turskog teksta i Ahmetu Aličiću za pomoć pri čitanju korektura i izradi registara.

Dr Hazim ŠABANOVIĆ

BIBLIOGRAFIJA

I BUKOPISI

Istanbul, Başvekâlet Arşivi (dalje skraćeno BVA), Maliye br. 12. Pojedinačni, detaljni popis carskih hasova u vilajetima Zvečanu i Nikšićima i hasova velikog vezira i rumelijskog beglerbega u vilajetima: Skoplju, Jeleču, oblasti Brankovića (*Vilâyet-i Vilk*) i u vilajetu Bistrici (prizrenskoj), a zatim detaljan popis skopskog i tetovskog vilajeta. Taj defter nije datiran, ali sam utvrdio da je nastao u vrijeme od maja 1453. do maja 1455. godine, a najvjerovatnije u martu i aprilu 1455. godine.

Istanbul, BVA, Maliye br. 2 m. Pojedinačni popis tzv. oblasti Brankovića (*Vilâyet-i Vilk* kasniji Vučitrnski sandžak) koji je završen u prvoj dekadi redžepa 859. = 17—26. juna 1455. godine.

Istanbul, Belediye kütüphanesi, Cevdet Yazmaları br. 0 76. Zbirni, sumarni popis Bosanskog sandžaka započet početkom redžepa 872., a završen krajem ševvâla 873. (od 26. januara 1468. do 12. maja 1469. godine).

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 5. »Sancak-i vilâyet-i Hersek defteri«, detaljni popis Hercegovačkog sandžaka započet 1475, a završen u prvoj dekadi ramazana 882. = 7—16. decembra 1477. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 16. Pojedinačni popis Smederevskog sandžaka iz 1476/78. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 18. Sumarni popis Bosanskog sandžaka završen u prvoj dekadi džumada II 890. = 15—24. juna 1485. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 24. Detaljni popis Bosanskog sandžaka završen u prvoj dekadi ramazana 894. = 29. jula — 7. avgusta 1489. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 56. Defter-i mücmel-i liva-i Bosna, sumarni popis Bosanskog sandžaka završen u prvoj dekadi muharrema 922. = 5 — 14. februar 1516. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 1007. Pojedinačni popis Smederevskog sandžaka iz 1516. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 171. Sumarni popis Zvorničkog sandžaka. Nije datiran, ali je nastao prije 1519. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 135. Zbirni popis Smederevskog sandžaka iz 1521/23. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 144 i br. 1011. Pojedinačni popis vlahu (stočara) Smederevskog sandžaka iz 1528. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 978. Pojedinačni popis Smederevskog sandžaka iz 1528/30. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri No 157. Detaljni popis Bosanskog sandžaka započet u prvoj dekadi rebī'a I 935. = 3 — 12. juna 1528, a završen u prvoj dekadi muharrema 937. = 25. avgusta — 3. septembra 1530. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 187. Pojedinačni popis Smederevskog sandžaka iz 1536. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 211. Defter-i mufassal-i liva-i Bosna, detaljni popis Bosanskog sandžaka započet u prvoj dekadi rebī'a I 947. = 6 — 15. jula 1540, a završen u drugoj dekadi zu'lhidždže 948. = 28. marta — 6. aprila 1542. godine

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 201. Sumarni popis Bosanskog sandžaka iz 1540/42. godine; to je idžmal-defter prethodnog detaljnog popisa br. 211.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 243. Detaljni popis Požeškog sandžaka. Završen je 20. safera 952. = 3. marta 1545. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 437. Pojedinačni popis Sremskog sandžaka iz 1546. godine.

Istanbul, BVA, Tahrir defteri br. 260. Detaljni popis Zvorničkog sandžaka, završen posljednjeg dana redžepa 955. = 4. septembra 1548. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 316. Pojedinačni popis Smederevskog sandžaka iz 1560. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri No 379. Detaljni popis Bosanskog sandžaka. Nema datuma, a nastao je poslije jula 1561. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 549. Pojedinačni popis Sremskog sandžaka iz 1566/7. godine.

Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 415. Detaljni popis Bosanskog sandžaka. Nema datuma, a nastao je poslije januara 1575. godine.

II OBJAVLJENI IZVORI I LITERATURA

Aleksih, A.: *Ибар од Рашке до Карановца. Годишњица Николе Чупића III, 1879, 24—66.*

Aleksih, Јован: *Жупе у сливу реке Ибра у средњевековној српској држави. Историски часопис САН V, Београд 1954, 333—344.*

‘Alī: *Fatih zamanında akça ne idi? Târîh-i ‘Osmânî Encümen-i Mecmu‘ası VII i VIII, br. 49—62, 1919—1921, İstanbul, 1923, str. 59—62.*

Ali Čauš: *Rasprava Ali Čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljeću. Izdanje i prevod H. Hadžibegić. GZM 1947, 139—205.*

‘Alī Dževād: *Memāliki-i ‘osmaniyyenin târih ve coğrafya luğatı, İstanbul 1313/1895—96.*

‘Alī, Muştafa, *Kühül-aḥbār, I—V, İstanbul 1277—1285.*

‘Ali Seyyidī: *Resimli kamus-i ‘osmānî. İstanbul 1330 (1911/12).*

Anhegger, R. — Inalcık, H.: *Kanūnnāme-i sultānî ber müceb-i ‘orf-i ‘osmānî. Ankara 1956.*

‘Arif, Mehmed: *Kanūnnāme-i Āl-i ‘Osmān. Târîh-i ‘Osmānî Encümen-i Mecmu‘ası br. 13—19, İstanbul, 1912—1913.*

‘Aşikpaşazāde; *Die altosmanische Chronik des ‘Aşikpaşazāde, auf Grund mehrerer neuentdeckten Handschriften von neuen herausgegeben von Friedrich Giese. Leipzig 1929.*

‘Aşikpaşazāde: *Tevārîh-i Āl-i ‘Osmān. Izdao Ali-bey. İstanbul 1332.*

Atalay, B.: *Türk Büyükleri veya Türk Adları. İkinci Basım. İstanbul 1935.*

‘Ayni ‘Ali: *Kavānîn-i Āl-i ‘Osmān der hulāsa-i mezāmîn-i defter-i dīvān. Izd. Ahmed Vefik-paše. İstanbul 1280/1864.*

Babinger, F: *Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio de Campis über des Osmanenstaat um 1475. München 1957.*

Babinger, Fr: *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig 1927.*

Babinger, Franz: *Sultanische Urkunden zur Geschichte der osmanischen Wirtschaft und Staatverwaltung am Anfang der Herrschaft Mehmeds II. des Eroberers. I. Teil, München 1956.*

Babinger, Fr: *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. München 1953.*

Barkan, Ömer Lutfi: *Osmanlı İmperatorluğunda zirâi ekonominin hukûkî ve mâlî esasları. I. Kanunlar. İstanbul 1943.*

Barkan, Ö. L.: *Osmanlı imparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler. İktisat Fakültesi Mecmuası XIII, İstanbul 1953, 56—78.*

Barkan Ö. L.: *Türkiye'de imparatorluk devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve Hakâna mahsus istatistik defterleri*. Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası knj. II, Istanbul 1940—1941, br. 1—2, 20—59 i 214—47.

Bellethen, Türk Tarih Kurumu. Organ turskog istoriskog društva u Ankari 1937—

Bianchi T. X. i Kieffer, J. D.: *Dictionnaire turc-français*, 2. izd. Paris 1850.

Бошков, В. — Фетах, Исак: *Едно скопско вакуфнаме од XVI век*. Гласник на Институтот за национална историја, V, Скопје 1961, бр. 1.

Божић, Иван: *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*. Београд 1952.

Брокијер, Бертрандон де ла: *Путовање преко мора*. Београд 1950.

Çagatay, N.: *Osmanlı İmparatorluğunda reyây'nin miri arazide toprak tasarrufu ve intikal tarzları*. IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10—14 Kasım 1948. Ankara 1952, 426—433.

Çagatay, N.: *Osmanlı İmparatorluğunda reyây'dan alınan vergi ve resimler*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, V, 5, Ankara 1947, 483—511.

Çetintürk, S.: *Osmanlı İmparatorluğunda Yürük sınıfı ve hukuki statüleri*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi II, 1, Ankara, 1943, 107—116.

Ђирковић, С.: *О најстаријим турским златницима*. Зборник радова Византолошког института V, Београд 1958, 71—75.

Ђоровић, Вл.: *Хисторија Босне*. Београд 1940.

Даничић, Ђуро: *Рјечник из књижевних старина српских*. I—III, 1863.

Дероко, А.: *Средњевековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*. Београд 1950.

Динић, Ј. Михајло: *Трг Дријева и околина у средњем веку*. Годишњица Николе Чупића, књига XLVII, Београд 1928, 109—147.

Динић, М.: *Дубровачка средњевековна караванска трговина*. Југославенски историски часопис III, 1937, св. 1—4.

Динић, Ј. М.: *Земље Херцег Св. Саве*, Београд 1940 = Глас САН 182.

Динић, М.: *Област Бранковића*. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. Књ. XXVI, св. 1—2. Београд 1960, 5—29.

Динић, Ј. М.: *За историју рударства у средњевековној Србији и Босни*, I. део, Београд 1955, II део, Београд 1962.

Documenta Islamica inedita. Berlin 1952.

Dursun-beg, *Tārīh-i Ebūl-Feth*. Izd. TOEM, br. 26—38, Istanbul 1930.

Džikija, S. S.: *Defter-i mufassal-i vilâyet-i Curcistan*. Tblisi 1947.

Бурђев, Бр.: *Два дефтера Црногорског санџака из времена Скендер-бега Црнојевића*. Записи XIII, Књ. XXIV, Цетиње 1940, 26—29.

Бурђев, Бр.: *Нешто о влашким старјешинама под турском управом*. Гласник Земаљског музеја 1941, 49—67.

Бурђев, Бр.: *Дефтери за Црногорски санџак из времена Скендер-бега Црнојевића*. ПОФ I—III, 1950—1953.

Бурђев, Бр.: *О кнезовима под турском управом*. Историски часопис. Орган Историског института САН I, Београд 1948, 13—166.

Елезовић, Г.: *Скопски Исаковићи и Паша Југит-бег*. Гласник Скопског ученог друштва XI, Скопље 1931.

Елезовић, Глиша: *Турски извори за историју Југословена*. Београд 1932. Прешт. из Братства XXVI.

Елезовић, Глиша: *Турски споменици*. Књ. I, св. 1, Београд 1940; св. 2. Београд 1952. Изд. САН, Зборник за источњачку историску и књижевну грађу књ. 1—2.

Enciklopedija Jugoslavije Zagreb 1955 —

Encyclopedie de l'Islam. Nouvelle edition. Leiden — Paris 1956 —

Enzyklopaedie des Islam, Leiden 1908—1938.

Evliya Čelebi: *Evliya Čelebi Siyatnamesi*. Istanbul 1314 (1896) — 1935.

Evliya Čelebi: *Putopis*. Odlomci o jugoslovenskim zemljama. Preveo, uvod i komentar napisao H. Šabanović, knj. I, Sarajevo 1954, knj. II, Sarajevo 1957.

Fekete, L.: *Die Siyāqat Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*. I—II. Budapest 1955.

Fekete, L.: *Türk vergi tahrirleri*. (S mađarskog preveo Sadtrettin Karatay). Belleten XI, 1947, 299—328.

Fekete, L.: *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása*. Budapest 1934.

Feridun, Ahmed: *Munša'at as-salātin*. I, Istanbul 1264.

Filipović, Nedim: *Jedna carska zapovjed Bešaretu*. Glasnik Zemaljskog muzeja, N. s. III—IV, 1950, 285—294.

Filipović, Nedim: *Pogled na osmanski feudalizam (s posebnim obzirom na agrarne odnose)*. Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine IV, 5—146.

Филиповић, С. М.: *Височка нахија*. СЕЗ XLIII, Насеља 25, Београд 1928.

Филиповић, С. М.: *Вогошћа и Биоча у Босни*. СЕЗ XLVI, Насеља 26, Београд 1930.

Flügel, Gustav: *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*. Bd. II, Wien 1865.

Giese, F.: *Die geschichtlichen Grundlagen für die Stellung der christlichen Untertanen in Osmanischen Reich*, Der Islam XIX, Berlin—Leipzig 1930, 264—277.

Giese, Friedrich: *Die altosmanischen anonymen Chroniken—Tewârih-i Âl-i 'Osmân*, I. Text, Breslau 1922.

Gökbilgin, M. Tayyib: *XV—XVI asırlarda Edirne ve Paşalivası. Vakıflar-mülkler-mukataalar*. Istanbul 1952.

Gökbilgin, M. Tayyib: *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân*. Istanbul 1957.

Gökbilgin, M. Tayyib: *Kanuni Sultan Suleyman devri başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları*. Belleten XX, 1960, 247—294.

Грујић, М. Рад.: *Епархиска властелинства у средње-вековној Србији*. Богословље г. VII, св. 2—3, Београд 1932.

Grujić, Radoslav: *Plemenski riječnik Ličko-krbavske županije*. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena XXI, Zagreb 1917, 273—364.

Hadžibegić, H.: *Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca*. Glasnik Zemaljskog muzeja. N. s. II, 1949/50, 295—381.

Hadžibegić, H.: *Džizja ili harač*. Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom, III—IV, Sarajevo 1953, 55—135.

Хаџи-Васиљевић, Ј.: *Јужна Стара Србија*. Књ. I, Београд 1909.

Хаџи-Васиљевић, Јов.: *Скопље и његова околна*. Београд 1930.

Hammer, J.: *Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*. I—II, Wien 1815.

Hammer, Josef: *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Pest 1. izd. I—X, 1828—1835, 2. izd. I—IV, 1834—1836.

Hinz, W.: *Islamische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System*. Leiden 1955.

Илић, М. Рад.: *Ибар, антропогеографска проучавања*. СЕЗ VI, Насеља III, Београд 1905.

Inalcık, Halil: *Od cara Dušana do Osmanskog carstva*. POF III—IV, 1952—1953, 23—53.

Inalcık, Halil: *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar*. I, Ankara 1954.

Inalcık, Halil: *Hicri 835 tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*. Ankara 1954. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, XIV Seri: Tahrir Defterleri No 1.

Inalcık, Halil: *Osmanlılar'da raiyyet rüsümü*. Belleten XXIII, 1959, 575—608.

Islam Ansiklopedisi (tursko izdanje Enzyklopaedie des Islam, znatno prošireno i popravljeno). Izlazi u Istanbulu od 1940.

Историја народа Југославије, књ. II, Београд 1960.

Ивановић, Радомир: *Властелинство манастира Арханђела код Призрена*. Историски часопис САН VIII, Београд 1959, 209—253.

Ивић, Алекса: *Грађа за српску историску географију*. Гласник Географског друштва, Београд 1922, св. 7—8, стр. 197—207.

Jireček, K.: *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*. Prag 1879.

Јиречек К. — Радонић, Ј.: *Историја Срба*. 2. изд. I—II, Београд 1952.

Jorga, N.: *Notes et extraite pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, Seconde serie, Paris 1899—1902.

Јовановић, Р.: *Катлановска Бања*. Гласник Скопског ученог друштва, књ. VI, Скопље 1929.

Kanuni i kanun-name. Monumenta Turcica I, 1, Sarajevo 1957.

Koçibey: *Koçibey risalesi*, izdao Ali Kemali Aksüt. Istanbul 1939.

Köprülüzade, M. F.: *Osmanlı kanunnameleri*. Milli Tezbebu lar Mecmu'ası I, 1331, 49—112, 305—348, 497—544.

Kraelitz, F.: *Kānūnnāme Sultan Mehmeds des Eroberers*. MOG I, Wien 1921/22, 13—48.

Kraelitz, Friedrich: *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatik. Wien 1922 = Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, Phil. hist. Klasse, 197 Bd., 3 Abt., Wien 1922.

Kremer, von Alfred: *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen*, I—II, Wien 1875.

Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*. Preveo Đ. Pejanović, Sarajevo 1950.

Кънчов, В.: *Македония, Етнография и статистика*. София 1900.

Lutfi-paša, *Āsafnāma*, izdanje Alibeya. Istanbul.

Lutfi-paša: *Tevārih-i Āl-i 'Osmān*. Izdao 'Ālī. Istanbul 1341.

Лутовац, Милосав: *Ибарски Колашин*. Антропогеографска испитивања, СЕЗ LXVII, Насеља 34, Београд 1954.

Маринковић, Влад.: *Речник-именик места краљевине Југославије*. Београд 1930.

Марковић, П.: *Средње Полимље и Потарје*. СЕЗ IV, Насеља I, Београд 1902.

Matković, P.: *Putovanja po Balkanskom Poluotoku XVI veka*. Rad LXXXIV.

Mazalić, Đoko: *Travnik i Teričan*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1948, 145—166.

Мазалић, Ђ.: *Краћи чланци и расправе*. ГЗМ, н. с. IV—V, Сарајево 1949/50, 215—242.

Mažuranić, Vladimir: *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni riječnik*. Zagreb 1922, s. dodacima Zagreb 1923.

Mélikoff-Sayar, Irène: *Le Destān d'Umūr Pacha (Düstūr-nāme-i Enveri)*. (Bibliothèque byzantine, Documents, 2) Paris 1953.

Millî Tettebbu'lar Mecmu'ası, I, Istanbul 1331.

Миливојевић, С. Милош: *Дечанске хрисовуље*. Гласник Српског ученог друштва, друго одељење књ. XII, Београд 1880.

Mükrimin Halil, *Feridun-bey münşeâtî*. TOEM br. 62—77, Istanbul 1336—1339.

Müneccimbaşı, Ahmed: *Sahaifü'l-ahbār*. tur. prevod od Nedima, sv. I—III, Istanbul 1285.

Недељковић, др. Бранислав: *Историја баџинске својине у новој Србији од краја 18. века до 1931*. Београд 1936.

Nedkoff, Boris Hristoff: *Die Gizya Kopfsteuer im Osmanischen Reich mit besonderer Berücksichtigung von Bulgarien*. Leipzig 1942.

Neschri M., *Gihānnümā — Die altosmanische Chronik des Mevlānā Mehmed Neschri*. Nach Vorarbeiten von Theodor Menzel herausgegeben von Franz Taeschner I, Leipzig 1951.

Neşrî, Mehmed: *Kitâb-i Cihan-nümâ — Neşrî tarihi*. Hazırlayan F. R. Unat — M. A. Köymen. I—II. Ankara 1949—1957.

Новаковић, Стојан: *Земљиште радње Немањине*. Годишњица Николе Чупића I, Београд 1877.

Новаковић, Ст.: *Хаџи Калфа или Ђатиб Челебија о Балканском Полуострву*. Споменик САН XVIII, 1892, 1—132.

Новаковић, С.: *С Мораве на Вардар 1886*. Путне белешке. Годишњица Николе Чупића, књ. XIII, Београд 1893.

Новаковић, С.: *Путничке белешке о Балканском полуострву XVII и XVIII века*. Годишњица Николе Чупића XVII, Београд 1897.

Новаковић, Ст.: *Законски споменици српских држава средњег века*. Београд 1912.

Новаковић, Стојан: *Село*. Глас САН XXIV, Београд 1891, 2. издање СКЗ, Београд 1943.

Новаковић, Стојан: *Срби и Турци XIV и XV века*. Историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после боја на Косову, Београд 1893, III изд. (са допунама и објашњењима Симе Ђирковића) Београд 1960.

d'Ohsson, Muradgea: *Allgemeine Schilderung des Othomanischen Reichs* übersetzt von Christian Daniel Beck, Leipzig 1788 i 1793.

Öz, Tahsin: *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi kılavuzu*, fasc. 1—2, Istanbul 1938—1940.

Pakalın, M. Z.: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Istanbul I—III, 1946—1956.

Петковић, Вл.: *Преглед црквених споменика кроз по-весницу српског народа*. Београд 1950.

Поповић, Аврам: *Горњи Ибар средњег века*. Годишњица Николе Чупића XXVI, Београд 1907.

Поповић, Душан: *Белешке о Србији у XVI веку*. Зборник „Шумадија у прошлости и садашњости”. Суботица 1932.

Поповић, Д.: *Срби у Срему до 1736/7. Историја насеља и становништва*. Београд 1950.

Пурковић, Ал. Миодраг: *Попис села у средњевековној Србији*. Годишњак Скопског Филозофског факултета IV, 2, 1939/40, 53—160 (и посебно Скопље 1940).

Радонић, Ј.: *Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века*. Нови Сад 1905.

Речник места састављен по званичним подацима Министарства унутрашњих дела и секцијских карата Војно-географског института (размера 1 : 100.000).

Речник места Краљевине СХС. Београд 1925.

Refik, Ahmed.: *Fatih zamanında Kocaeli*. Türk Tarih Encümen-i mecmuası br. 1 (78), 1340.

Регистар места Народне Републике Србије. Изд. Завода за картографију „Геокарта”, Београд 1959.

Sadeddin, Mehmed: *Tācut-tevārīh*, I—II, Istanbul 1279 (1863).

Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova za 1318 (1900) godinu. [Üsküb] 1318.

Самарџић, Радован: *Београд и Србија у списима француских савременика XVI—XVII век*. Београд 1961.

Sāmī, Šemsuddin: *Kātūs-i türki*. Istanbul 1317.

Серафимовъ Л.: *Тетовско*. Пловдивъ 1900.

Скарић, Владислав: *Попис босанских спахија из 1123/1711 године*. ГЗМ XLII, 1930, св. за историју и етнографију, ст. 1—99 (са картама).

Соловјев, В. Александар: *Одабрани споменици српског права*. Београд 1926.

Соловјев, В. А.: *Једна српска жупа за време царства*. Гласник Скопског ученог друштва III, Скопље 1928.

Стојановић, Љ.: *Стари српски записи и натписи I—VI*, Београд-Ср. Карловци 1902—1926.

Стојановић, Љуба: *Старе српске повеље и писма*, књ. I део II, Београд-Ср. Карловци 1934.

Sučeska, Avdo: *Malikana*. Prilozi za orijentalnu filologiju VIII—IX/1960, 111—142.

Sučeska, A.: *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku*. Prilozi za orijentalnu filologiju X—XI, 1961, 75—112.

Sučeska, A.: *Die örtlichen Verwaltungsorgane des Osmanischen Reiches bis Ende des 17 Jh.*, Zeitschrift für Balkanologie I/1963, 153—181.

Sürreyya, Mehmed: *Sicill-i Osmânî*, I—IV, Istanbul 1308—1311.

Šabanović, Hazim: *Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV vijeka*. Istorisko-pravni zbornik, sv. 2, Sarajevo 1949, 177—208.

Šabanović, H.: *Upravna podjela jugoslavenskih zemalja pod turskom vladavinom do Karlovačkog mira 1699. godine*. Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine IV, Sarajevo 1952, 171—204.

Šabanović, Hazim: *Najstarije vakufname u Bosni*. POF II, 1952, III—IV, 1953.

Šabanović, H.: *Iz istorije turske administracije u našim zemljama*. Istoriski pregled II, 1955, 44—50.

Šabanović, Hazim: *Bosansko Krajište*. Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine IX, Sarajevo 1957, 178.

Šabanović, Hazim: *Bosanski pašaluk*. Sarajevo 1959.

Šabanović, Hazim: *Vojno uređenje Bosne od 1463. godine do kraja XVI. stoljeća*. Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine XI, 1960, 173—224.

Šabanović, Hazim: *Postanak i razvoj Sarajeva*. Radovi naučnog društva Bosne i Hercegovine XIII, 5, Sarajevo 1960, 1—45.

Шишковъ, Н. Ст.: *Българо-мохамеданитъ (помаци)*. *Историско-земенписенъ и народоученъ прегледъ съ образи*. Пловдивъ 1936.

Шкриванић, А. Гавро: *Жичко епархиско властелинство*. Историски часопис САН IV, 1952/3, Београд 1953, 150—159.

Шкриванић, Др Гавро: *Именик географских назива средњевековне Зете*. Титоград 1959.

Шопова, Душанка: *Македонија во XVI и XVII век*. *Документи од цариградските архиви (1557—1645)*. Скопје 1955.

Тарановски, Т.: *Историја српског права у Немањичкој држави*. I—III, Београд 1931—1935.

Томић, С.: *Скопска Црна Гора*. СЕЗ VI, Насаља 3, Београд 1905.

Трифковић, поп. С. и В.: *Сарајевска околна*. СЕЗ XI, Насаља 5, Београд 1908.

Тирфуноски, С. Јован: *Качаничка клисура*. Антропо-географска испитивања. СЕЗ LX, Насаља 32, Београд 1954.

Тирфуноски, Ј.: *Скопски Дервен*. Антропогеографска испитивања, СЕЗ LXVII, Насаља I, Београд 1954.

Трифуноски, Ј.: *Сеоска насеља Скопског Поља*. Антропогеографска испитивања. СЕЗ LXIX, Насеља 35, Београд 1955.

Трифуноски, Јован: *Села кои сега не постоат во Полог*. Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, кн. 2, Скопје 1949.

Truhelka, Č.: *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*. Sarajevo 1911.

Truhelka, Č.: *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*. Sarajevo 1915.

Truhelka, Čiro: *Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u srednjem vijeku*. Povjest Bosne i Hercegovine, knj. I., Sarajevo 1942, 593—616.

Tschudi, R.: *Das Asafname des Lutfi Pascha nach Handschriften zu Wien, Dresden und Konstantinopel zum ersten Male herausgegeben und ins Deutsche übertragen*. Berlin 1910.

Урошевић, А.: *Качаник*. Гласник Скопског ученог друштва књ. XI, Скопје 1931.

Urūğ b. Adil: *Tevārīh-i Āli-i 'Osmān = Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, Nach den Handschriften in Oxford und Cambridge erstmals herausgegeben und eingeleitet von Franz Babinger. Hannover 1925.

Unuçarşılı, I. H.: *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal*. Istanbul 1941.

Unuçarşılı, I. H.: *Osmanlı devleti teşkilâtından Kapukulu ocakları*. I—II Ankara, 1943—1944.

Unuçarşılı, I. H.: *Osmanlı devletinin saray teşkilâtı*. Ankara 1945.

Unuçarşılı, I. H.: *Osmanlı Tarihi*. I—III, Ankara 1947—1951.

Unuçarşılı, I. H.: *Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı*. Ankara 1948.

Velics, Antal: *Magyarországai török kincstári defterek*. Priredio E. Kammerer I—II. Budapest 1886—1890.

Војводина. I, Нови Сад 1939.

Вујичић, Мил. Ант.: *Речник места у ослобођеној области Старе Србије*. Београд 1914.

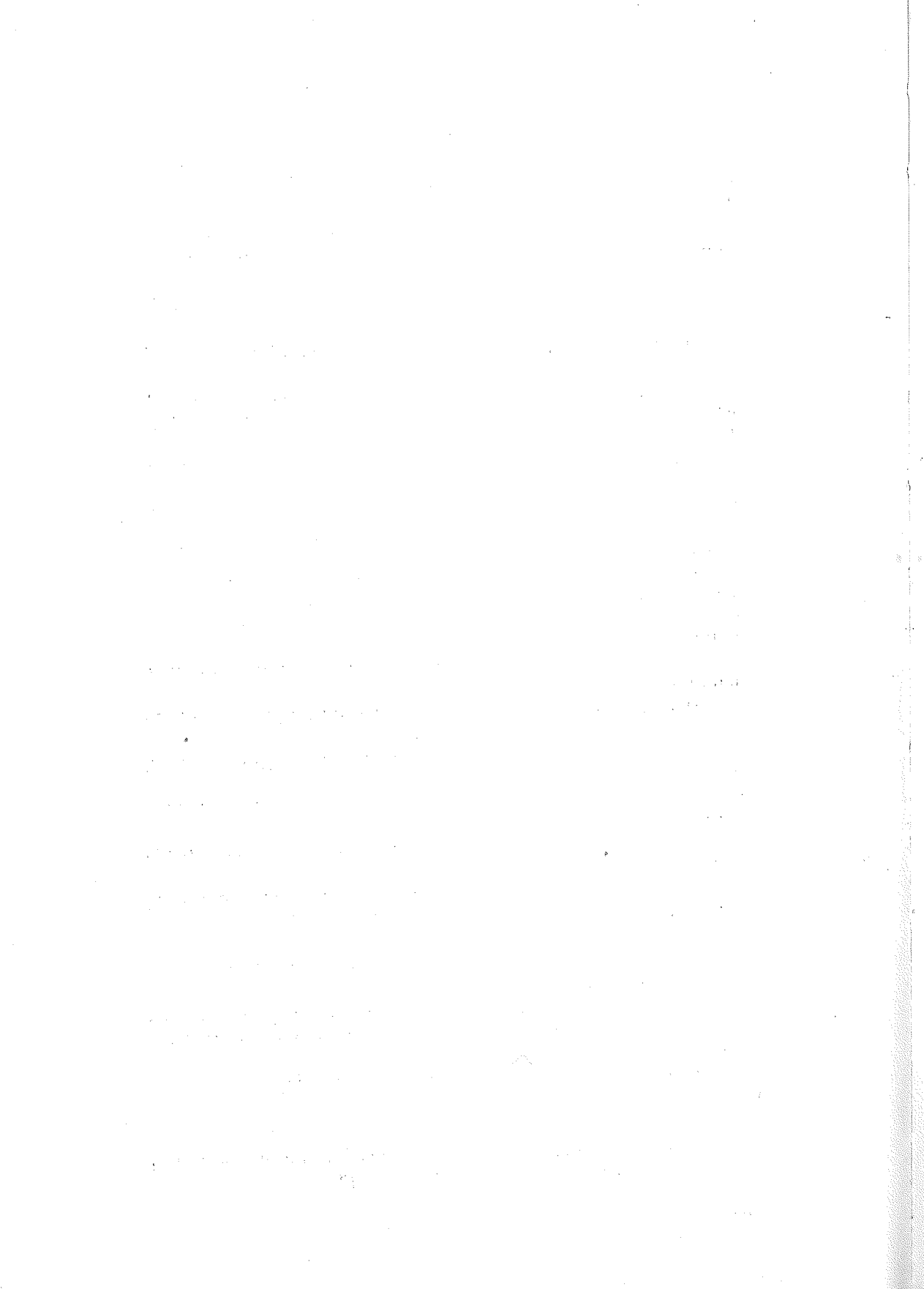
Wittek, Paul: *Das Fürstentum Mentesehe, Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13—15 Jh.* (Istanbul Mitteilungen, Heft 2.) Istanbul 1934.

Wittek, Paul: *Menteşe Beyliği*. Ankara 1944.

Зборник за историју Јужне Србије I, Скопје 1936.

Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959.

Zenker, Julius Theodor: *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*. I—II, Leipzig 1866—1878.

UVOD

I. TURSKE KATASTARSKE KNJIGE

1.

Sve zvanične knjige osmansko-turske administracije i računovodstva, svi zapisnici i protokoli, kao i svi pojedinačni akti koji imaju karakter nekog popisa, spiska ili obračuna nazivaju se defteri. Riječ *defter* (ili *tefter*) potiče od grčke riječi *diphtera*, koža, koju su, u nedostatku papirusa, upotrebljavali za pisanje mnogi istočni narodi još u doba Herodota. Na koži su pisali i Grci, osobito Jonjani u Maloj Aziji. Persijski kralj Darije Hispano je uveo u kraljevski arhiv kožu umjesto glinenih pločica. Tako je grčka riječ *diphtera* ušla u persijski jezik u obliku *defter*, u značenju pergament, ali je ona još u starom vijeku u persijskom označavala posebnu vrstu zvaničnih spisa, a zatim svaki popis, spisak¹. U tom smislu ona je kasnije iz persijskog ušla prvo u arapski, a zatim u turski i sve mongolske jezike, gdje je dobila još šire značenje, tako da u savremenom turskom jeziku znači svaku svesku, bilježnicu.

Već iz tog širokog značenja riječi *defter*, kao i iz raznovrsnosti turskih ureda i organa vlasti koji su vodili zvanične knjige, jasno je, da su i defteri bili raznovrsni. Zato su pojedine vrste deftera bliže označavane dodavanjem drugih riječi koje su određivale njihovu vrstu i karakter: *mühimme defterleri*, zapisnici carskog divana, *ahkâm defterleri*, zbornici odluka vlade, *muhasebe defterleri*, obračunske knjige itd.

Turske katastarske knjige nazivaju se *tahrîr defterleri*, popisne knjige. One su nastale kao rezultat rada specijalnih državnih komisija koje su sačinjavali *emîn*, povjerenik i *kâtib*,

¹ Više o tom vid. *Encyclopedie de l'Islam*. Nouvelle édition s. v. *Daftar*.

pisar (a ne redovni državni organi kao što su, napr., timar defterdari, roznamedžije i dr.). Te komisije bile su dužne da na licu mjesta (a ne u centralnim ili pokrajinskim državnim uredima), utvrde i popišu one izvore državnih prihoda koji su služili ili mogli služiti za obrazovanje timara, zijameta i hasova, odnosno vakufa i mulkova, a ne i ostale državne prihode kao što su *harâç*, vanredni državni nameti (*avâriz*) itd. Komisija je, dalje, bila dužna da utvrdi odnosno izvrši podjelu tih prihoda među feudalce u vidu hasova, zijameta i timara.

S obzirom na istaknutu namjenu ovih knjiga, one se dijele na dvije vrste:

1. — *Defter-i mufassal*, pojedinačni, detaljni popis u kome je poimenično popisano stanovništvo i u kome su pojedinačno nabrajani svi izvori feudalnih prihoda popisane oblasti, tj. sve lične feudalne dažbine podčinjenog stanovništva i sve naturalne i novčane daće od svih grana privrede i prometa, svi vakufi i mulkovi. Budući da su sadržavali poimenični popis stanovništva ovi se popisi ponekad nazivaju *esâmî defterleri*, poimenični popisi.

2. — *Defter-i müdžmel* ili *defter-i idžmal*, zbirni, sumarni popis koji je sadržavao rekapitulaciju podataka detaljnog popisa i prikazivao raspodjelu feudalnih prihoda na hasove, zijamete i timare. Zbog toga se ovi defteri često nazivaju *timar defterleri*, timarski defteri.

Ovim napomenama istaknuti su samo osnovni, bitni i nepromjenljivi elementi turskih katastarskih knjiga, a ne sve karakteristike *mufassal* i *müdžmel-deftera*, jer su ostale osobine tih knjiga podlijegale promjenama koje su bile posljedica reformi u sistemu popisivanja i redigovanja ovih knjiga. Naime, ni turski katastarski popisi uopće, a ni pojedine vrste ovih knjiga nisu uvijek rađene po istim principima. Zato ni odnosi između jedne i druge vrste ovih knjiga nisu uvijek bili isti.

Pored ovih pojedinačnih i zbirnih turskih katastarskih knjiga, koje su bile glavni instrumenat za regulisanje feudalnih odnosa u turskoj državi, postojalo je još nekoliko turskih zvaničnih knjiga koje su služile administraciji feudalnih dobara, i sve su nazivane defteri, ali prave popisne odnosno katastarske knjige koje su sastavljale određene komisije na terenu i koje su nazivane *tahrîr defterleri* su samo ove dvije vrste deftera i među njih ne treba ubrajati *rûznâmçe-deftere*, niti koje druge. Te i sve slične deftere, bez obzira na nji-

hovu formu i sadržaj, sastavljali su određeni činovnici (roznamedžije, timar-defterdari, defter-čehaje i drugi) u centralnim i pokrajinskim državnim uredima koje su vodili navedeni činovnici, a nisu djelo popisnih komisija koje su vršile popise na terenu.

2.

Turske katastarske knjige izučavalo je do sada nekoliko osmanista, i to uglavnom specijalista koji su ih izdavali. Izuzimajući Flügela, koji je u svom poznatom *Katalogu arapskih, turskih i persijskih rukopisa Nacionalne biblioteke u Beču*, opisao 217 raznih turskih računskih, poreskih, katastarskih i vojničkih deftera², prvi naučnik koji je jednim kratkim člankom skrenuo pažnju naučne javnosti na ove važne istorijske izvore bio je Mađar A. Szilády³.

Kasnije ih je godinama proučavao i na mađarski prevodio A. Velics, koji je u mađarskom prevodu napravio mnoge izvode iz raznih deftera koji se odnose na Mađarsku i Vojvodinu. Njegov je rad objavio E. Kammerer⁴. Koristeći se najviše materijalom koji se čuva u Nacionalnoj biblioteci u Beču i Zemaljskoj biblioteci u Drezdenu, Velics je svojim djelom, pored svih njegovih mnogobrojnih i raznovrsnih mana i nedostataka, prvi jasno ukazao na značaj i vrijednost turskih katastarskih i drugih deftera kao istorijskih izvora.

Nekoliko popisa somborske, bačke i titelske nahije iz XVI stoljeća objavili su u prevodu A. Szilády i Fr. Steltzer⁵.

Kod nas je o turskom katastru i katastarskim knjigama prvi pisao Ć. Truhelka 1915. godine⁶. On je još 1911. godine

² Vid. Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*. Bd. II, Wien 1865, 441—476; L. Fekete, *Türk vergi tahrirleri*. Belleten XI, 1947, 299—328.

³ Vid. A. Szilády, *A defterekről*. Ertekezések a nyelv-es szeptudományok köreből II, Budapest 1872, br. 11.

⁴ Antal Velics, *Magyarországi török kincstári defterek*. Uredio Ernő Kammerer, I—II, Budapest 1886. i 1890.

⁵ A. Szilády-Fr. Steltzer, *Adatok a török defterekben*. Bacs — Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Evkönyve I, 1885, 3—4.

⁶ Ćiro Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*. Sarajevo 1915, 20—21 = Glasnik Zemaljskog Muzeja XXVII, 1915. U prilogu toga djela saopćen je jedan vrlo interesantan popis zemalja i ljudi na hasu hercegovačkog sandžakbega Hamza-bega iz 1470. g. pisan srpsko-hrvatski ćirilicom. Upor. Ć. Truhelka, n. d. 101—103; Ристо Јеремиић, *Хас Фоча, један стари попис људи и земаља*. Гласник Географског друштва св. 11, Београд. 1925, 94—102.

saopćio najstarije vijesti Dubrovačkog arhiva o turskim popisima Bosne i Hercegovine u XV stoljeću⁷.

Godine 1340/1921. izdao je turski historičar Ahmed Refik fragment jednog popisa anadolske provincije Kodža-eli iz vremena Mehmeda Osvajača⁸.

Premda je druge vrste, ovdje treba spomenuti *Popis bosanskih spahija na Prutu 1123/1711. godine* koji je 1930. godine izdao Vl. Skarić⁹.

Koristeći građu koju pruža spomenuto izdanje A. Velics-a, D. J. Popović je u nekoliko svojih radova dao detaljnija oba- vještenja o sadržaju i značaju katastarskih i drugih turskih zvaničnih knjiga¹⁰.

Radeći u Carigradskom arhivu 1938. godine, Branislav Đurđev je našao dva deftera koji se odnose na Crnu Goru i prikazao ih kratko 1940. godine¹¹. On je kasnije dao detaljniji opis i objavio glavni sadržaj tih popisa u originalu i prevodu¹².

Prvu, i to vrlo značajnu studiju o turskim katastarskim knjigama dao je 1940/41. godine poznati turski naučnik Ö. L. Barkan¹³. U prilogu te studije izdati su mnogobrojni dokumenti koji se odnose na razna pitanja u vezi s tim knjigama, tako da taj rad i danas predstavlja osnovu za proučavanje ovih knjiga¹⁴.

Sljedeće godine, Akademija nauka Gruzijске SSR izdala je gruzijski prevod *Detaljnog popisa vilajeta Đurđistana iz*

⁷ Ćiro Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke archive*. Sarajevo 1911, 178.

⁸ Ahmed Refik, *Fatih zamanında Kocaeli*. Türk Tarih Encümeni mecmu'ası br. 1 (78), 1340, 25.

⁹ Glasnik Zemaljskog muzeja XLVII, 2, 1930, 5—99.

¹⁰ Душан Ј. Поповић, *Белешке о Србији у XVI веку*. Зборник »Шумадија у прошлости и садашњости«. Уредио Драгослав П. Ђорђевић. Суботица 1932, 24—31; сравни и Годишњак Српске краљевске академије XXXII, Београд 1923, 51 (Извјештај Д. Ј. Поповића); исти, *Војводина*. Издање Историјског друштва у Новом Саду, I, Нови Сад 1939, 260; исти, *Срби у Срему до 1736/7. Историја насеља и становништва*. Београд 1950, 4.

¹¹ Бранислав Ђурђевић, *Два дефтера Црногорског санџака из времена Скендер-бега Црнојевића*. Записи (Џетиње) XIII, књ. XXIV, 1940, 26—29.

¹² Бранислав Ђурђевић, *Дефтери за Црногорски санџак из времена Скендер-бега Црнојевића*. Прилози за оријенталну филологију и историју наших народа под турском владавином (скраћено ПОФ), I—III, 1950—1953.

¹³ Ö. L. Barkan, *Türkiye'de imparatorluk devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve Nakana mahsus istatistik defterleri*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (skraćeno: IFM) II, 1940—1941, br. 1 i 2, str. 20—59 i 214—247.

¹⁴ Dosta građe za ta pitanja pruža i njegovo djelo: *Osmanlı İmparatorluğunda ziraat ekonomisinin hukuki ve mali esasları. I Kanunlar* (skraćeno *Kanunlar*). İstanbul 1943.

1595. godine koji je pripremio gruzijski osmanista S. S. Džikija sa kratkim predgovorom na gruzijskom i ruskom jeziku¹⁵. To je prvo kompletno izdanje jedne turske katastarske knjige u prevodu. Sedam godina kasnije (1947) isti naučnik objavio je kompletan turski tekst spomenutog popisa arapsko-turskim pismom, i to je prvo kompletno izdanje jednog popisanog deftera u originalu¹⁶.

Godine 1943. objavio je poznati mađarski osmanista L. Fekete u mađarskom prevodu *Detaljni popis Ostrogonskog sandžaka iz 1570. godine*¹⁷. To djelo sadrži opširniji uvod u kome je dato nekoliko općih, sada već zastarjelih, obavještenja o turskim katastarskim knjigama, ali i važne podatke o sačuvanim popisima Ugarske i nekih naših pograničnih oblasti. Pisac je zatim prikazao katastarski popis Ostrogonskog sandžaka, koji je izdao, a na kraju je izložio svoje ideje o metodu izdavanja turskih katastarskih knjiga.

Tursko historijsko društvo u Ankari obrazovalo je još 1941. godine poseban odbor za izdavanje turskih katastarskih knjiga (R. Anhegger, S. Altundağ, Ö. L. Barkan, T. Gökbilgin, H. Inalcık i T. Halası-Kun). Dosadašnji rezultat rada toga odbora je izdanje najstarijeg poznatog zbirnog popisa Albanskog sandžaka iz 1431/32. godine, koji je pripremio poznati turski historičar Halil Inalcık¹⁸. Tekst tog deftera izdat je turskom latinicom, koja je prilagođena naučnoj transkripciji starih osmansko-turskih tekstova. Nazivi lokaliteta saopćeni su i u pismu originala, a arapski i persijski tekstovi su pored toga dati i u turskom prevodu ispod teksta. Mnogi tehnički problemi koje nameće izdavanje ovih spomenika riješeni su vrlo uspješno.

Posebnu vrijednost tom izdanju daje opširan i temeljit, savjesno i znalački pisan uvod rađen na osnovu građe koju je izdao Ö. L. Barkan¹⁹ i opsežnih samostalnih istraživanja. Taj

¹⁵ С. С. Джикија, *Пространний реестр вилаета Гюрджюстан*. Тбилиси 1940.

¹⁶ دفتر مفصل ولایت کورجستان Tblisi 1947. On je kasnije (1958) izdao i treću knjigu u kojoj je dat opis rukopisa i geografsko-topografski komentari, dok će u četvrtoj knjizi prikazati jezičke i paleografske osobine spomenika i socijalno-ekonomsku terminologiju.

¹⁷ Vid. L. Fekete, *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása*. Budapest 1943 ili Belleten, n. m.

¹⁸ Halil Inalcık, *Hicri 835 tarihli Süret-i defter-i sancak-i Arvanid*. Ankara 1954. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XIV Seri: Tahrir Defterleri № 1.

¹⁹ U djelima navedenim ovdje u napomenama 13 i 14.

rad predstavlja značajan doprinos ne samo za razumijevanje i proučavanje izdatog spomenika nego i za poznavanje turskih katastarskih knjiga uopće.

Nezavisno od navedenih rezultata nauke o turskim katastarskim i ostalim finansijskim knjigama pisao je u novije doba L. Fekete u svom djelu *Die Siyaqat-Schrift in türkischen Finanzverwaltung*²⁰, dok je S. S. Džikija na 25. Međunarodnom kongresu orijentalista u Moskvi prikazao svoj rad na izdavanju *Detaljnog popisa vilajeta Đurđistana* i istakao mnogostruki značaj turskih katastarskih knjiga za nauku²¹.

Kraće prikaze ovih knjiga dali su Br. Đurđev u *Enciklopediji Jugoslavije*²² i Ö. L. Barkan u novom izdanju *Islamske enciklopedije*²³.

Napokon je pisac ovih redaka, u uvodu prvog sveska svog djela *Turski izvori za istoriju Beograda* koji sadrži turske katastarske popise Beograda i okoline od 1476. do 1566. g., dao detaljniji prikaz ovih knjiga²⁴.

Ovdje je učinjen pokušaj da se pažljivom analizom raspoloživog materijala i korišćenjem dosadašnjih naučnih rezultata, pruži jasniji i potpuniji uvid u ove knjige i riješe najvažniji problemi koje nameće njihovo pravilno razumijevanje i korišćenje.

3.

Ustanovu popisivanja zemalja preuzeli su osmanski Turci od Seldžuka, ovi od ranijih islamsko-turskih država koje su tu ustanovu preuzele od Arapa, a oni iz starijih civilizacija²⁵. Postoje izvjesne indicije koje upućuju na to da su Turci vršili katastarski popis svojih zemalja još u doba vladavine emira Orhana (1326—1359). Prvi, dokumentima zajamčeni, spomeni i tragovi turskih katastarskih knjiga datiraju iz doba vladavine emira Mehmeda I (1403—1421)²⁶. Najstarije sačuvane turske

²⁰ Budapest 1955.

²¹ Vid. С. С. Джикия, *Пространный реестр вилайета Гюрджюстан*. Москва 1960.

²² Vid. *Enciklopedija Jugoslavije*, s. v. *Defter*. Up. i njegov članak *Carigradski arhiv* u istoj Enciklopediji.

²³ Vid. *Encyclopedie de l'Islam*. Nouvelle edition, s. v. *Daftar-i khākānī*.

²⁴ Хазим Шабановић, *Турски извори за историју Београда*. Књига I, свеска 1. *Турски катастарски пописи Београда и околине 1476—1566. године*. Београд 1964.

²⁵ Више о том вид. Ö. L. Barkan, *n. d.* br. 1, str. 26—35.

²⁶ H. Inalcık, *n. d.* str. XV.

katastarske knjige potiču iz vremena vladavine sultana Murata II (1421—1451), tačnije iz početka četvrtre decenije XV stoljeća i sve se odnose na Albaniju i južne dijelove Makedonije u kojima su, poslije raspada Dušanova carstva, bile stvorene srpske udione kneževine koje su odmah poslije bitke na Marici (1371) došle u vazalni odnos prema Turcima, a između 1385. i 1395. godine pale pod njihovu vlast²⁷. Među te knjige spada i defter koji je izdao Inalcık¹⁸.

Sačuvan je veći broj turskih katastarskih knjiga iz prvih godina vladavine sultana Mehmeda II Osvajača (1451—1481) koji je odmah poslije osvajanja Carigrada (1453), preduzeo opći popis svoga carstva u Evropi i Aziji²⁸. Tom prilikom izvršen je i popis naših zemalja koje su dotle ili u toku toga popisa pale pod tursku vlast. Od tog popisa do sada su pronađena tri deftera koji se odnose na jugoslovenske zemlje. To su:

1. Pojedinačni popis carskih hasova u vilajetima Zvečanu i Nikšićima i hasova velikog vezira i rumelijskog beglerbega u vilajetima: Skoplju, Jeleču, tzv. oblasti Brankovića (*vilâyet-i V'lk*) i u vilajetu Bistrici (prizrenskoj), a zatim detaljan popis skopskog i tetovskog vilajeta²⁹. Taj defter nije datiran, ali sam utvrdio da je nastao u vrijeme od maja 1453. do maja 1455. godine, a najvjerovatnije u martu ili aprilu 1455. godine³⁰.

2. Zbirni popis hasova krajišnika Isa-bega Ishakovića i timara njegovih ljudi, eškindžija (spahija) i mustahfiza u vilajetima: Jeleču, Zvečanu, Nikšićima, Hodidjedu, Sjenici, Rasu,

²⁷ To su: Popis vilajeta Permedi, Kovče i njihove okoline. (BVA, Maliye'den müdevver br. 231); Popis nahije Kostura (Kastorija, Kesriya), Kolonya (Kolonjë), Köprülü (Veles), İstepanya i Timurhisar (BVA, Maliye'den müdevver br. 250 i 251) i Popis Prilepa, Krčeva (Kičeva) i okoline (BVA, Maliye'den müdevver br. 303). Vid. H. Inalcık, *n. d.* str. XI, nap. 1, str. XVIII, nap. 77.

²⁸ H. Inalcık, *n. d.*, XVIII sa nap. 80. »Rezultati proučavanja deftera iz vremena Fatih, koji se nalaze u našem arhivu pokazuju da je 859 (1455) proveden opći popis u Anadoliji i Rumeliji« — kaže Inalcık koji će te rezultate svojih istraživanja uskoro objaviti.

²⁹ Istanbul, Başvekâlet Arşivi (skraćeno BVA), Maliye'den müdevver br. 12 m.

³⁰ Taj popis nema naslova ni uvoda pa, naravno, ni datuma. Do sada ga nije niko detaljno proučavao pa je obično stavljan u posljednje godine vladavine Mehmeda II (1451—1481) (Vid. H. Inalcık, *n. d.* X). Zahvaljujući predusretljivosti Nedima Filipovića koji posjeduje mikrofilm ovog deftera i ja sam još 1954. godine pregledao ovaj defter i iz njega ispisao nekoliko podataka na osnovu kojih sam ga mogao staviti u prve godine vladavine spomenutog sultana (up. moje djelo *Bosanski pašaluk* str. 104). Zahvaljujući predusretljivosti uprave Državnog arhiva u Skoplju, koja posjeduje drugi mikrofilm toga deftera, ja sam tek prošle godine imao priliku da ga proučim. Tada sam utvrdio da je stariji od popisa koji se ovdje izdaje, ali se više nije mogao staviti na prvo mjesto

Skoplju i Tetovu³¹ koji se ovdje izdaje, a završen je 9—18. maja 1455. godine, i

3. Pojedinačni popis tzv. oblasti Brankovića (*Vilâyet-i V'lk*)³² (kasnijeg Vučitrnskog sandžaka) koji je završen krajem juna 1455. godine.

U isto vrijeme bile su, svakako, popisane i ostale naše zemlje pod turskom vlašću u Makedoniji i Srbiji; ali ti popisi do sada nisu pronađeni.

Sva tri navedena deftera predstavljaju popise privremenih turskih administrativnih jedinica, krajišta, koja su postojala do definitivnog pada cijele Srbije (1459) i Bosne (1463) pod tursku vlast. Tada su Turci u našim zemljama, koje su dotle osvojili, osnovali nekoliko svojih redovnih administrativnih jedinica, sandžaka (Kruševac, Vučitrn, Prizren, Smederevo i Bosna) kakvi su od ranije postojali u susjednim turskim oblastima u Grčkoj, Bugarskoj i Albaniji. Tim sandžacima bile su pripojene i neke naše pogranične oblasti. Svi ovi sandžaci priključeni su Rumelijskom beglerbegu, kome su pripadala i ranija krajišta.

I u kasnije doba vladavine Mehmeda II vršeni su više puta popisi naših zemalja. Tako, pouzdano znamo da je u toku 1459/60. godine popisana bivša srpska despotovina od koje je tada bio obrazovan Smederevski sandžak, ali taj popis do sada nije pronađen. Godine 1467/8. izvršen je popis Braničevske oblasti, od koga je sačuvan detaljni defter³³, zatim popis turskih dijelova Bosne i Hercegovine iz 1468/9. godine od koga je

ove serije Monumenta turcica. Ovaj je defter mogao nastati najranije 1451. godine, jer se u njemu navodi sultan Murat II kao pokojni. Najkasniji datum njegovog nastanka jeste 873/1457. godina, jer jedna i jedina bilješka u tom defteru ima taj datum. U poređivanjem podataka u tom defteru sa podacima deftera koji se ovdje izdaje postaje sasvim jasno da je ovaj popis stariji od našeg popisa pa je prema tome nastao prije 18. maja 1455. godine kada je sastavljen naš sumarni popis, u kome popis skopskog i tetovskog vilajeta predstavljaju stvarni izvod iz tog detaljnog popisa. Svi podaci sa tog područja u našem sumarnom popisu prepisani su doslovno iz tog popisa i to istim redom i tako vjerno da je svaka pogreška u sabiranju prihoda u tom popisu prenesena i u naš popis. Međutim, kolikogod se ova dva deftera podudaraju u popisu Makedonije, toliko se razlikuju u popisu sjevernih srpskih strana gdje su u ovaj detaljni popis upisani samo hasovi sultana i velikog vezira i rumelijskog beglerbega Mahmud-paše Anđelovića kojih uopšte nema u našem sumarnom popisu kao što u tom detaljnom popisu nema ništa što je upisano u naš popis. Kako je Mehmed II odmah poslije osvajanja Carigrada preduzeo opći popis svog carstva (up. ovdje str. XXVII, nap. 28) to je najvjerovatnije da je ovaj popis nastao kao rezultat te akcije pa je prema tome sastavljen poslije maja 1453., a prije maja 1455. godine.

³¹ Istanbul, BVA, Maliye'den müdevver br. 544.

³² Istanbul, BVA, Maliye'den müdevver br. 2. m.

³³ Istanbul, BVA, Maliye'den müdevver br. 5.

sačuvan samo sumarni defter³⁴, itd. Pored tih popisa, koje su iziskivala nova turska osvajanja (pad Srbije i Bosne), odnosno krupnije administrativne promjene (pripajanje Braničeva Smederevskom sandžaku), znamo da je od 1475. do 1478. godine izvršen novi popis svih turskih posjeda na Balkanu, ali su nam od tih popisa do sada poznati i pristupačni samo detaljni popis Hercegovačkog sandžaka³⁵, sumarni popis Vučitrnskog sandžaka³⁶ i detaljni popis Smederevskog sandžaka³⁷. U isto vrijeme izvršen je i popis Makedonije³⁸, ali on, do sada, nije pronađen.

Broj sačuvanih katastarskih deftera koji se odnose na naše zemlje, iz kasnijih vremena, od 1485. do 1617. godine, je dosta velik³⁹.

4.

Zaključci koje nameću datumi pojedinih turskih katastarskih knjiga i druge arhivske vijesti o popisivanju pojedinih turskih provincija, kao i podaci koje sadrže pojedine instrukcije o popisima — koje je izdao Barkan¹³ — pružaju nam znatno više obavještenja o razlozima zbog kojih su ti popisi preduzimani i o vremenu kad su vršeni nego što su nam o tom ostavili onovremeni turski pisci⁴⁰.

S obzirom na razloge zbog kojih su preduzimani, ovi su popisi mogli biti:

1. Opći katastarski popisi svih zemalja Osmanskog carstva ili

³⁴ Istanbul, Belediye kütüphanesi, Ahmed Cevdet Yazmaları br. 076.

³⁵ Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 5.

³⁶ Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 11.

³⁷ Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 16.

³⁸ To se vidi jasno iz nekih marginalnih bilježaka iz toga vremena u ovom popisu Vid. ovdje str. 71 sa nap. 27.

³⁹ Još uvijek ne postoji potpuniji pregled turskih katastarskih knjiga koje se odnose na jugoslovenske zemlje. Za najstarije doba turske vladavine i pretežno južne oblasti najviše podataka pruža Halil Inalcık, *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar*. Ankara 1954; isti, *Hicri 835 tarihli Süret-i defter-i sancak-ı Arvanid*. Ankara 1954; za Bosnu i ostale sandžake Bosanskog pašaluka vid. *XXII Milletlerarası Mustashrikler Kongresi munasebetyle tertiplenen Tarihi vesikalar Sergisi Kataloğu*. Istanbul 1951; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*. Sarajevo 1959, za ostale naše zemlje vid. *Istorija naroda Jugoslavije II*, u glavama: *Izvori i literatura*; G. Flügel n. m.; L. Fekete, *Belleten*, XI, 306—307).

⁴⁰ Pri tom mislim na sasvim uopštena i netačna obavještenja Lutfi-paše, *Asafnâme* izd. Ali-bega. Istanbul 1326, 24 i Koči-beja (*Risāla carig*, izdanje Aksuta) i drugih.

2. Parcijalni popisi pojedinih provincija, vilajeta pa i nahija.

1. Opći popisi preduzimani su, od početka XV do početka XVII stoljeća, tačno od vladavine Murata II (1421—1451) do vladavine Ahmeda I (1603—1617), uvijek kada je na prijesto stupao novi sultan. Do kraja vladavine Sulejmana Veličanstvenog opći popisi preduzimani su, u praksi, i na kraju svakog decenija vladavine jednog sultana, a kasnije u razmacima od deset do dvadeset godina⁴¹.

2. Svi ostali popisi bili su parcijalni i mogli su uslijediti nakon svake značajnije teritorijalne promjene, odnosno proširenja teritorija, promjene sistema oporezivanja stanovništva u nekoj oblasti (kao što je uvođenje filurije umjesto harača ili obratno); zbog revizije državnih dohodaka (da se vidi da li su prihodi od poreza na neki način uvećani ili smanjeni); zbog krupnijih promjena rukovodećeg administrativnog aparata u provincijama i, u vezi s tim, nove raspodjele feudalnih posjeda feudalcima i, kao najvažnije, zbog potrebe da se popišu oni državni prihodi koji, iz bilo kojih razloga, nisu bili ranije popisani⁴².

5.

O tome kako su nastale turske katastarske knjige, tj. kako su Turci utvrđivali i popisivali feudalne prihode, i kako su ih raspoređivali među pripadnike vladajuće klase, dosta podataka pružaju sačuvane instrukcije koje je Porta izdavala popisnim komisijama, zatim neke kanunname za pojedine sandžake i, napokon, uvodne napomene u nekim katastarskim knjigama. Ali, svi ti izvori, ukoliko su do sada poznati, potiču, uglavnom, iz XVI i XVII stoljeća i daju dosta detaljne podatke o načelima i sistemu popisivanja u to doba. Oni naročito obiluju podacima o kontroli i reviziji prethodnih popisa. Ali kako su, tokom vremena, vršene izmjene u sistemu popisivanja i redigovanja popisnih knjiga, ti izvori ne mogu biti potpuno korišćeni za upoznavanje sistema popisivanja u XV stoljeću kao ni za pitanje nastanka starijih turskih katastarskih knjiga. Šta više, neopretno operisanje tim materijalom može, zbog reformi koje su

⁴¹ Up. Ö. L. Barkan, IFM II, br. 1, str. 36; *Kanunlar* 297; Inalcık, n. d., XVIII.

⁴² Ö. L. Barkan, IFM II, br. 1, str. 38, 44, 50; *Kanunlar* 7, 35—38; Inalcık, n. d., XVIII.

provedene u početku vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog, više da pomuti jasan uvid u taj proces nego da ga osvijetli. Zato ćemo ovdje govoriti prvo o sistemu popisivanja i redigovanja turskih katastarskih knjiga u starije doba, do 1520. godine, a zatim ćemo ukazati na najznačajnije promjene koje se javljaju kasnije.

Najvažniji i gotovo jedini izvori za proučavanje nastanka i redigovanja starijih turskih katastarskih knjiga iz XV i početka XVI stoljeća predstavljaju same te knjige. Premda su veoma oskudne podacima o tom pitanju, ipak se pažljivim proučavanjem i sistematskom analizom podataka koje sadrže, kao i korišćenjem dosadašnjih naučnih rezultata, koji se svode, uglavnom, na navedene radove Ö. L. Barkana i H. Inalcika, mogu utvrditi ne samo osnovni principi nego i skoro svi važniji detalji o tom kako su vršeni popisi u to doba i kako su redigovani najstariji defteri, koji su nastali kao rezultat tih popisa. Ja ću se ovdje ograničiti na pokušaj da odgovorim na pitanje: kako su nastali najstariji turski popisi naših zemalja?

Zauzimajući pojedine naše oblasti u Makedoniji i Srbiji, Turci su ih pretvarali u svoja krajišta i povjeravali krajišnicima sa širim ovlašćenjima. U posjednute gradove uvodili su svoje posade kojim su davali plate u novcu ili timare u unutrašnjosti Turske. Tako su postupili i sa posjednutim gradovima na liniji Skoplje—Sarajevo, kao i na liniji Niš—Kruševac—Smederevo, znatno prije potpune okupacije tih područja. Ako bi istovremeno ili kasnije zavladao manjim ili većim područjem posjednutih gradova, kao što je bio slučaj u Raškoj i Vrhbosni, oni bi jedan dio zaposjednutog područja razdijelili u timare gradskih posada, a preostali pretvorili u tzv. eškindžijske timare, tj. timare sitnih spahija koji su regrutovani iz redova »slugu i robova« krajišnika dotičnog krajišta, i iz redova sitne domaće vlastele i starih vojnika, koji su im prišli. Pripadnicima ranijih vojničkih ili poluvojničkih redova, koji su stupili u njegovu službu, osvajač je ostavljao stare ili davao nove slobodne baštine, a njihovim starješinama privilegovan položaj, i to pod uslovom, da za njegov račun vrše vojničke ili poluvojničke službe. Slobodne baštine ostavljali su Turci i seoskim zanatlijama, uz obavezu da vrše odgovarajuće usluge oko održavanja, čuvanja i snabdijevanja područnih gradova. Za sve to dovoljan broj primjera pruža i defter koji se ovdje izdaje.

Svim posjednicima timara, kao i svim korisnicima određenih privilegija i prava odmah su izdavani dokumenti (berati,

pisma, tezkere, hudžeti ili temesuki) o tim posjedima, odnosno pravima i privilegijama.

Na taj način uspostavljano je u graničnim oblastima dvo-vlašće između domaćih i turskih vlasti i ono je trajalo uglavnom sve do potpune turske okupacije dotičnih oblasti. Kad je uspjela da uspostavi dvovlašće između domaćih i svojih vlasti, a pogotovo kad ga je likvidirala i zavela isključivo svoju vlast i upravu u tim oblastima, Porta je, istovremeno sa svojim (redovnim) vlastima, slala popisne komisije da, uz pomoć lokalnih vlasti i uglednih domaćih ljudi u pojedinim mjestima, izvrše i katarski popis tih oblasti. Tim je, najčešće, uvođena redovna turska administracija u dotičnom području.

Popisnu komisiju, sačinjavali su jedan *emin* — »pripisnik« i jedan *kâtib*-pisar, a imenovala ih je Porta. Emin je mogao imati i svog *čehaju*-pomoćnika, koji se spominje prilikom popisa naših zemalja kao ugledna ličnost koju Dubrovčani čašćavaju i darivaju⁴³.

Emin je bio carski povjerenik koji je, stvarno, preuzimao posao popisivanja i bio odgovoran za njegovo izvršenje. Kako je ovaj posao bio s jedne strane vrlo odgovoran i dosta težak (naročito u području gdje turska vlast nije bila stabilna), a s druge strane unosan i podesan za mito i razne druge zloupotrebe, on je redovno povjeravan istaknutim, uticajnim, pouzdanim, savjesnim i obrazovanim ličnostima iz reda uglednih sandžakbegova, defterdara i kadija⁴⁴. Funkcija pisara povjeravana je, obično, sinovima dvorskih spahija, pisarima carske defterhane i pisarima divana.

Komisija je bila dužna da tačno utvrdi i popiše sve izvore feudalnih prihoda od ličnih feudalnih poreza stanovništva, kao i od svih grana privrede i prometa, i da ih razdijeli u hasove i timare.

Iz čitavog niza sačuvanih instrukcija iz XVI i XVII stoljeća koje je izdao Ö. L. Barkan⁴³, vidi se njena dužnost, njena nadležnost i način na koji je imala da izvrši popis. Osnovni sadržaj tih instrukcija rezimirao je Inalcık⁴⁵, a mi ćemo ih ovdje kori-

⁴³ Ova se tvrdnja zasniva na podacima koje pruža Dubrovački arhiv. Krajem maja 1526. uputio je emin koji je popisivao Bosnu i Hercegovinu svoga *čehaju* izvjesnim poslom u Dubrovnik (Državni arhiv u Dubrovniku, Acta Consilii Rogatorum XXXVIII, 128).

⁴⁴ Primjere vid. kod Inalcıka, *n. d.*, XIX. Kasnije je ova funkcija povjeravana i nazorima. Vid. N. Filipović, *Jedna zapovijed Bešaretu*. GZM 1950.

⁴⁵ Inalcık, *n. d.* XVII.

stiti utoliko, ukoliko su one, po našem mišljenju, mogle vrijediti i za najranije vrijeme.

Emin je bio dužan da s mjesnim kadijom, odnosno subašom, dođe lično u središte svakog kraja (nahije ili vilajeta) u oblasti koju je imao da popiše; da pozove spahije tog predjela i da zajedno s njima, a uz pomoć lokalnih prvaka i vješataka, utvrdi, procijeni i popiše sve izvore feudalnih prihoda u tom kraju, tako da ništa ne ostane izvan popisa.

Kadija je bio dužan da pazi, posebno na to, da ni jedan izvor prihoda ne ostane nepopisan. On je u tom poslu nastupao u ime državne blagajne kao kontrola rada emina⁴⁶.

Sva lica koja su na osnovu carskog berata ili drugih dokumenata uživala kakve feudalne prihode, odnosno njihovi predstavnici (emini carskih hasova, subaše ili vojvode hasova paša i begova, mutevelije vakufa, starješine manastira), kao i lica koja su uživala razne povlastice (derbendžije, sokolari, seoske zanatlije i dr.) — bila su dužna da lično, odnosno posredstvom svog zastupnika, predoče popisnoj komisiji dokumente o tim posjedima i pravima⁴⁷.

Svaki timarnik bio je dužan da pred emina dovede svu raju sa svog timara i da mu, pored svog berata ili drugih posjedovnih isprava, preda popis raje i iznos trogodišnjih prihoda timara⁴⁸.

Kadije su bili dužni da eminu-popisivaču predaju haračke deftere, tj. popise haračkih obveznika na području njihovog kadiuka. Istovremeno se morao izvršiti popis svih vojničkih i poluvojničkih redova: akindžija, vojnuka, vlaha-stočara, odnosno filuridžija, sokolara i drugih društvenih redova koji su imali poseban status, zatim popis svih domova koji su bili dužni da daju tzv. *avâriz*, vanredne državne namete⁴⁹, popis čerahora i drugih.

Na osnovu prikupljenih dokumenata i podataka započinjao je rad popisne komisije, koja je dobijene dokumente provjeravala i sravnjivala sa stanjem na licu mjesta i tako utvrđivala faktično stanje i sve eventualne promjene u pogledu broja popisanih lica, njihovog bračnog i zdravstvenog stanja, poslovne

⁴⁶ Isto XIX—XX.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto. Za raju koja je bila oslobođena tih nameta kao, na pr., derbendžije to je konstatovano kod njenog popisa u pojedinačnim i zbirnim popisima.

sposobnosti, godina starosti itd. Isto tako procjenjivala je vrijednost i rentabilnost pojedinih dobara i popisivala sve izvore prihoda od seoske i gradske privrede⁵⁰.

Na osnovu podataka o sastavu i iznosu trogodišnjih prihoda timara, koje mu je podnosio spahija, kao i lične procjene, emin je utvrđivao godišnji prosjek svake pojedine stavke prihoda u naturi za glavne, odnosno u novcu za sitnije daće. Zatim je na osnovu uobičajenih lokalnih mjera i dnevnih cijena, koje je utvrđivao sud, obračunavao ukupnu novčanu vrijednost svih stavki poreza svakog mjesta i svakog lena⁵¹.

6.

Kada su na taj način utvrđena sva lica koja podliježu oporezivanju i svi izvori prihoda, i kada su prikupljeni i provjereni svi potrebni dokumenti i podaci, popisna komisija je pristupala sastavljanju i redigovanju prvo pojedinačnog, detaljnog deftera (*defter-i mufassal*), a zatim je sastavljala zbirni, sumarni popis (*defter-i mücmel* ili *defter-i icmal*).

Kako *mufassal* i *idžmal* defteri imaju mnoge zajedničke diplomatske elemente, to se ti elementi ni u ovom prikazu neće izdvajati, nego će biti navedeni u opisu pojedinačnih deftera koji su redovno uređivani ovako:

Iza naslova deftera slijedio je obično kratak *uvod* u kome je isticano ime vladajućeg sultana po čijem je nalogu izvršen popis, a ponekada i sasvim konkretan zadatak popisne komisije.

Zatim su, obično, navođena imena *emina-popisivača* i *pisara*. Tako je postupljeno i u najstarijem sačuvanom popisu Albanskog sandžaka iz 1431/2. godine¹⁸. U nekim popisima, međutim, navedeno je samo ime emina, dok je ime pisara izostavljeno. Takav je slučaj u ovom popisu krajišta Isa-bega Ishakovića iz 1455. godine, u popisu oblasti Brankovića iz iste godine³², u sumarnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1516. godine⁵², u detaljnom popisu Smederevskog sandžaka iz 1536. godine⁵³, itd. U nekim popisima, međutim, navedeno je samo ime ličnosti u čijoj je nadležnosti (*ma'rifet*) izvršen popis, dok su imena emina i pisara izostavljena. To je primijećeno u popisu

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto.

⁵² Istanbul, BVA, Tapu defteri, br. 56.

⁵³ Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 178.

Braničevske oblasti iz 1468. godine⁵³, koja je popisana pod rukovodstvom tadašnjeg vidinskog sandžakbega Ali-bega Miha-loğlu, čijem je sandžaku pripadala ta oblast, i u kojoj je on imao svoje hasove i čifluke.

Bilo bi zanimljivo da znamo ko su i odakle su bili pisari najstarijih popisa naših zemalja, jer su oni imali vrlo važnu ulogu u tim poslovima. Oni su odlično poznavali principe i tehniku popisivanja i bili vrlo savjesni u radu, što se ne može kazati za mnoge pisare kasnijih popisa.

Proučavajući najstariji albanski popis iz 1431/2. godine, a naročito vještinu kojom je njegov pisar arapsku ortografiju prilagođavao albanskim i slovenskim glasovima, Inalcik je s pravom pretpostavio da je taj pisar bio albanskog porijekla⁵⁴. Na osnovu istih činjenica može se pretpostaviti da su i pisari, koji su popisivali naše zemlje, naročito oni koji su sastavljali prve popise, regrutovani iz redova turskih službenika koji su bili porijeklom iz naših zemalja ili su u njima duže živjeli, jer su poznavali, ne samo načela i tehniku toga rada, nego isto tako jezik krajeva koje su popisivali. Tako se jedino može objasniti velika vještina i preciznost kojom su oni arapskim konsonantskim, i inače vrlo nepodesnim pismom, fonetski sasvim vjerno obilježavali naše homonime i toponime i uspijevali da nam sačuvaju njihove fonetske i govorne oblike sa svim arhaičnim elementima⁵⁵.

Na kraju uvoda redovno je stavljan datum kada je popis završen, odnosno kada je predat Porti, a vrlo često i datum početka popisa.

Neki defteri imaju na početku sadržaj, a neki, naročito mlađi, i kanunnamu koja se odnosi na dotično područje. Najstariji poznati defter, u kome se na početku nalazi kratka kanunnama, je popis Braničevske oblasti iz 1468. godine⁵³. Ta kanunnama sadrži, uglavnom, mjere i cijene pojedinih naturalnih, odnosno novčanih daća u tom vilajetu. Inače se, u starijim popisima iz XV stoljeća, potrebne zakonske odredbe navode kod popisa onih mjesta i društvenih redova na koje se odnose. One obično govore o statusu pojedinih mjesta i njihovog stanovništva, o raznim društvenim redovima (vlasi, vojnuci, rudari odnosno rudnici, seoske zanatlije i sl.).

⁵⁴ H. Inalcik, *n. d.*, XVII.

⁵⁵ H. Šabanović, *Bosansko krajište*. Godišnjak Istorijскоj društva Bosne i Hercegovine IX, 1957, 178.

7.

Poslije naslova i uvoda kao i poslije sadržaja i kanunname — ukoliko su postojali — slijedio je tekst popisa. Do početka vladavine sultana Sulejmana (1520) svi su katastarski popisi, pojedinačni i zbirni, redigovani tako da je u njima istovremeno sa popisom utvrđivan, odnosno vršen *tevzi*, raspodjela feudalnih prihoda na lena (hasove, zijamete i timare, odnosno mulkove i vakufe) koja su upisivana tako da je svaki has, zijamet, timar, vakuf i mulk predstavljao zasebnu jedinicu i posebnu ekonomsku cjelinu.

U popise su upisivani prvo carski hasovi, zatim hasovi ostalih najvećih feudalaca, vezira i beglerbegova (ukoliko su postojali), zatim hasovi krajišnika, odnosno sandžakbega dotičnog krajišta (sandžaka). Ovi veliki hasovi nalazili su se redovno u više vilajeta (nahija) provincije koja je bila predmet dotičnog popisa.

Primjećeno je da u najstarijem sumarnom popisu Alban-skog sandžaka iz 1431/2. godine¹⁸, u ovom popisu krajišta Isak-bega Ishakovića iz 1455, kao i u detaljnom popisu oblasti Brankovića iz iste godine³² nisu uopće upisani carski hasovi (niti hasovi koga vezira ili beglerbega), dok su u detaljnom popisu iz 1453/5. godine²⁹, u popisu Braničevske oblasti iz 1468. godine³³, kao i u svim kasnijim popisima carski hasovi redovno upisani.

Zatim su popisivani oni feudalni posjedi koji nisu prelazili granice jedne nahije odnosno vilajeta. Tu su prvo upisivani hasovi subaša dotičnog vilajeta, zatim hasovi ostalih krupnijih feudalaca u istom vilajetu, a potom timari spahija, obično prvo veći zatim manji; iza ovih slijedio je popis timara gradskih posada u istom vilajetu, i na kraju popis uzapćenih timara (*mevkûf*), mulkova i vakufa. Popis uzapćenih timara upisivan je često na kraju pojedinih dijelova deftera, poslije popisa spahija jednog vilajeta, odnosno poslije popisa mustahfiza jednog grada. U nekim defterima na kraju popisa hasova nalaze se popisi čifluka, koji su spadali u te hasove, a u nekim i popis ovčarine (*âdet-i agnâm*) koja je redovno popisivana u posebne deftere.

Popis svakog lena (hasa, zijameta ili timara), kao zasebne ekonomske jedinice, imao je ove elemente: prvo je upisano ime posjednika toga lena sa eventualnom nekom specifičnom

napomenom (titula, zvanje, bliža lična oznaka i sl.). Ponekad je označen i osnov posjedovanja timara, isprava ili okolnost na osnovu koje dotično lice uživa timar («ima berat pokojnog sultana», «ima berat našeg cara», «sa tezkerom Isa-bega», «on je stari timarnik», «on je sluga begov», «on je rob begov», i sl.); zatim način na koji ga posjeduje: *serbest*, timar sa imunitetom, *be resm-i çiftlik*, kao *čifluk*, *müşterek*, zajednički i sl. Popis koji se ovdje izdaje pruža primjere za sve te slučajeve.

U slučajevima kad spahija nije imao isprave, odnosno dokaze na osnovu kojih posjeduje timar, on mu je bio oduzet i uzapćen za državnu blagajnu. Isto tako bili su uzapćeni svi timari koji su ostali bez titulara.

Zatim su upisivana pojedina mjesta koja su pripadala dotičnom lenu. Uz nazive mjesta redovno je označavan njihov status (šeher, kasaba, varoš, selo, mezra, čifluk, manastir i sl.) kao i njihov privredni i saobraćajni značaj: majdan, pazar, gečid (prelaz), skela, derbend (klanac) i sl.

Kad je riječ o ovom elementu turskih katastarskih knjiga postoje opravdani razlozi zbog kojih se mora naglasiti da su u turske katastarske knjige morala biti unošena samo ona mjesta koja su u vrijeme popisa bila na neki način izvor feudalnih prihoda. Drugim riječima u ove popise nisu morala biti unesena ona mjesta koja nisu spadala u feudalna lena, koja nisu bila izvor feudalnih prihoda odnosno čiji stanovnici nisu imali nikakvih ličnih feudalnih obaveza. Takvih je mjesta, odnosno ljudi bilo ne samo u klasično doba turskog feudalizma, o kome je ovdje riječ, nego i kasnije, iako relativno manje.

U popisima su često navedena jezera i rijeke sa oznakom poreza od ribolova; zatim planine sa ljetnim ispašama i katunima, rijeke i veći potoci na kojima su se nalazili mlinovi, valjalice, a eventualno i rudna kola, vode na kojima je štavljena koža, ili su služile za navodnjavanje i sl.

U najtješnoj vezi sa pitanjem naselja koja su ulazila u turske katastarske popise stoji i pitanje društvenih redova koji su upisivani u te popise. To je najslženiji i najteži problem ovih knjiga. Sasvim precizan odgovor na to pitanje predpostavlja jasan i detaljan uvid u strukturu feudalnog društva u Osmanškoj imperiji, u politički, socijalni, pravni i ekonomski položaj pojedinih klasa, staleža i slojeva. Značajnu ulogu pri tome mogla je da igra vrsta, privredni i saobraćajni značaj pojedinih naselja, jer je postojala znatna razlika u pravnom položaju

između seoskog i gradskog stanovništva, zatim između slobodnih i zavisnih seljaka, između raje i kmetova, itd. Ovdje se, naravno, ne možemo upuštati u to pitanje. To se mora požaliti, tim više što još uvijek ne možemo uputiti čitaoca na neki cjelovitiji prikaz tog važnog, ali vrlo složenog pitanja.

Ali kad se ima na umu da su turski katastarski popisi rađeni prvenstveno iz aspekta feudalnih prihoda i obaveza potčinjenog stanovništva, zatim zbog nastojanja države da uredi agrarne i posjedovne odnose i da ima jasan uvid u te odnose, onda se i bez prethodnih istraživanja može zaključiti da su u turske katastarske knjige morali biti upisani prije svega svi zavisni seljaci-zemljoradnici, obična raja, koja je bila uključena u timare, podložena spahijama i opterećena određenim feudalnim obavezama, bez obzira da li su te obaveze plaćali u punom ili smanjenom iznosu, kao, npr., *derbendžije*.

U ove popise su, dalje, redovno upisivani svi vlasni — *pastiri*, odnosno *filuridžije*, premda su bili slobodni seljaci koji redovno nisu smatrani rajom niti su uključivani u timare, nego su spadali u hasove sultana ili sandžakbega, rijetko u hasove drugih krupnih feudalaca, a nikada u timare običnih spahija.

Što se tiče ostalog seoskog stanovništva kao što su *šahindžije* (sokolari), rudari, vojnuci, *akindžije*, *martolozi* i drugi vojnički i poluvojnički redovi koji su uživali slobodne baštine, oni su redovno vođeni u posebnim *defterima*, ali ima katastarskih knjiga u koje su upisani i ti ili neki od tih društvenih redova. Tako su, napr., u popisu Braničevskog vilajeta iz 1468. godine popisani svi vojnički i poluvojnički redovi: vojnuci, *martolozi*, sokolari, *zemberekčije* itd. U ovom popisu krajišta *Isa-bega Ishakovića* upisani su samo seoske zanatlije, *derbendžije* i vlasni u *Nikšićkom vilajetu*, dok su kod vlahu *Sjenice* i *filuridžija Vrhbosne* upisane samo njihove obaveze. Popisane su i vojnučke kuće u nahiji *Tilavi*, a izostavljeni vojnuci u ostalim oblastima. Ovdje nisu upisani ni *šahindžije* koji se izričito spominju u *Makedoniji*. Ima *deftera*, istina iz kasnijih vremena, u koje nisu upisivani ni *derbendžije*.

Kako je struktura stanovništva gradskih naselja bila znatno složenija, to je i pitanje statusa pojedinih redova toga stanovništva mnogo teže. Sada se može sa sigurnošću reći da je u ove popise obavezno upisivano samo ono gradsko stanovništvo koje je bilo zaduženo ličnim feudalnim porezima (*bârusâm*). Jedino tako može se objasniti slučaj da je, na pr., u sumarnom

popisu Bosanskog sandžaka iz 1468/9. godine u Sarajevu upisano samo pet muslimanskih naprama 65 hrišćanskih kuća, kad ih je tada moralo biti znatno više, jer su u Sarajevu tada postojale dvije džamije, hamam, karavansaraj, a samo mjesto imalo status kasabe. Ali su u ove popise vrlo često, da ne kažem redovno, upisivani i oni stanovnici gradskih naselja koji su bili pojedinačno ili kolektivno, potpuno ili djelomično oslobođeni svih, ili nekih feudalnih i državnih dažbina. Isto tako ima dosta slučajeva da su u ove popise unošeni svi pripadnici stalnih garnizona u tvrđavama, popisi oružja, municije i rezervi hrane, dok su predstavnici administrativnog aparata, dvorski činovnici i dostojanstvenici, spahije i zajimi bili uvijek izuzeti od popisa. Ove se činjenice moraju imati u vidu naročito prilikom upotrebe ovih materijala u statističke svrhe, kao i prilikom proračunavanja broja stanovnika u pojedinim naseljima. U statistikama, koje su rađene na osnovu ovih izvora ove činjenice nisu uzimane u obzir, pa su zato te statistike nepouzidane. Da bi se mogle dobiti relativno tačne statistike onovremenog stanovništva u pojedinim naseljima i krajevima morali bi se koristiti popisi svih društvenih redova u dotičnom naselju kako zavisnih seljaka, odnosno građana, tako i svih onih društvenih redova koji su bili potpuno ili djelimično oslobođeni dažbina. Valja još napomenuti da su od društvenih redova koji su bili obuhvaćeni popisom u deftere upisivani samo kućne starješine, žene kao i muškarci, i ostali odrasli muški članovi njihovih porodica.

Ako bi se ustanovilo da je posjednik timara prouzrokovao da u popis budu unesena maloljetna i umrla lica, ili da je prikrilo prihode svog timara, timar mu je odmah oduzet i uzapćen za državnu blagajnu. Višak prihoda (*zevâid*) koji bi se dobio na taj način unošen je u popis posebno i često je dodjeljivan kao nagrada onim ljudima koji su takve nepravilnosti otkrivali⁵⁶. Raju, koja bi se razbjegla zato da izbjegne popis, istraživali su kasnije posebni emini ili kadije, i od njih ubirali poreze⁵⁷.

Pri upisu pojedinih lica upisivano je redovno njihovo rođeno ime i ime oca ili drugog bližeg srodnika (brat, rođak), a kod žena-domaćica, ime muža; često je navođeno njihovo zanimanje, zvanje i neka druga lična karakteristika relevantna za popis: oženjen, neoženjen, bennâk, pop, kaluđer, imam, hatib,

⁵⁶ H. Inalcık, *n. d.*, XX.

⁵⁷ O. L. Barkan, *Kanunlar* 190 i 277; H. Inalcık, *n. d.*, XX.

mujezin, »siromah«, »govedar«, bolestan, slijep, sakat, star, nemoguć starac, »prebeg«, »prešlac«, »došlac« itd.

Na kraju popisa lica dat je njihov ukupni broj po grupama: *hâne* (kuće, domaćini), *bîve* (udovice-domaćini), *mudžerred* (neozženjen) itd.

Kad je riječ o većem naselju, koje sačinjava stanovništvo više konfesija ili drugih grupa, ono je često popisivano po tim grupama koje su nazivane *džemati*: muslimani, hrišćani, Cigani, Jevreji, Dubrovčani itd.; kod manjih naselja ta je podjela iskazivana samo u zbiru. Džemati gradskih i većih seoskih naselja dijelili su se na *mahale*, gradske četvrti odnosno zaseoke.

Zatim je slijedio taksativni spisak svih feudalnih daća koje su stanovnici dotičnog naselja plaćali svom spahiji. Tu su pojedinačno nabrojane sve grane privrede, sve vrste kultura u dotičnom mjestu, sve vrste feudalnih daća i njihovi iznosi u naturi ili u novcu. Pored daća od pšenice, ječma, raži, suražice, zobi, prosa, vina i drugih glavnih i osnovnih kultura, koje su u ranije doba, do Sulejmana Veličanstvenog, obračunavane i davane redovno samo u naturi, tu su navedene i daće od svih ostalih grana seoske privrede: pčelarstva, povrtlarstva, voćarstva, lana, konoplje, mlinarstva, ribolova itd. Sitne daće su redovno obračunavane i plaćane u novcu.

Zatim su navedene isključivo novčane feudalne daće, kao što su lični rajinski porezi (*ispēndža*, *resm-i buyunduruk* ili *resm-i çift*, *resm-i bennâk* i *resm-i mudžerred*), »poljačina«, porez na svinje (*resm-i hûk*), žirovina, razne globe (*niyâbet* odnosno *džürm-ü džinâyet*), razne uslovne daće (*bâd-ü hava*) itd.

U toj listi, ili posebno, iskazivani su redovno i tzv. *hâssa*-posjedi (alodi) koje su obrađivali feudalci u vlastitoj režiji ili su ih davali na obradu trećem licu po slobodnoj pogodbi, a sastojale su se redovno od mlinova, njiva, livada, vinograda i voćnjaka.

Isto su tako precizno označavana i druga dobra koja su sama ili sa drugim prihodima sačinjavala timar (prihodi od trgovine i prometa, od jezera i rijeka sa lovištima ribe, hrastove šume, ispaše, trstenici itd.).

Na kraju popisa svakog mjesta navedena je novčana vrijednost svih feudalnih daća toga mjesta preračunata u akče. Ta se suma u ranije vrijeme dobivala preračunavanjem naturalnih daća u novčanu vrijednost na osnovu lokalnih dnevnih cijena koje je utvrđivao i popisnoj komisiji davao sud. Kad se

jedan has, odnosno timar sastojao od više mjesta, onda je na kraju popisa cijelog hasa odnosno timara u sumarnim popisima uvijek, a u pojedinačnim ponekad davata i *rekapitulacija* svih mjesta, osoba i prihoda dotičnog lena.

Emini su, dalje, bili dužni da na osnovu iznosa prihoda svakog lena utvrde *vojničke obaveze* njegovog titulara i da ih zavedu u popis iznad njegovog imena. Ta je praksa trajala samo do kraja sedmog decenija XV stoljeća, kada je morala biti izdata kanunnama Mehmeda II, kojom su te obaveze normirane, jer kasnije nisu unošene u popise. Valja napomenuti da su ti podaci i ranije unošeni obligatno samo u sumarne, a rijetko u detaljne popise.

Primjećeno je da ni u detaljnim popisima ili dijelovima tih popisa nije unesena specifikacija feudalnih dažbina niti iznos prihoda pojedinih mjesta kada su te dažbine plaćane paušalno (ber vech-i maktu).

Tako su, uglavnom, izgledali najstariji sačuvani *mufassal-defteri*, detaljni, pojedinačni popisi koji se ponekad nazivaju *esâmî-defterleri*, poimenični popisi⁵⁸. Najstarije poznate mufassal-deftere naših zemalja predstavlja spomenuti popis Maliye br. 12 iz 1453/5. godine, zatim popis oblasti Brankovića iz 1455. godine, popis Braničevskog vilajeta iz 1468. godine, popis Hercegovačkog sandžaka iz 1475. godine, popis Smederevskog sandžaka iz 1476. godine, itd.

8.

Kada je redigovala mufassal-defter oblasti, koju je popisivala, popisna komisija je bila dužna da na osnovu tog popisa sastavi zbirni, sumarni popis (*defter-i müdžmel* ili *defter-i idžmal*) iste oblasti. Ovi zbirni ili sumarni popisi u ranije doba, do početka vladanine sultana Sulejmana Veličanstvenog, predstavljali su izvode ili bolje rečeno skraćene redakcije odgovarajućih detaljnih popisa, jer oni nisu sadržavali nikakve podatke koji se nisu nalazili u istovremenim detaljnim popisima iz kojih su sastavljeni. Ovi sumarni popisi rađeni su na taj način što u njih redovno nije unošeno ništa što nije spadalo u hasove i timare, kao vakufi, mulkovi, slobodne baštine itd.,

⁵⁸ Mišljenje nekih naučnika da se termin *esâmî defteri* odnosi na sumarne deftere nije ispravno, jer se riječ *esâmî* (imena) u tom nazivu ne odnosi na imena spahija, već na imena zavisnih ljudi (raje) koji su bili predmet popisa.

odnosno što nije predstavljalo izvor feudalnih prihoda, kao popis oružja i zahire u tvrđavama, ali ima sumarnih deftera u koje su upisani i vakufi.

Izgleda da su vjerske ustanove unošene u sumarne popise samo onda kada su bile opterećene nekim feudalnim obavezama.

U ove sumarne deftere nisu nikad upisivana imena već samo brojevi domaćina i ostalih odraslih muških glava i udovica koji su pripadali dotičnom hasu odnosno timaru. Dalje, u njima je uvijek ispuštena specifikacija poreza i davana samo njihova ukupna vrijednost u novcu i eventualni *hassa*-posjedi. Samo, ima sumarnih deftera, istina iz kasnijih vremena, u kojima su upisivana samo imena sela pojedinih timara i novčana vrijednost njihovih feudalnih obaveza.

Zato se može kazati da su sumarni popisi sve do početka vladavine Sulejmana Veličanstvenog predstavljali izvode, odnosno skraćene redakcije istovremenih detaljnih popisa.

Kada su bili sastavljeni pojedinačni i zbirni popisi jedne oblasti, predavani su Porti. Ako su bili usvojeni, potvrđivani su vlastoručnim carskim pismom i carskom tugrom. Ako popis nije bio izvršen pravilno, ti su defteri bili odbačeni, a krivci obično kažnjeni. Potom je upućivana nova komisija da izvrši reviziju ili ponovni popis dotične oblasti⁵⁹. Iz tako nastalih originala, koji su nazivani *asl defter* i koji su pohranjivani i čuvani u centralnoj defterhani, izrađivani su vjerni zvanični prepisi, kopije tih deftera koje su nazivane *sûret-i defter*, od kojih je po jedan primjerak predavan beglerbegu dotične provincije za pokrajinsku defterhanu. Ove se kopije jasno raspoznaju po naslovu koji obično glasi: *sûret-i defter-i mücmel-i (mufassal-i)*... = kopija sumarnog (detaljnog) popisa... Idžmal-defteri koji su se nalazili u pokrajinskoj defterhani raspoznaju se lako i po čitavom nizu marginalnih bilježaka koje su upisivane u te deftere. Veliki broj takovih bilježaka sadrži i defter koji se ovdje izdaje.

Izložena procedura o prikupljanju i provjeravanju podataka i dokumenata, na osnovu kojih je popisna komisija sastavljala i redigovala ove popise, bila je neophodna uglavnom samo prilikom prvih popisa i redigovanja prvih katastarskih

⁵⁹ Interesantna informacija o tome nalazi se, na primjer, u uvodu detaljnog popisa Bosanskog sandžaka iz 1489. godine (BVA, Tapu defteri br. 24) iz koga se vidi da je taj popis izvršen zato što je mufassal-defter iz 1485. godine bio odbačen i uništen.

knjiga jedne oblasti. Prilikom ponovnih popisa ta procedura nije bila neophodna, jer je popisna komisija raspolagala prethodnim popisom koji joj je služio kao glavna podloga novog popisa. Zato se njen rad mogao ograničiti samo na to da, vršeći ponovni popis, vodi prvenstveno računa o nastalim promjenama na terenu i u raspodjeli feudalnih dobara kao i o tome da u novi popis unese i one izvore prihoda koji nisu bili obuhvaćeni ranijim popisom i koji nisu bili upisani u postojeći defter. Raniji defter je od tada nazivan *starim defterom* (tur. *defter-i 'atık* ili *defter-i köhne*) za razliku od novog popisa, novog deftera koji je ta komisija sastavljala i koji je nazivan *novim defterom* (tur. *defter-i cedid*).

9.

Cjelovitost ovog prikaza turskih katastarskih knjiga obavezuje nas da nešto kažemo i o nagovještenim izmjenama u sistemu popisivanja feudalnih dobara i u sastavljanju i redigovanju ovih knjiga. Te su izmjene nastale početkom vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog, poslije 1520. godine. Neke se javljaju u svim detaljnim katastarskim knjigama Sulejmanove i kasnijih epoha i imaju općenit značaj, dok su druge primjećene samo u popisima nekih sandžaka.

Najvažnija izmjena, koja ima općenit značaj i koja je zapažena u svim detaljnim katastarskim knjigama koje su nastale poslije 1520. godine, sastoji se u tome što je u njima kod taksativnog nabrojanja naturalnih feudalnih daća unesen jedan nov element: uz svaku stavku daća u naturi unošena je i njihova vrijednost u novcu. Zanimljiva je i procedura kako se to vršilo: područne kadije su izdavali eminu — popisivaču sudska rješenja (*hudžet*) o nominalnim cijenama pojedinih artikala na svojim područjima. Emin je te dokumente nosio ili slao na Portu koja je te cijene utvrđivala i dostavljala eminu da ih unese u popis⁶⁰. One su ponekad i ranije, a od tada redovno unošene i u kanunname za dotične sandžake⁶¹. Zbog tih i drugih problema emin je morao u toku popisa odlaziti na Portu i ponovo se vraćati. Sve je to znatno usporavalo sam popis koji je tada redovno trajao oko dvije godine⁶².

⁶⁰ Više vid. H. Inalcık, *n. d.* XX.

⁶¹ Brojne primjere vid. Ö. L. Barkan *Kanunlar* i *Monumenta turcica* I.

⁶² To se vidi iz datuma početka i svršetka pojedinih popisa koji se navode u uvodima nekih deftera.

Mnogo radikalniju izmjenu predstavlja sasvim nov, za popisivače znatno jednostavniji, a za naučna istraživanja mnogo oskudniji, sistem sastavljanja i redigovanja pojedinačnih katastarskih knjiga nekih sandžaka i pašaluka. Taj novi sistem sastojao se u tome što prilikom redigovanja tih knjiga nije istovremeno vršena niti uopće u ove knjige unošena raspodjela feudalnih prihoda na lena odnosno feudalce, izuzimajući uglavnom carske, a ponekad i sandžakbegove hasove. Te podatke za oblasti u kojima je primjenjivan ovaj novi sistem sastavljanja detaljnih deftera sadržavali su od tada samo sumarni katastarski defteri istih oblasti, koji su i dalje zadržavali isti oblik i koji su sadržavali iste elemente kao i sumarni popisi sandžaka u kojima je i dalje primjenjivan stari sistem redigovanja detaljnih deftera. Tako su od tada sumarni popisi oblasti u kojima je primjenjivan novi sistem detaljnih popisa, sadržavali izvjesne bitne elemente kojih nema u istovremenim detaljnim popisima tih oblasti.

Drugim riječima, dok su svi idžmal-defteri i dalje zadržavali staru formu i sadržaj, dotle se početkom vladavine Sulejmana Zakonodavca, za neke oblasti, javlja novi tip mufassal-deftera koji su sadržavali sve elemente starijih mufassal-deftera, ali bez imena feudalaca i bez podataka o raspodjeli feudalnih prihoda među feudalce, izuzimajući jedino carske hasove i hasove sandžak-bega, ali ni to ne uvijek. Te podatke, za oblasti u kojima je primjenjivan ovaj novi sistem sastavljanja mufassal-deftera, pružali su od tada samo idžmal-defteri tih oblasti. Prema tome, idžmal-defteri ovih oblasti nisu više predstavljali proste izvode iz mufassal-deftera, jer u mufassal-defterima tih oblasti nije bilo nekih bitnih elemenata koji su unošeni u idžmal-deftere.

Ovaj novi tip mufassal-deftera predstavljaju, na pr., svi detaljni popisi Smederevskog, Sremskog i Požeškog sandžaka, dok su mufassal-defteri Bosanskog, Hercegovačkog, Zvorničkog i Kliškog sandžaka i dalje sastavljani po starom sistemu. Možda će uporedna proučavanja ovih deftera dovesti do zaključka da je ovaj novi sistem mufassal-deftera primjenjivan u svim sandžacima Podunavlja i Panonije koji su kasnije pripadali Budimskom pašaluku, dok su u sandžacima Bosne i dalje vođeni po starom sistemu.

Valja napomenuti da se u isto doba, pored starog, javljaju dva nova tipa idžmal-deftera. Jedan tip predstavljaju idžmal-

defteri u kojima su potpuno izostavljani svi podaci o stanovništvu. Takav je, na pr., sumarni popis Bosanskog sandžaka iz 1541. godine⁶³. Tako je postupljeno, vjerovatno, zbog veće preglednosti, jer su u to doba i ovi zbirni defteri, zbog veće naseljenosti pojedinih sandžaka, postali obimni.

Drugi tip predstavljaju nepotpuni idžmal-defteri koji nisu sistematski uređeni nego povremeno popunjavani. Takovi su, na pr., zbirni popis Zvorničkog sandžaka iz 1516. godine⁶⁴ i zbirni popis Smederevskog sandžaka iz 1521/23. godine⁶⁵. Te i slične zbirne deftere nisu, mislim, sastavljale popisne komisije na terenu, nego su rađeni kasnije u centralnoj defterhani i to vjerovatno samo u slučajevima kada su slobodne baštine filuridžija uključivane u timare.

10.

Iz dosadašnjih izlaganja moglo se, mislim, jasno vidjeti da su turski katastarski popisi vršeni ozbiljno, i da se podaci koje sadrže ovi defteri mogu uzeti sa punim povjerenjem. Moglo se desiti da je broj lica koja je trebalo upisati u jednom naselju bio veći nego što je u popis uvedeno, da je poneko izbjegao da bude upisan⁶⁶. To se naročito odnosi na stanovništvo koje nije imalo stalnih prebivališta. Isto tako moguće je da je u popise moglo biti uneseno poneko lice koje tada nije bilo živo ili odraslo, kao i lice koje je bilo promijenilo mjesto boravišta. Bilo je slučajeva da su i neki popisivači činili razne propuste i nepravilnosti. Ipak, proučavanjem ovih popisa stiče se uvjerenje da je takvih slučajeva bilo relativno malo, a najmanje tamo gdje je turska država bila potpuno uvela svoj sistem i učvrstila svoju vlast.

Turske katastarske knjige, naročito detaljne, predstavljaju bogatu i raznovrsnu, konkretnu i vjerodostojnu građu za izu-

⁶³ Istanbul, BDV, Tapu defteri br. 157.

⁶⁴ Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 171.

⁶⁵ Istanbul, BVA, Tapu defteri br. 135.

⁶⁶ Da je takovih slučajeva bilo upućuju ponekad bilješke u pojedinim popisima u kojima se kaže da su stanovnici izvjesnog sela upisani globalno, otprilike, jer nisu došli na popis. Iza tih bilježaka slijede ponekad druge u kojima se kaže da su stanovnici istoga sela došli na popis i da su popisani.

čavanje društvene i ekonomske istorije Osmanske države uopće, a za istoriju naselja i istorijsku geografiju popisanih oblasti posebno⁶⁷.

Pružajući imena feudalaca na jednoj i imena odnosno broj potčinjenog stanovništva na drugoj strani, ovi popisi daju mogućnost da se u mnogim slučajevima samo na osnovu njih, a u drugim koristeći popise ostalih društvenih redova, da približna statistika stanovništva svakog popisanog mjesta; da se vidi njegova vjerska, socijalna i etnička struktura.

Kako detaljni popisi uporedo sa pšenicom, ječmom, raži i drugim glavnim i osnovnim zrnatim kulturama sadrže i sve ostale proizvode seoske privrede: vinogradarstvo, pčelarstvo, povrtlarstvo, voćarstvo, ribolov, mlinarstvo itd. za svako naselje, i kako pružaju iznose i visinu feudalnih daća kojim su pojedini proizvodi bili oporezovani, onda se na osnovu tih iznosa i novčane vrijednosti pojedinih naturalnih daća može izračunati visina produktivnosti svih grana seoske privrede u svakom popisanom mjestu.

Detaljno nabranje vrsta seoske privrede i poreza kojima je ona bila oporezovana pokazuje ne samo vrste kultura i privrednih djelatnosti u pojedinim krajevima, nego također oblike i iznose feudalnih daća. U defterima poslije 1520. godine upisana je i novčana vrijednost svih naturalnih daća, a za ranije doba ona se može lako izračunati na osnovu cijena navedenih u zakonima ili iz materijala koje pružaju sami defteri. Iz toga se, opet, jasno vidi nominalna vrijednost pojedinih proizvoda u novcu koji je tada bio u opticaju.

Prema tome, detaljni defteri sadrže ekonomske karakteristike svih naselja, koja su obuhvaćena popisom, pa je jasno da predstavljaju prvorazredne izvore za izučavanje ekonomske strukture popisanih naselja u određenom vremenu.

Na osnovu izučavanja i sumiranja materijala koje turske katastarske knjige pružaju o spomenutim i drugim pitanjima specijalisti će moći da predstavje, bar u glavnim crtama, ekonomiku popisanog područja. Pružajući te i druge podatke ovi defteri daju mogućnost da se bolje upozna stanje i način života naroda Turske u to doba.

Kako se u turskim katastarskim knjigama detaljno nabrajaju sva mjesta koja su na neki način bila izvor feudalnih

⁶⁷ O značaju turskih katastarskih deftera do sada su najopširnije pisali Ö. L. Barkan, n. d. str. 20 i dalje, a naročito S. S. Džikija u svom referatu na 25. Međunarodnom kongresu orijentalista održanom u Moskvi augusta 1960. godine.

prihoda sa svim navedenim podacima očito je da oni predstavljaju prvorazredne izvore za istoriju pojedinih naselja. Oni sadrže osnovne podatke o svakom upisanom mjestu pa je jasno da od tih podataka treba da počinje proučavanje istorije svakog kraja i mjesta pod turskom vlašću.

Iz istih razloga jasno je da one sadrže vrlo mnogo materijala i za izučavanje istorijske geografije i toponomije. Kad je riječ o tim pitanjima, postoje razlozi za tvrdnju da su u katastarske knjige normalno upisivana samo ona naselja koja su bila izvor feudalnih prihoda, u kojima je bilo stanovnika koji su podliježali oporezivanju i koji su imali neke feudalne obaveze. Osim toga u defterima se navode mnoge granice, sinori i razne prirodne oznake za razgraničavanje prava i posjeda. Zahvaljujući obilju autentičnih podataka geografskog karaktera, ovi popisi pružaju mogućnost da se dođe do zanimljivih podataka za niz današnjih naselja od kojih se mnoga prvi put spominju u ovim popisima. Oni mnogo pomažu da se ubi-cira znatan broj mjesta koja se spominju u starijim domaćim ili stranim izvorima, a koja su davno nestala ili su zaboravljena, tako da njihovo lociranje, bez ovih izvora, ne bi bilo moguće, kao što ne bi bila moguća ni identifikacija mnogih starih mjesta koja postoje i danas, ali pod drugim nazivima.

II. POPIS KRAJIŠTA ISA-BEGA ISHAKOVIĆA

IZ 1455. GODINE

1.

Defter koji se ovdje izdaje predstavlja sumaran popis krajišta Isa-bega Ishakovića iz 1455. godine. On je poznat u nauci od 1953. godine. Prvi ga je upotrijebio Halil Inalcik u svom radu *Od Stefana Dušana do Osmanske imperije*⁶⁸. Zatim pisac ovih redaka u radu *Pitanje turske vladavine u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463. godine*⁶⁹, a naročito u radu *Bosansko*

⁶⁸ Halil Inalcik, *Stefan Dušan'dan Osmanlı İmparatorluğuna*. Fuat Köprülü Armağanı. İstanbul 1953, 207—248, ili snpskohrvatski prevod toga rada pod naslovom *Od Stefana Dušana do Osmanskog Carstva*. Prilozi za orijentalnu filologiju III—IV, 1952—1953. Taj je rad nešto proširen ponovo objavljen pod istim naslovom u autorovoj knjizi: *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar I*, Ankara 1954, 138—184 (vid. naročito str. 149—150 gdje je dat kratak opis i sadržaj ovog deftera).

⁶⁹ Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine VII, 1956, 37—51.

*krajište*⁷⁰. Tu je dat opis i sadržaj toga popisa i obrađeni oni njegovi dijelovi koji se odnose na Vilajet Hodidjed. U prilogu toga rada saopšten je i tekst tih dijelova u prevodu. Ovaj popis poslužio mi je i pri obradi uspostave turske vlasti u Bosni i proučavanju sistema privremene turske podjele naših zemalja u djelu *Bosanski pašaluk*⁷¹. Napokon ovaj je popis upotrijebljen u obradi nekih partija *Istorije naroda Jugoslavije*.

2.

Originalni naslov ovoga popisa u doslovnom prevodu glasi ovako: *Kopija zbirnog popisa vilajeta Jeleča, Zvečana, Hodidjeda, Sjenice, Rasa, Skoplja, Tetova i predjela koji im pripadaju*. Popis je izvršen po nalogu sultana Mehmeda II, a pod rukovodstvom Alije sina Hadži-Jakubova i predat Porti u vremenu od 5. do 18. maja 1455. godine.

U uvodu ovog kao i nekih drugih popisa navedeno je samo ime emina, dok je ime pisara izostavljeno. O ličnosti, porijeklu i zvanju, odnosno položaju emina Alije sina Hadži Jakubova, nema podataka, ali pretpostavljam da je bio kadija. Iz njegova života sada se ne zna ništa više nego da mu je odmah poslije uspješno završenog popisa krajišta Isa-bega Ishakovića povjeren popis oblasti Brankovića (*Vilâyet-i V'lk*) i da je on taj posao završio za četrdeset dana. I u tome popisu navedeno je, začudo, samo njegovo ime, dok je ime pisara i tu izostavljeno. Na osnovu rukopisa vidi se da pisar toga popisa nije identičan sa pisarom koji je pisao ovaj defter. Kako nema nikakvih dokaza o tom da su isti pisari, koji su pisali originale ovih deftera, bili dužni da naprave i njihove kopije, to se moram suzdržati svih mogućih kombinacija u vezi s tim pitanjem. Iz naprijed navedenih razloga pretpostavljam da je pisar ovog popisa bio porijeklom odnekud s naših strana.

Defter je veličine 30×12 (29,2×10,5) cm⁷². Rukopis ima 159 listova odnosno 318 stranica uključujući tu i prazne listove odnosno stranice kojih ima 48 i to 1^r, 22^v, 23^r, 36, 37^r, 44, 45^r,

⁷⁰ Isto IX, 1958, 177—220.

⁷¹ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*. Izdanje Naučnog društva Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1959.

⁷² Istu veličinu imaju svi defteri iz XV stoljeća. V'd. Halil Inalcik, *Hicri 835 tarihli Suret-i defter-i sancak-i Arvanid*. Ankara 1954. str. XII.

69, 70^r, 77^v, 84^r — 80^v, 83^r, 91^r, 113, 114^r, 125, 126^r, 128^v — 138^r, 144^v, 149^r.

Rukopis se sastoji od osnovnog teksta, nekoliko kasnijih interlinearnih interpolacija i brojnih marginalija.

U osnovni tekst deftera upisani su hasovi i timari koji su postojali ili osnovani u vrijeme ovog popisa kao zasebne ekonomske jedinice koje su u ovom izdanju označene rednim brojevima i štampane normalnim arapsko-turskim pismom, odnosno petit-verzalom i garmondom.

Interpolacije su nastale kasnije, kao posljedica promjena u raspodjeli feudalnih dobara i predstavljaju nove hasove, odnosno timare koji su obrazovani od hasova i timara upisanih u osnovnom tekstu popisa. Ovdje su oni doneseni na odgovarajućim mjestima pod odgovarajućim rednim brojevima, označeni sa tačkama a, b, c i štampani sitnijim slogom, tako da se sasvim jasno izdvajaju od osnovnog teksta deftera.

Marginalne bilješke, kojih u ovom spomeniku ima dosta, potiču, također, iz dobnijih godina i ukazuju na promjene koje su se dešavale u pogledu sastava pojedinih timara i lica koja su ih posjedovala, kao i u pogledu visine njihovih prihoda. Većina tih bilježaka ima datum i mjesto gdje su upisivane. Ti zapisi vršeni su u Istanbulu, Niksaru, Jedrenu i drugim mjestima turske unutrašnjosti. Znatan broj nastao je u našim zemljama, u Kruševcu, Skoplju, Kačaniku, Zvečanu, Toričanima, Nevesinju, Rasu, Sjenici, Foči i drugim mjestima. Oni nose različite datume od 1456. do 1473. g. i imaju, često puta, mnogostran značaj za nauku. Na osnovu rukopisa može se često, bar približno, ustanoviti datum i nedatiranih bilježaka. Pojedine marginalije upisane su na margini uz imena lica, timara ili naselja na koja se odnose. Ovdje su one donesene ispod tekstova na koje se odnose; štampane su petitom i uvučeno, a po potrebi povezana posebnim brojevima.

Osnovni tekst deftera pisan je vrlo vještim rukopisom *tevki*-pismom⁷³, odličnim crnim mastilom (koje se ne da brisati) na čvrstom bijelom papiru evropskog porijekla sa vodenim znakom makaza. Istom vrstom pisma ispisani su svi kasniji upisi kao i marginalije, samo ne, naravno, tako čitko i jasno kao

⁷³ Istom vrstom pisma pisane su i ostale turske katastarske knjige iz XV i prvih decenija XVI stoljeća, ali se već od treće decenije XVI stoljeća u ovim knjigama sve više javljaju elementi pisma sijakat koje je postepeno potpuno preovladalo. Sravni H. Inalcik, *n. d.*

osnovni tekst. Originalni povež je nestao pa ga je uprava arhiva uvezala u novi tvrdi povež, obložen crnim platnom.

Popis pojedinih vilajeta započinje uvijek na novoj stranici. Na kraju popisa nekih vilajeta ostavljene su jedna ili više stranica prazne, kako bi se mogli naknadno upisati uzapćeni (*mevkûf*) i novoosnovani timari (*nev yafta*). U ovom popisu ima zaista nekoliko slučajeva da su naknadno uneseni novi timari, ali oni nisu upisani na kraju pojedinih vilajeta, nego su interpolirani, jer nisu osnovani za vrijeme ovog popisa nego nešto kasnije, i to od dijelova postojećih timara (Vid. ovdje brojeve 150a, 150b, 167a, 174a, 180a i 197a).

Između listova gdje počinju nove glave stavljene su — prilikom poveza, bez sumnje radi bržeg i lakšeg snalaženja — raznobojne svilene vrpce koje su sačuvane do danas.

Ovaj defter nije, nažalost, potpun; nedostaje mu pri kraju, veći broj listova na kojima je bio nastavljen i završen popis timara spahija, odnosno eškindžija skopskog vilajeta, sav popis timara skopske posade i mevkuf-timari⁷⁴.

Postojeći dio rukopisa je odlično sačuvan, tako da tekst nije nigdje oštećen i u njemu nema nečitljivih mjesta izuzimajući 3—4 riječi u sitnim marginalnim bilješkama koje se nisu

⁷⁴ Da je ovaj defter manjkav na kraju moglo se utvrditi na osnovu izvjesnih elemenata u samom tome popisu. To se jasno vidi, napr., kod upisa posljednjeg timara (br. 229) gdje je popis sela toga timara prekinut; na to jasno upućuje i *râbita* (*custos paginae*) koja se nalazi na preposljednjem kao i na svim ostalim listovima (jer je posljednji list *recto* postojećeg rukopisa prazan što dalje znači da se *râbita* na preposljednjem listu odnosi na sljedeći nestali list. Na manjkavost ovog rukopisa upućuju i izvjesne bilješke u postojećem sačuvanom dijelu ovog deftera u kojima se spominju neka mjesta koja su bila upisana u nestalom dijelu ovog deftera (up. str. 101—102) i bilješke u kojima se spominju skopski *mustahfiza* i njihovi timari (up. str. 109) kojih nema u postojećem dijelu rukopisa.

Koliko je ovaj defter manjkav i šta je sadržavao nestali dio, vidi se jasno iz prethodnog detaljnog popisa u koji su upisani ne samo svi ostali timari skopskih spahija (eškindžija) nego i svi timari skopskih *mustahfiza*, a među njima i oni koji se spominju u narednim bilješkama u našem popisu.

Na osnovu toga detaljnog popisa vidi se da je nestali dio našeg popisa sadržavao još popis 26 eškindžijskih timara skopskog vilajeta; popis hasa Ishak-begovog sina odnosno Isa-begovog brata Mustafa-bega, 5 mevkuf-timara skopskih eškindžija, 24 timara skopskih *mustahfiza* i jedan njihov mevkuf-timar.

U prethodnom detaljnom popisu nalazi se još popis oružja i zahire u tvrđavama Skoplju i Sobri kao i popis oružja koje je iz Prizrena ustupljeno tvrđavama Sobri, Trnova i Ergiri Kasri, popis zemberekčija-ustupljeno skopskog grada, popis vakufa i mulkova u Skoplju i Tetovu, ali ti podaci nisu unošeni u naš sumarni popis jer ih nema ni u popisu Tetova i tetovskog vilajeta koji nije manjkav.

mogle sa sigurnošću pročitati. U tim slučajevima morao sam staviti tri tačke (. . .) kao znak da se na tim mjestima po jedna riječ — mjesto gdje je bilješka napisana — nije mogla pročitati.

Rukopis ima *râbitu* ili *custos paginae*, ali je kasnije, možda u najnovije vrijeme, posebno paginiran i to od stranice 2 do 317 s tim što stranica 23 nije paginirana dok je 91 preskočena.

3.

Svojim ortografskim i paleografskim osobinama ovaj se popis ničim ne izdvaja od ostalih turskih katastarskih knjiga iz XV stoljeća. Neke od tih osobina zadaju posebne teškoće pri dešifrovanju ovakovih izvora.

Proučavanje ortografskih i paleografskih osobina spomenika pomoglo je, u znatnoj mjeri, da se otklone bar neke teškoće.

Vokali. — Pisar ovog deftera poslužio se uobičajenim znakovima za kratke vokale samo u dva-tri slučaja, koji su zadržani i u ovom izdanju. Mnogo češće služio se slovima *ا و ی* kao uputnim znacima za vokale. Pri tom je karakteristično da je *elif* upotrebljavao ne samo kao uputni znak za dugo *a*, kao što je i inače redovna praksa, nego je isto slovo upotrebljavao i kao znak za dugo *e*, za koje se inače upotrebljava slovo *•*. Tako je, napr., selo Rečane u skopskom kraju jedanput zapisano *راچانی*, što bi mi — kad ne bi znali za gornju ortografsku osobenost ovog spomenika — čitali Račani i nikako drukčije. Na drugom mjestu je isti pisar isto selo zapisao u obliku *رچانی* (bez *elifa* kao uputnog znaka). Međutim, u ovom popisu navodi se i u novopazarskom kraju jedan toponim koji je zapisan u obliku *راچانی*; kako se taj toponim ne spominje u drugim izvorima, a danas ne postoji, ne znamo da li se to selo zvalo Račani ili Rečani.

Karakteristično je dalje da je pisar *•* koje se upotrebljavao za oznaku vokala *e* i *a* u sredini i na kraju riječi, upotrebljavao u toj funkciji samo na kraju riječi.

Kao u gotovo svim ostalim turskim spisima, tako se i u ovom popisu krajnje o naših toponima na -o redovno predstavlja sa uputnim znakom *•* rijetko sa *ا* (*elif*), koji se može čitati samo *a*, odnosno *e*: *تشفوه* Tenjkova, *تنوه* Tenova, *غوشوه* Goševa itd. Izuzeci su rijetki, ali ih ima: *بیوسفو* Biosko.

Konsonanti. — Kako u arapskom pismu nema slova za sve konsonante koji postoje u osmansko-turskom jeziku, Turci su, prihvatajući arapsko pismo, preuzeli potrebna slova za izvjesne svoje konsonante iz arapsko-persijske abecede (na sličan način kako je postupljeno i u drugim abecedama stvorenim na podlozi starijih pisama). Kada su došli na južnoslovensko jezično područje sreli su se sa našim glasovima *c, ć, đ, lj*, kojih nema ni u jednom spomenutom jeziku, pa nisu, naravno, imali ni odgovarajuća slova za te glasove, nego su ih pisali najbližim slovima spomenutih abeceda. U težnji da što potpunije, vjernije i tačnije reproducira naša lična i geografska imena i druge preuzete riječi, pisar ovog deftera dovijao se na razne načine pa je tako, sam ili po nekom starijem uzoru, stvorio posebno slovo za naš glag *c*, i pisao ga sa چ (ligatura ح sa dvije tačke unutar polukruga). Isto slovo je kasnije upotrebljavano u našim alhamiada-tekstovima. Ono je primjećeno i u starijem detaljnom popisu ovog područja kao i u nekim mlađim popisima naših zemalja.

Mnogo puta je pisar taj glas predstavio slovom چ (*dž*) ili slovom چ (*č*). Kako sada naša štamparija nema toga slova morao sam ga u ovom izdanju svugdje predstaviti slovom چ (*č*), kojim se ono, budući nepoznato arapsko-turskoj abecedi, u turskim spisima i inače piše, ali sam ga u transkripciji pojedinih toponima svugdje zadržao i označio našim slovom *c*. (Ne smije se zamijeniti istim slovom turske latinice): Crnomir, Cvetonje, Cerova itd. Zbog toga i drugih fonetskih i ortografskih razloga u ovom izdanju pri transkripciji toponima i homonima morala se primijeniti naša, a ne turska latinica.

Naše glasove *ć* i *đ*, a u izvjesnim slučajevima i glasove *g, k* i *nj* Turci transkribiraju slovom ك koje može da odgovara svim spomenutim našim glasovima. Primjeri: كليك *Klek*, بوريك *Burić*, كوركي *Gorgi* ili *Dorđi*, كوركويشته *Gurgevište* ili *Durđeviste*, كئزوپه *Kneževce*, رشاك *Rušanj* itd.

Naš konsonant *lj*, koga nema u arapskom, persijskom niti turskom jeziku, Turci obično pišu kao *i* i *l*: دولاني *Dolâni* (= Doljani), لولاج *Lulac* (= Ljuljac); ali nisu rijetki slučajevi da se upotrijebe dva slova: *l* i *j* kao i u našoj latinici: ولياني *Dol'jani* (= Doljani).

Naš konsonant *nj*, koji nije potupuno stran turskom jeziku, reprodukuje se obično sa slovom ن *n*: *Bana* (= Banja), ali se i tu katkad upotrijebe dva slova: *n* i *j*: بانیه *Ban'ja* (= Banja). Persijsko گ *g* je u ovom spisu katkad označavano sa tri tačke گ

Interesantno je da je ovaj kao i neki drugi pisari deftera, pored sve pažnje, neke naše glasove, za koje postoje sasvim adekvatna slova u persijskoj i osmansko-turskoj abecedi, — reproducirao drugim neadekvatnim slovima, prosto kao da ih je pogrešno čuo. Tako, na pr., ovaj pisar vrlo često naše č transkribira sa dž: ازوجن *Izvedžen* = Zvečan. Naše *c* obično reprodukuje sa ج, vrlo često sa dž i č. Naše *p* zamjenjuje sa *b* i obratno: لبانجه *Lebence* = Lepenac.

Još je neobičnije što je ovaj kao i neki drugi pisari naše *g* u adjektivima *gornji*, *-a -e -o*, kao i u nekim drugim slučajevima, stalno pisao sa ق (*qaf*) pa je, na pr., Gornji Turčani, Gornja Presjednica, Gostivar, itd. stalno pisao Kornji Turčani, Kornja Presjednica, Kostivar, itd. No pored svega toga čovjek se mora diviti sposobnosti i vještini pisara koji je u velikoj mjeri tačno i vjerno nepodesnim arapskim pismom transkribovao naše toponime.

Vrlo je malo slučajeva da je koji toponim zapisan pogrešno uključujući tu i slučajeve metateze. Isto tako rijetki su slučajevi da je iste toponime pisao na različite načine, pogotovo ako pri tom ne uzmemo u obzir i najmanje glasovne razlike. Krupnija greška je samo kod sela Krivoglavci.

U rukopisu su brojevi 0, 4, 5 pisani starijim ciframa koje su postepeno zamijenjene današnjim. Najprije je zamijenjena *nula* sa tačkom dok je *nula* postala cifra za broj 5. Stara cifra za broj četiri održala se do sredine XVI stoljeća.

Na jednom mjestu, kod popisa vlaha Sjenice, upotrebljeni su sijakatski brojevi.

U defteru su upotrebljene samo dvije kratice: م za م i .
عن za عن

Na jednom mjestu, kod naknadno upisanog timara Mehmed-čelebije sina Isa-begova, stavljeno je ispred imena kratica ح koju nisam mogao sa sigurnošću razriješiti i ne znam šta označuje.

4.

Sadržaj i raspored deftera. — Poslije naslova i kratkog uvoda u ovom su defteru popisani:

- I Hasovi Isa-bega, sina Ishak-begova;
- II Timari mustahfiza grada Zvečana;
- III Timari eškindžija [nahije] Zvečana;
- IV Timari eškindžija nahije Jeleča;
- V Timari mustahfiza grada Jeleča;
- VI Timari eškindžija vilajeta Nikšića;
- VII Timari mustahfiza grada Hodidjeda;
- VIII Dijelovi Isa-begovog hasa u vilajetu Kalkandelenu, koje je držala njegova »uzvišena gospođa«, njegov sin Mehmed-čelebija i njegovi hizmećari.
- IX Hasovi tetovskog subaše Hasan-bega Zenebissi-a, timari tetovskih spahija i eškindžija.
- X Timari mustahfiza grada Sobri.
- XI Hasovi skopskog subaše čokodara Ali-bega
- XII Timari eškindžija Skopskog vilajeta. Tu je upisano 18 timara dok ih je prema prethodnom detaljnom popisu bilo još koji nedostaju u našem popisu. Ovdje dalje nedostaje popis timara gradske posade u Skoplju, jer je taj dio ovoga deftera nestao.

5.

Prethodni detaljni i ovaj sumarni popis istih predjela predstavljaju najstarije poznate popise oblasti i predjela koji su u njima popisani. Ali pitanja da li ti defteri predstavljaju prvi detaljni odnosno sumarni popis svih ili bar nekih oblasti na koje se odnose kao i pitanje međusobnog odnosa samih tih deftera sada se može objasniti samo djelimično. Sigurniji odgovor na ta pitanja otežan je i činjenicom što još uvijek ne raspoložemo preciznijom hronologijom turskih osvajanja svih krajeva, koji ovdje dolaze u obzir.

Poznato je da su Turci još 1392. godine definitivno posjeli Skoplje, a svakako brzo poslije toga i Polog sa Tetovom i nekadašnjim gradom Sobri u Žedenskoj klisuri. Oko 1396. godine oni su posjeli gradove Zvečan na Sitnici i Jeleč u Rogozni kao i srednje Polimlje sve do Morače; od 1416. godine imali su povremeno, a od 1448. godine stalno uporište u Vrhbosni. Razu-

mije se da su istovremeno gospodarili saobraćajnim arterijama koje su te posjede povezivale.

S druge strane pouzdano se zna da su Turci, ako ne ranije, a ono za Mehmeda I i Murata II vršili popise svojih posjeda na Balkanskom poluostrvu, pa je nemoguće pretpostaviti da tada nisu popisali bar skopsku i tetovsku oblast u kojima je njihova vlast bila stara već nekoliko decenija. Međutim, ni u ovim najstarijim sačuvanim popisima niti u drugim izvorima ne spominje se nikakav raniji popis ni jedne od tih oblasti. Šta više u tim popisima nema ni jednog sela niti mezre za koju se kaže da je »izvan deftera« tj. da nije upisana u raniji defter, što bi indirektno ukazivalo da je takav defter postojao.

Ali, bez obzira na pomanjkanje sigurnih dokaza, može se, na osnovu navedenih činjenica o hronologiji turskih osvajanja i postojanja starijih turskih popisa drugih dijelova Makedonije, kao i na osnovu izloženih principa o tome kada i zašto su Turci vršili katastarske popise svojih zemalja, pretpostaviti da su skopska i tetovska oblast popisivane bar oko 1430, ako ne već i oko 1415. godine. Pogotovo kad raspoložemo sa popisima mnogih turskih oblasti Balkana, a naročito Makedonije i Albanije iz 1430/2. godine. Nema razloga sumnji da su istovremeno popisani i turski posjedi u skopskoj oblasti.

Mnogo je teže odgovoriti na pitanje kada su Turci prvi put vršili popise svojih posjeda u zemljama Brankovića i Pavlovića.

Naime, sve do sredine XV stoljeća postojalo je u svim tim oblastima dvovlašće između Turaka i domaćih feudalaca, starih gospodara tih oblasti, konkretno Brankovića na Kosovu i u Raškoj i Pavlovića u Vrhbosni. Osim toga turski posjedi u tim oblastima svodili su se prije 1453. godine, izgleda, na sasvim neznatne oaze oko nekoliko tvrđava (Zvečan, Jeleč sa Gluhovicom, dijelom Polimlja i Hodidjedom u Vrhbosni) i nekih saobraćajnih arterija (bosanski drum i put sa Morače na taj drum u Raškoj), pa zato ne bi bilo neobično da oni dotle nisu ni popisivani, te da ova dva deftera predstavljaju prve popise tih oblasti.

Međutim, karakter ovih popisa i neki podaci koje oni saдрže ne daju nam mogućnosti da to tvrdimo ni za jednu oblast koja je u njima popisana. U detaljnom popisu iz 1453/5. upisani su samo carski hasovi u vilajetu Zvečanu (majdan Ržane i sela Murgule) i Nikšićima (Prostenje sa još dva sela) i hasovi ru-

melijuskog beglerbega u vilajetu Jeleču (Gluhavica sa šest sela), u »Vukovoj oblasti« (deset sela u istom kraju) i vilajet Bistrica (prizrenska). Za prihode rumelijuskog beglerbega u vilajetu Bistrici u tom popisu stoji da su upisani prema ranijem stanju (*ber karâr-i sâbik*) što bi moglo da upućuje na to da je taj vilajet bio i ranije popisao i da je spadao u has beglerbegov. Za to još više govori sljedeća činjenica. Uz popis Isa-begovih hasova na Kosovu, u oblasti Brankovića, nalazi se u oba ova popisa ova napomena: »Ova su mu sela (tj. Lipljan, Glogovac i Robovac) data u zamjenu za selo Prostenje (Prošćenje) u kome je otkriven rudnik«. To znači da je Prostenje sa još dva sela ranije, prije ovih popisa, spadalo u Isa-begov has i da je ono najkasnije prilikom ovih popisa oduzeto od Isa-bega i uključeno u regalije. Iz toga bi proizlazilo, iako ne sasvim jasno, da su ti krajevi popisivani i ranije.

Što se tiče odnosa između ova dva deftera on se, mislim, može objasniti ovako: Turci su, što je sada utvrđeno, poslije pada Carigrada preuzeli opći popis svog carstva pa su tada popisali i naše oblasti koje su dotle držali. Rezultat tog popisa bio je, među ostalim, i spomenuti detaljni popis iz 1453/5. godine.

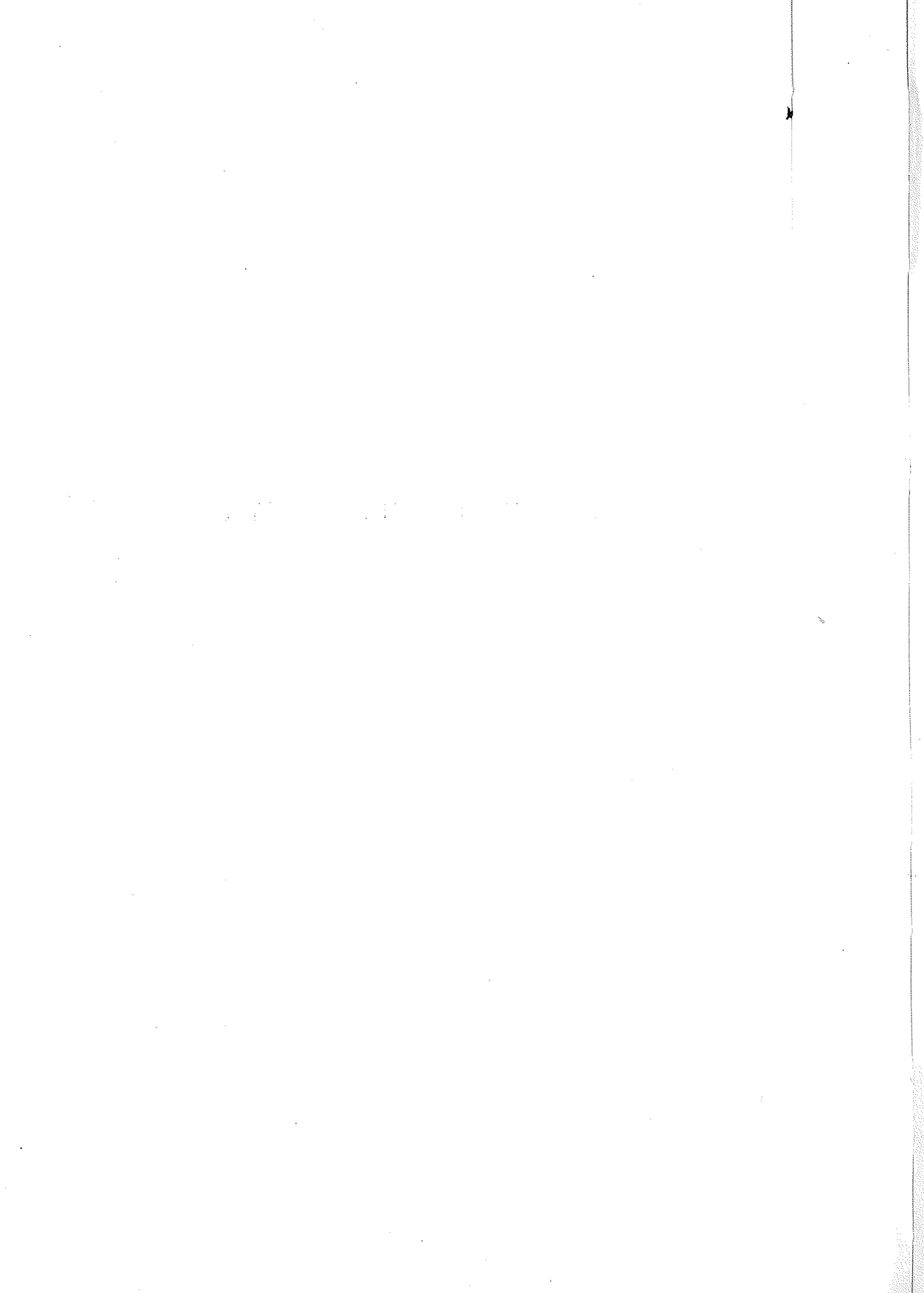
U ratnim akcijama 1454/55. godine Turci su likvidirali dvovlašće u Raškoj, na Kosovu i Metohiji, posjeli Prizren na južnoj, i Novo Brdo na sjevernoj strani. Tada je čitava oblast Brankovića došla definitivno pod tursku vlast. To znatno proširenje turske države izazvalo je potrebu da se popišu ne samo novoosvojeni predjeli, nego i oni koji su ranije bili popisani. Tako je nastao, među ostalim, ovaj sumarni popis Isa-begovog krajišta i detaljni popis oblasti Brankovića koji je izvršen odmah poslije ovog popisa. Još se može sa sigurnošću reći samo toliko da je ovom sumarnom popisu krajišta Isa-bega Ishakovića, u svakom slučaju, morao prethoditi detaljni popis istih mjesta i krajeva.

Dr Hazim ŠABANOVIĆ

PREPIS SUMARNOG POPISA VILAJETA JELEČ, ZVEČAN, 1v
HODIDJED, SJENICA, RAS, SKOPLJE I KALKANDELEN
(TETOVO) SA PODRUČJIMA KOJA IM PRIPADAJU

Popis je izvršen po nalogu sultana islama i muslimana, sultana sina sultanova, sultana Mehmed-hana, sina sultana Murad-hana, — neka svevišnji Bog ovjekovječi njegovo carstvo i vlast trajnošću njegove dinastije i neka prospje njegovu naklonost i njegov autoritet na cio svijet, — perom najskromnijeg popisivača ubogog Alije, sina Hadži-Jakubova.

Popisano u posljednjoj dekadi džumādal-ūlā 859. hidžrijske mlađačke (9—18. maja 1455) godine.

RJEČNIK TERMINA

ĀBĀDĀN (pers. ābādān) naseljen, izgrađen; sinonim sa ar. terminom mamur (ar. *māmūr*), naseljen, civilizovan, u dobrom stanju.

ĀHENGERĀN (pers. *āhengerān* pl. od *āhenger* kovač) turski naziv sela Kovače kod Kosovske Mitrovice.

AHREJANI (tur. *ahreyan*) ime jednog starog autohtonog plemena u oblasti Rodopa (između Nevrokopa i Tatar-Pazardžika). Odatle su se naseljavali po zapadnoj Makedoniji, Albaniji i Južnoj Srbiji gdje ih nalazimo u prvoj polovini XV stoljeća kao muslimane. Do danas se ovaj naziv sačuvao samo za muslimane u oblasti Rodopa. Izvan te oblasti on je sada nepoznat. Najrasprostranjeniji naziv za islamizirane Bugare je *pomaci* (sing. *pomak*), za Makedonce u oblasti Šar-planine — *torbeši* (sing. *torbeš*), a za one oko Kičeva naziv *apovci*. Više vid. Шишковъ, Н. Ст.: *Българо-Мохамеданитъ (номаци)* str. 14—20; K. Jireček, *Geschichte von Bulgarien* str. 575; H. Inalcık, *Sûret-i defter-i sancak-ı Arvanid* str. 8, 60, 99, 101.

AKČA (tur. *akça* demin. od *ak* bijel), sitan srebrni novac u Turskoj, kovana od vremena emira Orhana (1326—62) do XVII st. U Evropi se zvao grč. *aspra* (po sličnom vizantiskom novcu). Godine 1431. jedan mletački dukat vrijedio je 35 akči; isto tako oko 1455. godine; 1488. g. — 49, 1510. g. — 54, a 1590. g. 120 akči (Belleten XXIII, 1959, 585).

ALADŽA HISAR, (tur. *Alaca Hisar* od tur. *alaca* šaren i ar. *hisār* tvrđava) turski naziv za Kruševac.

AMBARDŽIJA, v. *anbârdâr*.

ANBÂRDÂR (od ar. *ānbār* pl. od *nibr* magaza, magazin, depo, skladište za žito i robu uopće) i per. *dār* prez. osn. od *dāšten* imati, držati) magaciner.

ARK (tur.) rukav, vještački kanal za navodnjavanje, odatle naš turcizam jarak.

ĀSJĀB (pers. āsyāb), mlin, vodenica; mogao je biti privatno vlasništvo seljaka (kolektivno ili individualno) kao i u sastavu timara. U posljednjem slučaju spadao je redovno u hāssa-posjede spahija.

ĀSJĀBI HĀSSA (tur. *āsyāb-i hāssa*) mlin u hāssa-posjedu.

AŠCIJA (tur. *aşçı*, od pers. *aš* jelo, kuhana hrana), kuhar; zanačija koji drži kuhinju.

AŠPEZ (pers.) pekar.

AVALA, v. *Havāla*.

BĀG (tur. *bağ* od pers. *bāg*) bašta; vinograd. U ovom popisu uvijek znači vinograd.

BAHĀ i **BEHĀ** (pers. *bahā*) cijena, vrijednost.

BAŠ (tur. *baş* glava; vrh; starješina; glavni), dolazi kao prva ili druga komponenta u mnogim složenim imenicama u imeničkom značenju starješina ili u pridjevnom — glavni. To je ustvari turski ekvivalent za pers. riječ *ser* koju sam prevodio sa turskom *baş*, jer je ona u nas poznata. U ovom izvoru dolazi u nazivima: *čeribaša*, *kapidžibaša* i *subaša*.

BAŠMAKDĀR (tur. *başmakdâr* od tur. *başmak* vrsta obuće i pers. suf. *dâr*, pers. osn. od *dâšten*, imati, držati) dvorjanik, koji se stara za obuću svoga gospodara.

BAZAR ili PAZAR (pers.), prvotno znači trgovanje, zatim trg, pijaca, tržište, trgovište. U svim tim značenjima ova se riječ upotrebljavala i kod nas od sredine XV stoljeća za sve trgovce i tržišta na kojima se izlagala roba i vršila razmjena dobara na otvorenom prostoru bez obzira da li se radilo o svakodnevnom trgovanju ili o onom koje se obavljalo u određene dane. U turskom postoje brojne složenice od ove i drugih riječi koje bliže označuju pojedine vrste trgova, pijaca ili tržnica, kao: *at pazar*, trg na kome su se prodavali konji; *balık pazari* ribarska pijaca; *saman pazarı* trg na kome se prodaje slama i sijeno itd. Naziv bazar upotrebljavao se kod Turaka i kod nas i za izvjesne zatvorene trgovce i natkrivene ulice u kojima su se s obje strane nalazili dućani i koje su na oba kraja imale vrata. U tom smislu prodro je taj termin i na Zapad gdje je počeo da označuje velike robne kuće. Najzad, naziv bazar je postao sinonim sa nazivom čaršija.

BAZARCIK (tur. *bazarcık* od pers. *bazar*, v. i tur. dem. suf. *cık*) mali trg, malo trgovište, pazarić. Danas se jedno selo kod Sarajeva naziva Pazarić i ono je vjerovatno identično sa jednim od sela-trgova koja se navode u ovom popisu.

BAZDĀR (pers. *bâzdâr*, pl. *bâzdârân* od *bâz*, vrsta sokola i pers. *dâr* prez. osn. od *dâšten*, imati držati) sokolar, sinonim sa tur. *doğancı* = *dogandžija* (v.).

BEDEL (ar.), zamjena; naknada, ekvivalent.

BEG (tur. *bey*, staroosmanski *beg*) zapovjednik, knez, plemić, sinonim sa ar. *âmîr* (v.) i pers. *mîr* (v.).

BEGLERBEG (tur. *beylerbeyi*) namjesnik najveće turske vojno-administrativne jedinice. Više vid. H. Šabanović, *Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća*. Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XI, 1960. 174—184.

BEJĀZ (beyâz od ar. *bâyâd*) doslovno bjelina; riječ kojom se označuju neispisane stranice i listovi u rukopisu; u tom slučaju zamjenjuje ustvari *râbitu*, odnosno *custos paginae*.

BERĀT (ar. *bârât*), ukaz, dekret, kojim se postavlja neki službenik, dodjeljuje posjed, plata ili odlikovanje. Berate su izdavali sultani, a za manje timare i beglerbezi. Više vid. H. Šabanović, *Vojno uređenje Bosne od 1463. g. do kraja XVI stoljeća*. Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XI, 1960, 182.

BITI (tur. < kines. *pit*) napisano pismo, sinonim sa mektûb (v.).

BIVE (pers. *bîve* udovica), udovica koja je bila starješina domaćinstva pa je zato plaćala lični feudalni porez, i to obično 6 akči. Žene inače nisu podlijevale nikakvom oporezivanju.

BOSTAN (pers. *bûstân* od *bû* miris i suf. *stân*), 1. vrt, bašča, 2. dinje i lubenice. U ovom izvoru upotrebljava se samo u ovom drugom značenju.

BURUME, v. *bürüme*.

BÜRÜME (tur.) pravo značenje ovog termina nisam mogao utvrditi. Mišljenje turskih leksikografa da ona znači vrstu čalme koju su nosili spahije ne mogu usvojiti. Prema osnovnom značenju ove riječi ona je morala da označuje vrstu spahijskog oklopa, spahijskog pancira i ratne opreme kakvu su morale imati sve spahije višeg ranga (sa prirodom od najmanje 3000 akči vrijednosti); prema tome ovaj termin bi morao da znači pravog spahiju, viteza, za razliku od džebelije (v.) i eškindžije (v.).

ČADOR (tur. *çadır*), šator. O vrstama šatora vid. M. Z. Pakalin, *n. d.* s. v. *çadır*.

ČAKIRDŽIBAŠA (tur. *çakırcıbaşı* od tur. *çakırcı*, *çakirdžija*, v. i tur. *baş*, v. *baş*), starješina svih sokolara i njihovih zapovjednika na dvoru sultana ili namjesnika neke provincije.

ČAKIRDŽIJA (tur. *çakırcı* od tur. *çakır*, vrsta lovačkog sokola i tur. suf. *ci*) 1. slobodan seljak koji je uzgajao ili hvatao ovu vrstu lovačkih sokolova; za svoju službu uživali su slobodne baštine i bili oslobođeni od poreza; 2. pripadnik jedne grupe dvorskih janjičara koji su nosili na rukama sokolove prilikom lova njihovog gospodara.

ČANGRA, v. *čanra*

ČANRA (tur. *چکرة* što Giese i Uzunçarşılı čitaju *çekre*; P. Wittek, je, međutim, ukazao da je ova riječ grčkog porijekla, da je stariji turski oblik glasio *çangra* i da ona znači samostrijel, arbalèt, Armbrust kako je mislio i Giese. Osnov za takav prevod ove riječi pruža i *Burhân-i kâti* (s. v. *nâvek*) prema kome je ona sinonim sa riječi *zenberek* (vulg. od *zenburk*), samostrijel, ali kaže da znači i vrstu malih strijela kao i pers. riječ *nâvek*. Iz popisa oružja u makedonskim gladovima iz 1454/5. vidi se da se tada ova riječ upotrebljavala u značenju samostrijel. Vid. defter Maliye br. 12 list 97 i 165.

ČANRAZEN (tur. *çanrazen* pl. *çanrazenler* od *čanra*, odnosno *çangra*, v. *čanra* i per. *zen* pres. osn. od *zedn*, tući, udarati; kovati). Obzirom na prethodna izlaganja (s. v. *čanra*) ova riječ bi mogla da znači samostreljar, odnosno samostreljari pa sam je tako i ja preveo. Sada, međutim, mislim da nije tako, nego da su *čanrazeni* majstori koji su izrađivali samostrijele.

ČAŠNIGİR (pers. *čāšnīgīr*) dvorjanik koji je služio jelom vladara ili druge visoke dostojanstvenike; naziv dolazi odatle što je jelo morao sam kušati.

ČELEBI, ČELEBIJA (tur. *çelebi*) princ; obrazovan čovjek plemenitog roda.

ČELTUKČIJA (tur. *çeltikçi* od tur. *çeltik* neoljuštani pirinač i tur. suf. *ci*) orizar.

ČERGA (tur. *çerge*) mali vojnički šator. U ovom popisu spominju se *çerge* u tom značenju kao obaveza koju su vlasiti Sjenice davali Isa-begu. Drukčije shvatanje toga teksta je pogrešno.

ČERI (tur. *çeri*) vojska, armija; vojni pohod.

ČERIBAŠA (tur. *çeribaşı* od tur. *çeri*, v. i tur. *baş*, v.) doslovno vojni starješina, a kao termin u osmanskoj državi znači: 1. serasker 1); 2. niži starješina raznih vojničkih i poluvojničkih društvenih redova kao što su vojnuci i Cigani; odatle naš turcizam *ceribaša*.

ČEŠNEGİR, v. *čašnigir*.

ČIFLUK ili ČITLUK (tur. *çiftlik* od pers. *ğuft*, tur. *çift* par, par volova) prvobitno znači kompleks obradivog zemljišta koji se mogao obrađivati s jednim parom volova, a zatim:

1. Kompleks zemljišta u posjedu jedne muslimanske seljačke porodice dovoljan za njeno izdržavanje. Ovi *çifluci* odgovaraju našem terminu *baština* u značenju koje on ima u turskoj agrarno-pravnoj terminologiji. Kao i baštine ovi *çifluci* mogu biti *slobodni* i *potčinjeni* već prema tome da li se nalaze u posjedu slobodnih seljaka, povlaštenih društvenih, vojničkih ili poluvojničkih redova kao što su Juruci i drugi, ili u posjedu zavisnih seljaka, obične muslimanske raje. U prvom slučaju nazivaju se prema redu kome pripadaju, a u drugom rajinski *çifluci*.

2. Vrsta posjeda na mirijskoj zemlji (u okviru lena) sa posebnim ekonomsko-pravnim statusom različitim od statusa svake druge vrste svojine na zemlji (timara, baštine, mulka i vakufa). Predstavljao je zasebnu ekonomsku i teritorijalnu cjelinu i imao svoje granice, ali mu veličina nije bila ograničena (mogao se sastojati od jedne baštine kao i od više sela). Po tom se i formalno razlikovao od jednog seljačkog gazdinstva. Bitna ekonomsko-pravna razlika između seljačkog i ovog *çifluka* sastojala se u višem stupnju svojine, širem pravu posjedovanja i raspolaganja i potpune lične neovisnosti *çifluk-sahibije* od spahije. Svojina na ovakovom *çifluku* bila je ograničena jedino vrhovnim vlasništvom države, *rekaba-dominium eminens* a posjedovanje uslovljeno jedino ispunjavanjem poreskih obaveza kojim je *çifluk* bio opterećen (porez se sastojao samo od desetine i to redovno u novcu ili njegovog ekvivalenta u vidu određene službe državi). Ono nije povlačilo nikakve lične feudalne obaveze *çifluk-sahibije* prema feudalcu, kakve je imala raja prema spahiji ili spahija prema državi.

Pravo raspolaganja *çiflukom* bilo je ograničeno jedino poštivanjem vrhovnog vlasništva države i plaćanjem tapije (prenosne pristojbe) spahiji u slučaju prodaje. U okviru navedenih ograničenja *çiflukom* se moglo slobodno raspolagati (mogao se neograničeno nasljeđivati, poklanjati, zalagati i davati u zakup) pod uslovom da svaki novi titular *çifluka* poštuje gornja ograničenja i ispunjava obaveze kojim je *çifluk* bio opterećen. U tome je bila velika odlika ovih posjeda na mirijskoj zemlji koja je inače bila skoro isključena iz slobodnog prometa.

Isti pravni status imale su i sve ostale nekretnine (mezre, zemlji, baštine, njive, vinogradi, voćnjaci, mlinovi, stupe itd.) na mirijskoj zemlji stečene na način kojim su sticani ovi *çifluci*.

Čifluci su postojali u Turskoj od najstarijih vremena njene istorije (a ne tek od XVII stoljeća sa tzv. čiflučenjem.) Samo su oni u raznim vremenima i u raznim dijelovima Carstva poprimali različite oblike, ali im se suština i pravna narav nije bitno mijenjala sve do XVIII stoljeća.

Čifluci su u pravilu osnivani samo od većih napuštenih odnosno nenaseljenih posjeda, ustupanjem od strane države ili kupovinom pod uslovom da dotični posjed bude upisan u katastarske knjige kao čifluk i da prvi titular pored tapije plati državi posebnu taksu na čifluk (*resm-i çiftlik*). Plaćanje te takse bio je uslov da posjed dobije status čifluka.

Sticanjem čifluka titular je bio obavezan da ispunjava sve eventualne obaveze kojim je bilo uslovljeno sticanje čifluka u svakom konkretnom slučaju (plaćanje desetine spahiji, naseljavanje dotičnog posjeda, vršenje neke službe za državu i sl.).

Po starim turskim agrarnim zakonima zemlju je mogao držati samo onaj ko ju je obrađivao. Takova je pretpostavka bila i kod ovih čifluka s tim što su ih vlasnici mogli dati na obradu drugim licima uz slobodnu pogodbu. Ukoliko ta lica nisu imala svoje zemlje, tj. ako nisu bila raja nekog spahije, ona su redovno dolazila u kmetski (čifčijski) položaj prema čifluk-sahibiji. Tako je za postanak i razvoj ovih čifluka usko vezan postanak kmetstva. Država se dugo vremena borila protiv kmetstva ukidanjem svih čifluka na kojima je zavoden kmetski odnos. Takvi čifluci su često pretvarani u potčinjene baštine od kojih su osnivani novi timari, a kmetovi oslobođani kmetskog odnosa i prevođeni u zavisne seljake, raju. Isti je slučaj bio i sa agrarnim robovima koji su naseljavani na ovakvim čiflucima (u koliko ih njihovi gospodari nisu sami oslobođali), ako su ti robovi bili seljačkog porijekla.

Na drugoj strani seljak-baštinik je još u XVI stoljeću stekao pravo da svoju baštinu, uz odobrenje spahije, može prodati, kao što je to pravo imao i spahija kada baština postane upražnjena ili zanemarena. I dok su seljaci svoje, odnosno spahija rajinske, baštine prodavali drugim seljacima koji su te baštine sami obrađivali dotle te transakcije nisu izazivale nikakve promjene u društvenim odnosima. Međutim, vrlo rano počeli su se javljati slučajevi da su seljaci svoje, odnosno spahija upražnjene, baštine počeli prodavati ne raji-seljacima koji će ih i dalje sami obrađivati, nego licima koja ih nisu sama obrađivala, nego su ih pretvarala u svoje čifluke i davala na obradu trećim licima. Ako su ta lica, obrađivači zemlje, bili bezemljaši oni su dolazili u kmetski odnos prema vlasnicima čifluka. Isto tako ako je seljak-baštinik prodao svoju baštinu pa na njoj i dalje ostao, njegova je baština na taj način postajala čifluk kupca, a on njegov kmet.

Tako se između spahije i seljaka uvlačio treći komisnik seljačke baštine — čifluk-sahibija koji je u odnosu na spahiju stupao na mjesto seljaka i teoretski preuzimao sve baštinske obaveze prema spahiji, dok je seljak dolazio u položaj čifčije, kmeta koji je sada morao da radi za dvojicu: za spahiju i za čifluk-sahibiju; morao je i dalje davati spahiji sve poreze kojim je baština bila opterećena, a svakako još nešto preko toga čifluk-sahibiji.

ČIFT (tur. *çift* od pers. *ğuft*) par uopće, par volova. U ovom popisu upotrebljava se u bukvalnom značenju par: par žrvnjeva i kao sinonim sa nazivom čifluk, napr., kod Juruka. Vid. čifluk.

ČUL (tur. *çul*) konjski pokrovac. Up. čerga.

ČEHAJA (*kethudā* od pers. *ked* kuća, i *hudā* gospodar) doslovno domaćin, skrbnik porodice, nastojnik, gazda i sl.) kao termin u osmanskoj administraciji znači:

1. pomoćnik, prvi saradnik i zastupnik raznih turskih organa i funkcionera: vezira, beglerbega, sandžakbega, dizdara i dr.,

2. starješina nekih esnafa, raznih društvenih redova, skupina, naselja i sl.

DAL'JAN (tur. *dalyan*) lovište ribe.

DEFTER-i ESÂMÎ (tur. *defter-i esâmî*) doslovno popis imena, a kao tehnički termin predstavlja drugi naziv za pojedinačne katastarske popise.

DEGIRMEN (tur. *değirmen*) mlin, vodenica, sinonim sa pers. *asyab* (v.).

DEPEDERBEND (tur. — pers.) gorski klanac.]

DERBÂN (pers. od pers. *der* vrata, porta, kapija i pers. suf. *ban*) vratar, kapidžija (v.).

DERBEND (pers.) klisura, sutjeska, klanac, tjesnac, opasan prolaz na drumovima koji je takvim zvanično proglašen i obezbijeđen čuvarima koji su nazivani *derbendžije* (v.). Po tome su i sela, koja su se nalazila na ovakvim mjestima ili u njihovoj blizini i čiji su stanovnici čuvali ovakve prolaze, dobivala taj naziv.

DERBENDŽIJE i DERVENDŽIJE (tur. *derbendci* i *dervendci* od pers. *derbend* klanac, klisura, sutjeska) klančari, seljaci koji su čuvali klance, klisure, mostove i uopće nesigurne prolaze na drumovima i koji su provodili putnike, pružali im utočište i osiguravali prolaz kroz takva mjesta. Za tu službu bili su redovno oslobođeni izvanrednih nameta, a neki djelomično ili potpuno i od feudalnih poreza. Bili su dužni da stanuju u svom selu; ako bi zanemarili dužnost gubili su privilegije i tretirani kao obična raja.

DEREDERBEND (tur. — pers.) riječna klisura, sutjeska.

DIZDÂR (pers. *dizdâr*, od pers. *diz* tvrđava, grad i pers. *dâr* pers. osnova od *dâšten*, držati) zapovjednik grada, kastelan, starješina mustahfiza (v.). Morao je stalno boraviti u gradu i nije se smio udaljiti iz njega bez naročitog odobrenja Porte, niti je smio pustiti nekoga stranca u grad. Dizdari su posjedovali timare s ekonomskim imunitetom (*serbestiyet*). Svaki dizdar imao je čehaju (v.).

DIZDARLIK (od dizdar, v. i tur. suf. *lık*) zvanje i služba dizdara.

DOGANDŽIJA (tur. *doğancı* od tur. *doğan* vrsta sokola i suf. *ci*) pripadnik jednog od četiri razreda lovaca na carskom dvoru; ostale razrede sačinjavali su: čakirdžije, šahindžije i atmadžadžije. Dogandžije su bili dužni da hrane lovačke ptice; predstavljali su red tzv. vanjskih paževeva koji nisu živjeli u samom dvoru sultana. Seljak sokolar.

DUNĐER (tur. *dülger* od pers. *durger*, *durâger* skraćeno od *durûdger* od pers. *durûd* drvena građa i pers. suf. *ger*) drvodjelja, stolar; zanatlija

koji je izvodio prvenstveno stolarske, a često i zidarske kao i sve ostale građevinske radove. Stari dunderi su bili ne samo stolari nego i klesari, dogramadžije i čerestedžije.

DÜLGER, v. dunder.]

DŽEBELIJA (tur. *cebeli* od pers. *ğebe* od ar. *ğubba*, oklop), doslovno oklopnik, a kao turski vojni termin znači konjanik sa određenom ratnom opremom koga je feudalac sa sobom vodio ili kao zamjenu slao u rat. Svaki spahija koji je imao timar sa prihodima od najmanje 1.000 akči bio je i sam džebelija. To znači morao je vršiti vojnu službu na konju sa odgovarajućom opremom. Ako to nije mogao zbog bolesti ili maloljetnosti morao je slati džebeliju kao zamjenika. Spahije su na svakih 3.000 akči prihoda od timara preko minimuma koji se zvao *kılıdž* (tur. *kılıç* mač) i koji je iznosio 1.000 akči, — bio dužan da povede jednog džebeliju i da ponese jedan šator. Zaimi su bili dužni da vode po jednog džebeliju na svakih 5.000 akči preko minimuma koji je za njih iznosio 20.000 akči; istu obavezu imali su i sandžakbezi. Džebelije-pratioci kao i zamjenici regrutovani su od robova koje su morali nabaviti njihovi gospodari. Sva njihova oprema i izdržavanje padalo je na teret njihovih gospodara.

DŽEMAT (ar. *ğamā'at* skup, skupina, grupa), vjerska, socijalna ili teritorijalna grupa; nekoliko sela jedne nahije koja imaju zajedničku džamiju; grupa ulica (mahala) jedne varoši, sela ili zaseoka. Odatle skupina hrišćana ili pripadnika drugih konfesija jednog naselja koji spadaju istoj vjerskoj općini, crkvi ili organizaciji uopće.

U organizaciji turske vojske džematom su nazivane vojne jedinice sastavljene od više manjih jedinica koje su nazivane *buljuci* odnosno *ode*. Isto tako nazivane su jedinice poluvojničkih grupa kao što su bili vlasi, razne jedinice i rodovi plaćeničke vojske (kao npr., azapi, topčije, martolosi, džebedžije itd.). Zato se može reći kratko da džemat u turskoj vojnoj terminologiji znači veću organizacionu jedinicu pojedinih rodova plaćene vojske i poluvojničkih organizacija.

DŽUMĀDA'L-ĀHIRE (ar. *ğumād al-āhirā*) šesti mjesec muslimanskog hidžrijskog kalendara.

DŽUMĀDA'L-ŪLĀ (ar. *ğumād al-ūlā*) peti mjesec muslimanskog kalendara.

ĐAUR (tur. *gaur* izg. *gjaur* od pers. *gebr*, v.) nevjernik, nemusliman, hrišćanin.

EFLĀK, v. vlasi.

EFLĀKAN, v. vlasi.

EMIN (tur. od ar. *emīn* pouzdan, povjerljiv; povjerenik, pouzdanik, nadzornik, upravitelj). Kao upravni termin u osmanskoj državi naziv državnih službenika kojima je povjeravana uprava, sakupljanje, popisivanje, čuvanje i zaštita određenih državnih odnosno carskih prihoda, carskih domena i dobara uopće. Prema vrstama službi koje su vršili, pojedini emini su nazvani složenim imenicama koje su složene dodavanjem riječi *emin* ispred drugih riječi koje su te poslove označavale.

Primjeri: *kitābet* ili *tahrīr emīni* povjerenik za opći katastarski popis zemlje; *džizye emīni* — povjerenik za popis i pobiranje džizije, *defter emīni* čuvar zvaničnih katastarskih knjiga i državne arhive uopće,

mahkeme emîni čuvar sudskih protokola, *darbhâne emîni*, povjerenik kovnice, *maden emîni* povjerenik rudnika, *tuz emîni*, povjerenik solane, *iskele emîni*, povjerenik koji sakuplja državne prihode na skelama, itd.

EMİRÂHOR, v. mirâhor.

EŠKINDŽIJA (tur. *eşkinçi*) posjednik manjeg timara koji je za to bio obavezan da učestvuje u vojnim pohodima na konju bez naročite opreme. Eškindžije su predstavljali najniži rang spahija, ali je ovaj naziv upotrebljavan i kao sinonim sa spahija.

EŠMEK (tur. *eşmek*) jezdit, učestvovati u vojnom pohodu na konju; vršiti vojnu službu kao konjanik.

EVÂHIR (ar. *âwâhir*) treća dekada mjeseca.

EVÂIL (ar. *âwâ'il*) prva dekada mjeseca.

EVÂSIT (ar. *âwâşit*) druga dekada mjeseca.

FAKÎH (ar. *faķih*) učen čovjek, poznavalac islamskog prava; u osmanskome jeziku XV stoljeća naslov za učene ljude naročito za poznavaoce islama.

FERMÂN (pers.), carska zapovijed.

GALLE (ar. *gallâ*) poljoprivredni proizvodi. Up. mustegillât.

GARÎB (ar. *garîb* tuđinac), musliman-stranac, (iz tuđe, a ne turske zemlje), koji je na neki način stupio u službu beglerbega, sandžakbega, subaše ili nekog drugog turskog feudalca. Ako je takav čovjek poslužio sandžakbegu ili beglerbegu, ostao na krajini i tamo stupio u službu, dobivao je timar na predlog sandžakbega ili beglerbega.

GARÎB JIGIT (tur. *garîb yiğit* od ar. *garîb*, v. *garîb* i tur. *yiğit* mladić; snažan, hrabar čovjek) kao termin znači tuđinac koji se stavio u službu nekog turskog feudalca, pošao u rat i pokazao izvanrednu hrabrost. Od ovih ljudi obrazovan je kasnije poseban odred (*buljuk*) konjanika koji su nazivani *garîb yiğitler bölükleri*, koji su se dijelili na desne (*gurebâ-i yemîn*) i lijeve (*gurebâ-i yesâr*). Njihov neposredni starješina nazivao se *garîb yiğitlerâğasi*.

GAZA (ar. *gazâ*) sveti rat, rat protiv nevjernika, vojna, vojni pohod, rat uopće.

GAZI (ar. *gâzî*) učesnik svetog rata, ratnik, heroj.

GEBR (pers. *gebr*, pl. *gebrân* nevjernik); prvotno naziv za sljedbenike Zaratustrove vjere čiji neznatni ostaci žive i danas u Iranu, prvenstveno u Jezdu i Kîrmanu i imaju svoje posebno nariječje. U osmansko-turskom ova je riječ upotrebljavana kao sinonim sa arapskim nazivom *kâfir* (nevjernik) u značenju hrišćanin. U tom smislu upotrebljava se i u ovim kao i svim ostalim turskim izvorima.

GEÇİM (tur. *geçim*) prevodio sam sa pancir-odijelo, jer joj to značenje daju Ahmed Vefik-paša i Sami-bey. M. Z. Pakalın kaže, međutim, da se tako zove konjski pancir ugrađen u pokrovac da bi štiti konja od dušmanskog mača. (M. Z. Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* I, 655).

GÖNLEK (tur.) doslovno košulja; pancir-košulja.

GULĀM (ar. *gulām*) dječak, sluga, rob, paž, vazal.

GURRE (ar. *gurrā*) prvi dan mjeseca.

GÜZELCE HISAR, v. Havála.

HĀLĪ (ar. *hālī*) pust, nenaseljen, prazan, napušten, bez posjednika.

HAMAMDŽIJA (tur. *hamamcı* od ar. *hammām*, kupatilo), držalac, zakupnik javnog kupatila; dvorjanik na dvoru sultana ili namjesnika provincije koji se starao za njegov hamam i pribor za kupanje.

HĀN (pers. *hān*) titula turskih sultana.

HĀNE (pers.), kuća, dom. U turskim poreskim knjigama i zakonskim spomenicima znači domaćinstvo, gazdinstvo, muški starješina domaćinstva, domaćin. Ova se riječ često puta dodaje drugim persijskim, arapskim i (rijetko) turskim riječima i služi za obrazovanje nekih složenih imenica. Od tih imenica u ovom popisu dolazi saračhane (v.).

HARĀČ (ar. *harāğ* iz grč. *choregia*) kao pravni termin ima tri značenja. 1. kod Arapa prvobitno tribut uopće; zatim državni porez na zemlju koji je uveo halifa Omer I na nemuslimanske podanike islamske države. U istim značenjima upotrebljavao se ovaj termin i u Turskoj. U našim zemljama haračom su bile oporezovane praktično samo potčinjene baštine u rukama nepovlašćene hrišćanske raje. One su bile opterećene haračom i u slučaju kada pređu u posjed muslimana sve do novog popisa u kome su obično pretvarane u rajinske čifluke (v. *čifluk*). 2. Ovaj je termin u Turskoj prvenstveno označavao glavarinu i bio sinonim sa terminom džizja (v.). On je tako tretiran i kada se plaćao na baštine, jer se svaka baština tretirala kao jedna haračka glava. O haraču u smislu glavarine više vid. H. Hadžibegić, *Harač ili džizja* POF III—IV, 1952/53, 55 i d. 3. Godišnji tribut turskih vazala. U našoj književnosti riječ harač je dobila, sasvim pogrešno, smisao svih feudalnih i državnih daća hrišćanske raje.

HĀS (ar. *hāşş*, poseban, specijalan). U turskoj pravnoj terminologiji ima više značenja, a u ovom popisu znači veliki feudalni posjed i dijelove toga posjeda koji je svom posjedniku donosio prihod u iznosu od najmanje 100.000 akči. Hasove su posjedovali, prije svega, sultani i članovi njihove porodice, zatim najviši državni funkcioneri centralne vlasti, te beglerbezi i sandžakbezi, a do sedamdesetih godina XV stoljeća i subaše. Prihodi koji su i inače u feudalno doba spadali u regalna prava vladara, kao što su rudnici, carine na skelama i dr. spadali su redovno u carske hasove.

HĀS JAJ (tur. *hās yay*) specijalni, dobar luk.

HĀSIL (ar. *hāşil*) prihod uopće; feudalni prihod od svih ili pojedinih proizvoda odnosno poreza

HĀSSA (ar. *hāşşa*) posjed na timaru koji je feudalac mogao obrađivati sam ili ga dati na obradu drugom licu po slobodnoj pogodbi. Taj posjed nije spadao u rajinsku zemlju, ali je bio vezan za timar tako da je spahija mogao s njim slobodno raspolagati samo za vrijeme dok je posjedovao timar. Promjenom vlasnika timara gubile su važnost sve eventualne promjene na hāssā-posjedu u koliko ih novi posjednik timara ne bi priznao. U hāssa-posjede spadali su redovno vinogradi, voćnjaci,

livade, vrtovi, mlinovi i manji komadi zemlje, pojedine njive i zemlji (v.). Donekle odgovara ustanovi *terra dominicata* u evropskom feudalizmu.

HÂTUN (tur. od sogdijskog *zwatem*) dama, gospoda, supruga; visoka dama, kraljica, carica.

HAVĀLA (ar.) turski naziv nekadašnjeg grada Žrnova kod Beograda. Odatle dolazi i naš naziv Avala. Riječ havâla (ar. ḥawāla) ima u arapskom mnoga, a i u turskom više značenja, pa znači, između ostalog, i »prepreku i pregradu«, ali naziv grada Avale (tur. *Havâla*) ne znači nikakvu »prepreku« niti »pregradu« kako se tumači u Enciklopediji Jugoslavije (s. v. *Avala*), nego mjesto ili utvrđenje koje dominira nekim gradom ili svojom okolinom. Turci su grad Avalu nazivali prvo *Gjuzeldže* (tur. *Güzelce*) i *Gjuzeldže Hisar* (tur. *Güzelce Hisar*) što znači ljepuškast i osobito lijep grad. Pod tim nazivom on se spominje i u ovom popisu, ali je kasnije preovladao naziv Havâla. Po njemu se prozvalo i brdo na kome je taj grad ležao i nahija kojoj je on bio centar. Pod nazivom *Güzelce* prvi put se spominje u ovom popisu, a pod nazivom Havala 1515. godine.

HAZĪNA (ar. hazīnā) riznica, hazna

HAZĪNEDĀR, **HAZNADĀR** (tur. *hazīnedâr* od ar. hazīne, v. i pers. suf. *dâr* pres. osn. od *dâšten* imati, držati) rizničar na carskom, vezirskom, beglerbegovom ili sandžakbegovom dvoru.

HIDMET, v. *hizmet*.

HIDŽRA (ar. *hiğra*) preseljenje, dobrovoljno preseljenje, a ne »bjegstvo« Muhamedovo iz Meke u Medinu. Tačan datum toga preseljenja nije utvrđen; to se desilo između 28. juna i 20. septembra 622. g. Halifa Omer I. uveo je hidžru kao početak muslimanskog kalendara koji počinje 15. ili 16. jula 622. godine (1. muhareme te godine je 1. dan hidžrijskog kalendara). Za preračunavanje datuma navedenih po hidžrijskom računanju vremena koje se računa prema mjesечеvoj godini, u odgovarajuće datume evropskog kalendara postoje mnoge uporedne tablice. (Up. C. Snouck Hurgronje, *Twe populaire dwalingen verbetered*. Verspreide Geschriften, Bonn-Leiden 1923/27, I, 295—317).

HISĀR (ar. *hişâr*) grad, tvrđava, manje utvrđenje sagrađeno od tvrdog materijala kao i *kal'a*, s tom razlikom što *hisar* nije bio snabdjeven kulama i bastionima niti opasan bedemima. Samo valja napomenuti da se oba naziva, *kal'a* i *hisâr*, upotrebljavaju u ovom kao i u mnogim drugim zvaničnim spisima i narativnim izvorima kao sinonimi.

HISĀR ERI = *mustahfiz*, v.

HISM (tur. *hisim*) rođak.

HISSA (ar. *hişşâ*), dio; u ovom popisu dolazi: dio timara, dio mlina, dio sela, dio mezre, dio sokolara.

HİŞ (pers.) rođak.

HIZMET (ar. *hidmet*) služba, *hommage*, *presence*, feudalna služba; vazalstvo; up. *kulluk*.

HIZMEĀR (tur. *hizmetkâr* od ar. *hidmet*, v. *hizmet* i pers. suf. *kâr*), sluga, poslužitelj, vazal; up. *kul* i *gulâm*.

HODŶA (pers. *hwağe*, tur. *hoca* nije utvrđeno da li je riječ persijskog ili turskog porijekla) u turskom znači obrazovan čovjek, zatim učitelj, profesor, svećenik; dodaje se uvijek iza imena: Muslim-hodŶa.

HUDĀVENDIGĀR (tur. *hüdāvendigār* od pers. *hudāvendgār* što u pers. znači prvo tvorac svijeta, gospod; zatim gospodar, vladar) titula turskih sultana Murata I, Bajazida I i Murata II.

HUKŪK (ar. *ḥukūk*, pl. od *ḥakḥ*), skraćeno od *hukūk-i šeriye* (v.).

HUKUKI ŠERIJJE (tur. *hukūk-i šeriyye* od ar. *ḥukuk* pl. od *ḥakḥ* istina, pravo, pravda i ar. *šeriyye* šerijetske, kanonske) opći naziv za sve feudalne poreze i dažbine u Osmanskoj državi preuzete iz šerijatskog (muslimanskog kanonskog) prava.

IMAM (ar. *imām*), muslimanski svećenik koji predvodi zajedničke molitve; glavni službenik svake muslimanske bogomolje.

IMAMET (ar. *imāmāt*) služba imama.

IMRĀHOR, v. mirahor.

ISPENĐZA (tur. *ispenca*), etimologija i prvobitno značenje ove riječi još nije objašnjeno. Stano mišljenje Hammera, koje se povlači i po modernoj stručnoj literaturi, da ova riječ potiče od persijske riječi *penč* odnosno *pendžik* mora se odbaciti i njenu osnovu tražiti u latinskoj riječi *spensa* koja, znači, između ostalog, feudalni porez. U turskom poreskom sistemu ispendža znači lični porez koji je plaćala hrišćanska raja svom spahiji. Naime, svi nepovlašćeni podanici turske države bili su obavezni da svojim spahijama plaćaju, između ostalog, lične poreze (*rusûm-i raiyyet*). Za muslimansku rajū tu su porezi bili različiti s obzirom na uzrast, imovno i bračno stanje kao i s obzirom na veličinu posjeda i zanimanje pa su zato i nazivani različito: *resm-i čift*, koji je iznosio — 22 akče, *resm-i bennâk*, koji je iznosio 12 akči, i *resm-i mudžerred* koji je iznosio 6—12 akči. Za hrišćansku rajū taj je porez bio jedinstven, a zvao se ispendža. Prema tome mora se odbaciti mišljenje poznatog mađarskog osmaniste Fekete-a da je ispendža sinonim sa džizjom, glavarinom ili haračem. Ispendžu je plaćala sva odrasla i za rad sposobna i nepovlašćena nemuslimanska raja muškog pola. Plaćala se obično početkom marta. Plaćali su je i muslimani kad su držali zemlju koja je u defterima bila upisana na hrišćane. Samo za njih ona nije bila jedinstvena niti je iznosila 25 akči po glavi nego 22, 12 ili 6 akči koliko su i inače iznosili rajinski lični porezi muslimanske raje. (Vid. kodeks Orijentalnog instituta br. I i II list 118—119; Halil Inalcık, *Osmanlılar'da-raiyyet rûsûmu*. Belleten XXIII, 1959, 575—608.

ISTIMĀLET (ar.) nagovaranje, propaganda, vrbovanje.

JAJ (tur. *yay*) lûk; *hâşşa yay* izvrstan, specijalan luk.

JAJA (tur. *yaya*) pripadnik starog turskog vojničkog reda, koji je osnovan još za vrijeme Orhana; bili su pješaci; za svoju službu dobivali su prvo platu u novcu, a kasnije slobodne čifluke, koje su sami obrađivali i koristili, ali ih nisu mogli prodavati.

JANJIČAR (tur. *jeni çeri* nova armija) pripadnik poznatog turskog vojnog reda. U ovom popisu spominju se samo demobilisani janjičari koji su stupili u mustahfize ili oni koji su se u ratu naročito istakli pa dobili timare i postali spahije.

JIGIT (tur. *yiğit*) doslovno znači mladić; snažan i hrabar čovjek, junak, a kao termin mislim da znači čovjeka koji se dobrovoljno i

besplatno stavio u službu nekog, obično akindžijskog, komandanta, pošao u rat i pokazao hrabrost.

JOLDAŠ (tur. *yoldaş* doslovno saputnik) a kao vojni termin znači učesnik nekog ratnog pohoda, ratni drug.

JOLDAŠLUK (tur. *yoldaşlık*) učešće u nekom ratnom pohodu.

JURT (tur. *yurt*) privremeni vojni logor.

JURUK (tur. *yürük*) u tur. narodnom jeziku znači nomad; lualica, skitnica; a kao vojni termin, naziv posebnog vojničkog reda u Evropskoj turskoj stvorenog od naseljenih Turaka-seljaka koji su za svoju vojničku službu uživali slobodne čifluke, ali nisu bili oslobođeni od svih feudalnih obaveza.

KADIJA (tur. *kādī* od ar. *qādī*) sudija. Kadije su sve do sedamdesetih godina XVI stoljeća za svoju službu, pored zakonom propisanih taksi koje su naplaćivali za sve akte i poslove iz svoje nadležnosti, posjedovali i timare. Iz ovog popisa vidimo da su u to doba kadije-timarnici bili obavezni da za svoje timare vrše ratnu službu kao i ostale spahije. Vjerovatno su tu dužnost obavljali preko džebelija (v.).

KADİMİ (ar. *kađimī* stari) stani spahija, stari timarnik.

KĀFİR (ar. *kāfir* pl. *kāfirā*) nevjernik, daur, kaurin, nemusliman, hrišćanin

KALA (ar. *kal'a* tvrđava, grad, veliko i jako utvrđenje) veća tvrđava sagrađena od tvrdog materijala, kamena ili cigle, snabdjevena kulama i bastionima i opasana bedemima. U ovome popisu spominju se gradovi: Hodidjed, Zvečan, Jeleč, Sobri i Skoplje. Up. *hisar*.

KALKAN (tur.) štit.

KALKANDŽIJA (tur. *kalkancı*) štitar, majstor koji izrađuje štitove.

KĀNŪN (gr. *kanōn* pravilo), u turskom znači zakon uopšte; u najranije doba često sinonim sa šerijatom; zatim državni zakon, sinonim sa *urfom* (v.).

KANŪNNĀMA (tur. *kānunnāme* od *kānūn* i pers. *nāme* knjiga), zakonik, zbirka zakona koje izdaje država.

KAPIDŽIBAŠA (tur. *kapucibaşı* od tur. *kapucu*, *kapidžija*, v. i tur. *baš*, v.) doslovno znači starješina dvorske straže, a kao termin u Osmanjskoj državi do XVIII stoljeća znači zvanje i dostojanstvo neposrednog starješine straže na dvoru sultana i najviših državnih funkcionera u prijestonici i središtima provincija. Po dostojanstvu to je zvanje bilo niže od *miralema* (v.), a više od *mirahora* (v.). Na dvoru Mehmeda II nalazio se samo jedan *kapidžibaša*. Kasnije je njihov broj rastao tako da se u XVIII st. popeo na 60. Kada se njihov broj povećao onda su samo tri-četiri smatrani najvažnijim; najstariji među tima nazivao se *baškapidžibaša*. *Kapidžibaše* su predvodili strane poslanike u audijenciju svojih gospodara i vršili razne povjerljive funkcije, naročito diplomatske misije. Njihov uticaj na sultanovom dvoru bio je tako velik da su ih Dubrovčani unosili u indeks ličnosti koje treba darivati. Oni su dostavljali tajna pisma i važne poruke Porte namjesnicima u provincijama. Oni su im donosili svilene gajtane i katl-fermane. Pored carskih *kapidžibaša* postojali su posebne *kapidžibaše* Porte. *Kapidžibaša* na dvoru namjesnika provincija bio je poslije *čehaje* (v.) najviši dostojanstvenik po rangu u provinciji. Vršio je iste funkcije kao i carske *kapidžibaše*.

Osim toga isticao se kao najaktivniji saradnik namjesnika u političkoj upravi i vojnim akcijama.

Kapidžibaše su do početka XVII stoljeća obično regrutovani od adžami oglana, a kasnije od sinova najviših državnih dostojanstvenika.

Od druge polovine XVI stoljeća kapidžibaše su postajali sandžakbezi sa hasom od 400.000 akči. Kasnije su neki postajali i veziri. Krajem XVI stoljeća neke kapidžibaše dobivali su anpaluk-timare sa prihodom od 19.000 akči (Više vid. I. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*).

KAPIDŽIJA (tur. *kapıcı*), doslovno znači vratar, gradski ili dvorski stražar; zatim dvorjanik na dvoru visokih turskih dostojanstvenika, od sandžakbega do sultana. Bilo ih je više; gospodari su ih upotrebljavali za razne poslove.

KARGALIK (tur. *kargalık* vranište od tur. *karga* vrana) Vranište kod Skoplja.

KARJE (ar. *ḳaryä*) selo, naselje čiji se stanovnici bave, isključivo ili pretežno, svoskom privredom (zemljoradnja, stočarstvo, ribolov itd.) i koje ima svoju tenitoriju i granice, svoj atar.

KATUNDŽIJA (tur. *katuncu* od *katûn*, balkanska riječ čija etimologija nije utvrđena, a označuje vrstu stočarskog naselja i nastambe, i tur. suf. *ci* koje služi za oznaku zvanja i zanimanja) vjerovatno sinonim sa katunar, starješina katuna, ali sada za to nemam nikakve potvrde.

KETHODA, v. čehaja.

KILÂR (tur. vulg. *kiler* od pers. *kilar*) ostava.

KILARDŽIBAŠA (tur. *kilarcıbaşı*) neposredni starješina dvorjanika na dvoru sultana ili namjesnika koji su se starali za životne namirnice i ostavu. On je vodio knjige o svim nabavkama, primitcima i izdacima koji su nabavljani odnosno izdavani za kuhinju njegovog gospodara. Po zakonu Mehmeda II on je bio po rangu četvrti lični dvorjanik sultanov. Ispred njega nalazili su se po redu: kapu-aga, odabaša i haznadarbaša, a poslije njega aga carskog dvora. On je nadzirao i carsku kuhinju i sve što se jelo i pilo; on je servirao jelo sultanu. Njegov starješina bio je čašnigir-aga.

KILARDŽIJA i KILERDŽIJA (od *kilâr*, v.) nastojnik ostave, lični dvorjanik koji je nabavljao životne namirnice i starao se za ostavu svoga gospodara. Bilo ih je više i stajali su pod neposrednim zapovjedništvom kilardžibaše (v.).

KILIDŽIJA (tur. *kılıççı* od tur. *kılıç* mač, sablja, i tur. suf. *ci*) sabljjar, zanačija koji izrađuje sablje.

KILISA (grč.) crkva.

KIST (ar. *ḳist*) dio, učešće, participacija; rata; dio feudalnih prihoda iz jednog izvora ili jednog mjesta.

KISTI BAZAR (tur. *kist-i bazar*) dio prihoda od tržnih taksi.

KOZ (tur.) orah; *kozağaç* orahovo stablo.

KUL (tur. *kul*), doslovno znači rob muškog pola; sluga, sklav; vazal. U ovom popisu navodi se često puta uz imena članova gradskih posada i timarnika u značenju bivši rob. Up. *gulâm* i *hizmeçâr*.

KULUK (tur. *kulluk*) doslovno znači 1) služenje, služba uopće; 2) svaki rad, svaka služba državi, odnosno sultanu; u tom smislu ovaj tur. termin je sinonim sa ar. terminom *hizmet* (ar. *hidmät*); 3) rad seljaka za opće državne potrebe (zidanje i održavanje gradova, mostova, izrada oružja i sl.) prvo kao naknada za oslobođenje od državnih i feudalnih poreza, a kasnije besplatni rad nepovlašćenih seljaka, i to opet samo za opće državne potrebe. U Turskoj nije postojao kuluk kao opća obaveza nepovlašćenih staleža za račun feudalaca u onom obliku kakav je imao u evropskom feudalizmu.

MARTOLOSBAŠA (tur. *martolosbaşı* od *martolos*, v. i tur. *baş*, v.) neposredni starješina martolosa manjeg područja.

MARTOLOSI (n. grč. *armatoli*) su predstavljali poseban rod turske vojske koja je u najranije doba turske vladavine u našim zemljama bila sastavljena od hrišćana, vjerovatno prvenstveno od stočarskog (vlaškog) i uopće seljačkog stanovništva koje je stupilo u tursku vojničku službu i služilo kao posada po tvrđavama, kao graničari i šajkaši u riječnoj floti na Savi, Dunavu i drugim pograničnim plovnim rijekama. Martolosi su često čuvali klance i nesigurne puteve i prolaze i vršili službu javne bezbjednosti uopće. U Smederevskom sandžaku je bilo postavljeno šest stotina martolosa da čuvaju zemlju pa je prije 1536. godine ta dužnost prenesena na knezove i primičure. Martolosi su, dalje, vršili uhođarsku službu, vodili borbe, četovali i upadali u susjedne zemlje. Za svoju službu po tvrđavama dobivali su platu, a oni koji su učestvovali u vojnim i pljačkaškim pohodima bili su dužni da jedan dio plijena, obično petinu, predaju svom gospodaru, obično sandžakbegu dotičnog sandžaka.

Neposredne starješine martolosa nazivani su *baše*, *vojvode*, *harambaše* ili *age*; uglavnom su bili hrišćani, ali njihov vrhovni zapovjednik u jednom sandžaku bio je redovno sandžakbeg dotičnog sandžaka. Kasnije su u ovaj red stupali u sve većem broju muslimani, koji su tokom vremena potpuno preovladali u tom vojničkom redu, naročito od XVIII stoljeća, kada su martolosi predstavljali samo jedan rod vojske u graničnim tvrđavama.

Po zakonu iz 1560. godine starješine martolosa (*baše*) u Beogradu imali su platu od 5 akči dnevno, njihove buljukbaše 4 akče, a obični vojnici, martolosi, 3 akče dnevno. Nisu plaćali harač, ispendžu, niti izvanredne poreze — *avâriz-i divâniye*. Sinovi martolosa, koji su živjeli u kući svojih očeva bili su takođe oslobođeni harača i ispendže, dok su njihova braća i bratići tretirani kao raja. Martolosi, koji su obrađivali spahijsku zemlju davali su ušur od proizvoda kao i raja. (O martolosima više vid. Dr R. Anhegger u *Türkiyat Mecmuası*, Ankara 1942., 282—320, D. J. Popović u *Prilozi* za knjiž. ist. i folklor, knj. VIII, 1928. 216—229).

MATBAH (ar. *maṭbah*) kuhinja.

MEBLEG (ar. *mablâg*) novčani iznos, dohodak.

MEKAM (ar. *mekâm*) rezidencija.

MEKTÜB (ar. *mäktüb*) napisano pismo, sinonim sa tur. *biti* (v.)

MEKTUBDŽIJA (tur. *mektubci*) pisar, sekretar.

MERD (pers.) doslovno čovjek, a kao termin sinonim sa *mustahfiz* (v.); član pratnje, svite i družine krupnih turskih feudalaca; zajednički naziv za gulame i hizmećare.

MEVKUF (ar. *māwķūf*) uzapćen u korist države.

MEZRA (ar. *māzra'a*) doslovno ziratno zemljište, a kao turski agrarno-pravni termin znači staro selište, napušteno ili raseljeno selo. Da bi se jedno mjesto moglo smatrati ili proglasiti mezrom ono je moralo imati svoju teritoriju, svoje granice odnosno manje ili više jasne tragove ranijeg sela (groblje, bunar, česma, voćnjaci i sl.).

MILK v. *mulk*.

MİR (pers. *mīr* skraćeno od ar. *āmīr*) zapovjednik, knez, plemić, sinonim sa tur. *beg* (v.).

MIRAHOR, MIRAHUR, IMRĀHOR ili EMĪRAHOR, (tur. tačno (*e*)*mir-i ahur* od ar. *āmīr* odn. pers. *mīr* skraćeno od *āmīr* zapovjednik, i pers. *āhor* i *āhur*, staja, štala), zapovjednik konjušnice na dvoru sultana, beglerbega ili sandžakbega. Dvorsko zvanje čiji su nosioci upotrebljavani za razne poslove i misije izvan dvora. Ovo zvanje, koje su Osmanlije preuzeli od starijih turskih država, spominje se u Turskoj od Murata I. Na dvoru Mehmeda II mirahor je bio po rangu četvrti dvorjanik sultanov. On je bio upravnik carske konjušnice, cjelokupnog njenog osoblja, sarača, seiza (hranitelja konja) i jedekčija (vodića konja) i svega što je bilo u vezi sa dvorskom zaprežnom i tovarnom stokom. Poslove je vodio preko kancelarije u kojoj se nalazio jedan katib (sekretar), roznamedžija, njegov pomoćnik, katib vojnika i drugi službenici. Njihovo poslovanje stajalo je pod kontrolom centralnog državnog računovodstva (*başmuhāsebe*). Kasnije je na carskom dvoru ustanovljeno i zvanje drugog ili malog mirahora koji se starao za malu carsku štalu, njeno osoblje, carske i dvorske arabadžije. Posluga u carskim stajama regrutovana je od adžami oglana. U njenoj službi nalazili su se i neki redovi izvan dvora koji su za svoju službu uživali timare ili privilegije. Među te su spadali i carski vojnici. Ovo je zvanje ukinuto 1837 (1253) godine. (M. Arif, *Fatih Kanunnamesi* 10—11; *Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı* str. 488 i dalje).

MİRALEM (tur. *mīr-i'alem* i *mīr'alem* od pers. *mīr* skraćeno od ar. *āmīr*, zapovjednik i ar. 'alām, stijeg, zastava) doslovno znači zapovjednik zastave, a kao termin u organizaciji Osmanske države znači dostojanstvenika i funkcionera na dvoru sultana ili beglerbega koji se starao o zastavama i ostalim insignijama vlasti: tugovi, mehterhana (muzika, a u najranije doba bubanj), svoga gospodara i zapovijedao personalom koji je tim insignijama bio neposredno zadužen. Poslije age janjičara to je bio najveći dvorski dostojanstvenik sultanov. U divanu i dvorskom ceremonijalu zauzimao je prvo mjesto poslije age janjičara. U ratu je nosio glavnu carsku odnosno namjesnikovu zastavu pred svim ostalim zastavama.

Carski miralem je dijelio insignije vlasti (zastave i tugove) vezirima, beglerbezima i sandžakbezima, čime su oni ustvani uvedeni u dužnost i sticali vlast. Zato je od obdarenika dobivao određene, dosta znatne iznose koji su bili određeni prema svakom rangu (od beglerbega 10.000, od sandžakbega 1000 akči). Njegova plata računala se 1607. godine na 72.000 akči.

Poslije smrti nekog vezira, beglerbega ili sandžakbega carski miralem je preuzimao tugove i zastave koje mu je država bila dala i vraćao ih u carsku riznicu.

Ako je miralem dobio na upravu neki sandžak, on je u drugoj polovini XVI stoljeća dobivao početni has od 400.000 akči. Inače su u to vrijeme dobijali arpaluk-zeamete sa prihodom od 34.000 akči. Bilo je slučajeva da su miralemi, suprotno zakonu, postajali valije sa titulom vezira. Tako je 1594. godine miralem Kurt-aga postao namjesnik Misira. Ovo je zvanje ukinuto 1828. godine.

MONOPOL iz grčkog, odakle je ušla i u evropske jezike. Vrlo rano javlja se i u turskom u obliku *monopol*, *menapol*, *menapoliye*, *monopoliye* i sl. u značenju određenog vremena u kome je feudalac imao monopol na prodaju vina. To vrijeme trajalo je obično dva mjeseca, ponekad dva mjeseca i deset dana. Spahije su mogle da se uz naknadu odreknu monopola. U tom slučaju naknada se naplaćivala zajedno sa porezom na vino. Ta se naknada nazivala *resm-i monopol* ili skraćeno *monopol*.

MUĀF (ar. *mu'āf*), v. muafijet.

MUĀFIJJET (tur. *muāfiyet*, ar. *mu'āfiyyät*). — Na više mjesta u ovom popisu navodi se za izvjesne društvene slojeve da su *muaf* i *muselem*. Ove arapske riječi (ar. *mu'āf* i *musälläm*) upotrebljavaju se u tim i drugim slučajevima kao sinonimi u smislu oslobođen, pošten, oprošten, privilegovan. Prema tome termin muafijet znači potpuno ili djelomično oslobođenje raje od svih ili pojedinih, stalnih (redovnih) ili povremenih (izvanrednih) državnih i feudalnih obaveza. U turskom feudalnom društvu osnovne društvene klase bile su *asker* i *raja*. Osnovu *askera* predstavljala je vladajuća klasa; a osnovu *raje* potčinjeno zemljoradničko stanovništvo. Za održavanje i funkcionisanje feudalnog društvenog poretka bili su neophodni i razni drugi društveni slojevi i međuslojevi. Ta diferencijacija među askerom postizavala se između ostalog ustanovom imuniteta (*serbestiyet*), a u redovima raje ustanovom privilegija (*muāfiyet*) koja je bila instrument za stvaranje raznih društvenih slojeva i međuslojeva u toj klasi. Po obimu i stepenu privilegija razni povlašteni društveni redovi su se manje ili više izdvajali iz osnove potčinjene klase, koju su predstavljale nepovlaštene mase zavisnih seljaka-zemljoradnika. Te su privilegije kod nekih društvenih redova rajinskog porijekla bile tolike da su oni ubrajani u asker i skoro se približavali vladajućoj klasi turskog društva. Ustanova muafijeta bila je vrlo široka. Ona je obuhvatala prije svega sve vojničke ili poluvojničke društvene redove koji su regrutovani od seljačkih masa. Ona je igrala naročito važnu ulogu u stvaranju znatne diferencije u redovima nemuslimanske raje i to prije svega u pitanju oslobođenja od ličnog državnog poreza, glavarine (harača ili džizije) u čemu se ogledala bitna razlika u položaju muslimanske i nemuslimanske raje u pogledu obaveza prema državi. Dok su od toga poreza bili oslobođeni svi muslimani, asker i raja, izuzimajući Cigane, dotle su od hrišćanskih podanika od toga poreza bili oslobođeni samo pripadnici askera, raznih vojničkih redova (kao vojnuci i martolozi), organi lokalne samouprave (knezovi, primičuri, muselemi) i sveštena lica (popovi i kaluderi). U pogledu oslobođenja raje od ostalih državnih i feudalnih daća tu u načelu nije postojala ra-

zlika između muslimanske i nemuslimanske raje, ali je postojala znatna razlika u obavezama između ratara i pastira (vlaha) odnosno između ušurdžija i filurdžija kao i između seoskog i gradskog stanovništva. Muslimansko gradsko stanovništvo imalo je i inače često povoljniji položaj zato što gradske privilegije u mnogim mjestima nisu uvijek obuhvatale svo nego samo muslimansko stanovništvo, jer nemuslimanskom gradskom stanovništvu u tim slučajevima nisu nametane obaveze kojima je muafijet bio uslovljen.

MUBÂDELE (ar. *mubādāli*) zamjena.

MUDŽERED (ar. *muğärräd*) doslovno ogoljen, a kao termin u Osmanskoj državi označava čovjeka koji nije oženjen, nema samostalnog zanimanja i ne vodi zasebno domaćinstvo, nego živi u zajednici s ocem. Takva lica iz klase raje muslimanske vjere plaćala su smanjene lične feudalne daće — obično 6 akči. Ako su imala baštinu, odnosno čifluk, onda su morala plaćati cio iznos od 22 akče.

MUHARREM (ar. *muğarräm*) prvi mjesec muslimanskog kalendara.

MUHARRIR (ar. *mağarrir*) popisivač, emin-popisivač.

MUKÂTA (ar. *mukāta'a* od osn. *kt*, sjeći, rezati), kao turski finansijsko-pravni termin znači: 1. plaćanje poreza odsjekom, paušalno u novcu; 2. zakup, paušalna zakupina; 3. objekt zakupa, a to je moglo biti svako državno, feudalno i vakufsko dobro, svaki izvor prihoda. Država je prvo davala u zakup samo regalna prava i feudalne prihode (carske hasove), a kasnije i direktne državne poreze; svi feudanci mogli su dati u zakup svoje prihode, a vakufi svoje lukrativne objekte. Sistem uprave državnim приходima putem zakupa nužno je nametao podjelu države na zasebna finansijska područja koja su se takođe nazivala mukate. Ona su predstavljala i zasebna carinska područja unutar države.

MULK (tur. *mülk* od ar. *milk* i *mulk* vlasništvo, sopstvenost) vlasništvo, sopstvenost na nekretninama sa neograničenim pravom raspolaganja, potpuna svojina.

MUSELEM (ar. *musälläm*) znači između ostalog: 1. priznat, pouzdan, 2. slobodan, oslobođen od poreza, privilegovan. Više vid. s. v. *muafijet*.

MUSTAHFIZ (ar. *mustahfiz*, čuvar, pl. *mustahfizän*) u turskom znači čuvar tvrđave. Zvao se još *merd-i kale*, pl. *merdan-i kale*, čovjek (ljudi) tvrđave i *hisar-eri*, pl. *hisar erleri*, gradski ljudi. Oni su u početku regrutovani najvećim dijelom iz reda ratnih dobrovoljaca i isluženih janjičara kojima su dodijeljeni manji pojedinačni ili veći kolektivni *gedik-timari* tj. timari koji su bili vezani za određene službe. Prihod pojedinih mustahfiza od njihovog timara iznosio je obično 700 do 1.400 akči. Premda su mustahfizi uživali timare, nisu spadali u spahije.

Pored mustahfiza-timarnika postojali su i mustahfizi-ulufelije, koji su dobivali plate u novcu kao i takvi koji su uz male timare dobijali i neku platu u novcu. Takav slučaj imamo i u ovom popisu kod mustahfiza grada Hodidjeda. Mustahfizi sa platom kao ni mustahfizi-timarnici nisu spadali u janjičare, kako tvrde neki osmanisti, nego su predstavljali glavni rod lokalnih vojnih snaga tzv. *yerlikuli*. Iz izvora vidimo da su mogli da drže spahijsku odnosno rajinsku zemlju i da su u tom slučaju plaćali spahiji poreze kao i raja. Bili su muslimani različitog porijekla.

Kao naročita mjera sigurnosti musahfizi su u prvo vrijeme regrutovani iz udaljenih dijelova Carevine. Većina mustahfiza u tvrđavama Anadolije regrutovana je iz Rumelije, a oni u tvrđavama na Balkanu iz Anadolije. U našim gradovima najstarije mustahfize sačinjavali su ljudi iz unutrašnjosti Turske. Kasnije su regrutovani iz domaćeg muslimanskog stanovništva. Na čelu mustahfiza nalazio se *dizdar* (v.).

Mustahfizi su se dijelili na *buljuka* kojim su zapovjedali *buljukbaše*. Najmanja jedinica mustahfiza nazivana je *oda*. Odom je zapovijedao *odabaša* ili *seroda*. Svaka tvrđava imala je svog *imama* (v.) koji je također spadao u mustahfize.

MUSTEGILLĀT (ar. *mustāgillāt*) poljoprivredni proizvodi.

NAHIJA (ar. *nāhiyā*) znači 1. strana, kraj; okolina; 2. predjel, prediona cjelina, geografska jedinica, oblast. Kao termin u turskoj administraciji riječ nahija znači najnižu redovnu upravnu jedinicu koja ima svoju stalnu i tačno određenu teritoriju i obično stoji pod neposrednom upravom nekog organa sa određenim prerogativama upravne vlasti. U tom smislu arapski termin nahija u turskom odgovara našem srednjevjekovnom nazivu župa iako su osnovna značenja jednog i drugog naziva sasvim različita. Svaka srednjevjekovna župa u našim zemljama nazvana je u tursko doba nahijom i to obično istim imenom. Ukoliko se nahije ne nazivaju imenima starih župa, one se nazivaju po imenu glavne utvrde u tom predjelu, ako je ona postojala, a pogotovo ako nije napuštena i razorena, ili po imenu glavnog naselja u tom kraju. Šta više sve nahije kao upravne jedinice obrazovane su, u najviše slučajeva, pretvaranjem pojedinih starih većih ili spajanjem manjih srednjevjekovnih župa ili vlasti u nahije gdje god su te župe odnosno vlasti postojale. Tamo gdje ih nije bilo ove su nahije formirane od geografskih cjelina oko glavnih naselja ili utvrda u pojedinim oblastima.

Samo treba naglasiti da svaka srednjevjekovna župa odnosno nahija kao geografska cjelina nije uvijek postala upravna nahija, što je sasvim razumljivo kada se zna da je srednjevjekovnih župa odnosno nahija kao geografskih cjelina bilo sasvim malih. Kao što su se u srednjem vijeku neke manje župe, kao geografske cjeline uklapale u veće župe i oblasti kao administrativne jedinice, tako su se one i kao nahije uklapale u šire oblasti, upravne nahije. Tako se, napr., mala župa odnosno nahija Lepenica zvala nahijom sve do druge polovine XVI stoljeća, ali ona u administrativnom pogledu nije nikada predstavljala zasebnu upravnu nahiju nego je pripadala Visočkoj nahiji. Sličan slučaj bio je sa Glasincem (Mokro) i drugim. Međutim, svi ti i drugi slučajevi nisu ipak tako brojni da se ne bi moglo općenito reći da su turske nahije kao upravne jedinice identične sa srednjevjekovnim župama. Odstupanja su rijetka. Šta više Turci su u slučajevima kada bi okupirali manje dijelove jedne geografske cjeline (nekoliko sela jedne župe), pripajali ih najbližim nahijama. Ali ako bi im se kasnije pružila prilika da osvoje cijelu župu, oni bi uspostavljali staro stanje. U najranije vrijeme turske vladavine u našim zemljama naziv nahija upotrebljavan je često kao sinonim sa nazivom vilajet (v.). Ako je jedna nahija bila isključivo ili pretežno naseljena vlasima ona je nazivana vlaškom nahijom.

NALBANT (tur. *nalbant* od ar. *na'l* potkova i pers. *bend* prez. osn. od *besten* vezati) potkivač konja.

NÂNPEZ (pers.) pekar.

NEFS (ar. *näfs*) kao tehnički termin u istorijskim izvorima znači sam, samo mjesto bez svog područja. Više vid. ovdje str. 3, nap. 3.

NIJÂBET (ar. *niyâbät* od osn. *nwb* zastupati, zamjenjivati) kao termin u Osmanskoj državi znači:

1. zastupstvo, ispostava, teritorijalna i stvarna nadležnost jednog *nâiba* (kadije); zvanje *nâiba*;

2. prihodi od globa, novčanih kazni koje je plaćalo gradsko stanovništvo na osnovu osude *nâiba* ili kadije. U tom smislu ovaj je termin sinonim sa terminom *džürmü džinäyet* koji se upotrebljava za istu vrstu prihoda kad ih plaća seosko stanovništvo, ali ima primjera da se i na selu ova daća zove *nijâbet*. Tako je, npr., u selu Todorovu (danas Muselinci kod Ripnja) naplaćivan *nijabet*, a ne *džürm-ü džinäyet*.

NIJABETI VILAJET (tur. *niyâbet-i vilâyet* od ar. *niyâbät*, v. *nijâbet* i ar. *vilâyät*, v. *vilâjet*) feudalni prihod od globa stanovnika jednog *vilâjeta*.

NISF (ar. *nişf*) pola, polovina.

NIŞAN (pers. *nişân*) doslovno znak, a kao turski termin znači između ostalog: 1. carska tugra; 2. dokumenat sa carskom tugrom; 3. sinonim sa *berat* (v.) i u tom se smislu upotrebljava u ovom popisu.

OGLAN (tur. *oğlan*) dječak, sin; sluga.

OKČIJA (tur. *okçu* i *okçu* pl. *okçular* od tur. *ok*, strijela, i tur. suf. *ci*) streljar, zanačija koji izrađuje strijele.

PADIŞAH (pers. *pâdişâh*) vladar, car, suveren, sultan.

PÂRE (pers. *pâre*) komad, parče.

PAŞA (tur. *paşa*, etimologija riječi, nije utvrđena; možda je skraćeno od pers. *padişah*) titula koja se pojavila početkom XIII stoljeća; u početku je, kao i titule sultan i šah, davana istovremeno poznatim *dervişima* — vojnicima; krajem XIII stoljeća davana je turkmenskim *emirima* Anadolije, a u Turskoj u XIV i prvoj polovini XV stoljeća samo vezirima.

RAJA (ar. tačno *râ'âyâ* pl. od *râ'iyyä*) prvotno znači podložnost, podaništvo, a ne stoka, kako to neki neupućeni naši istoričari prevode; kao pravni termin u turskoj državi ova riječ predstavlja opći naziv za one društvene slojeve, građane i seljake, muslimane i nemuslimane koji su se nalazili u ličnoj feudalnoj zavisnosti, koji su bili podloženi *timarnicima* i opterećeni ličnim feudalnim porezima (*rusûm-i ravîyet*, v.); kasnije, a naročito od XVIII stoljeća ovaj termin počinje da se odnosi samo na zavisno stanovništvo hrišćanske vjere u turskoj državi. Inače se za *hniščane* u Turskoj, obzirom na vjersku pripadnost upotrebljavao naziv *kâfir* ili *gebr* = đaur, nevjernik, a s obzirom na njihov pravni položaj naziv *zimmi*, v. *zimmija*.

Obzirom na državne i feudalne obaveze raja se dijelila na: nepovlaštnu i povlaštnu raju. Nepovlaštnu raju sačinjavalo je ono stanovništvo koje je bilo uključeno u *timare*, potčinjeno *timarnicima* i plaćalo u cjelini (nesmanjene) sve državne i feudalne poreze, namete, danke i doprinose.

Povlašćenu raju sačinjavalo je ono zavisno stanovništvo koje je uživalo izvjesne privilegije u plaćanju državnih i feudalnih poreza. Najčešća privilegija bilo je oslobođenje od izvanrednih državnih poreza, a zatim, plaćanje smanjenih feudalnih daća kao, na primjer, kod *der-bendžija* (v.).

Položaj raje u gradu bio je mnogo povoljniji od položaja raje na selu. Raja je u gradskim naseljima plaćala u pravilu samo lične državne i feudalne daće, a naturalne samo ako je obrađivala zemlju u sinoru grada ili seljačku zemlju izvan gradske teritorije. Ona je, međutim, često bila oslobođena i od ličnih feudalnih daća, naročito muslimanska.

Pored zavisnih seljaka — raje na selu je bilo relativno dosta slobodnih seljaka, kao što su vlasi-filuridžije, vojnuci, martolozi, juruci, *akindžije*, sokolari i drugi vojnički i poluvojnički društveni redovi koji su uživali slobodne baštine i nisu bili potčinjeni spahijama, niti su plaćali lične feudalne poreze.

RAMAZAN (ar. *ramađān*) deveti mjesec muslimanskog kalendara.

REBĪ-UL-ĀHIR (ar. *rābī'-al-āhir*) četvrti mjesec muslimanskog kalendara.

REBĪ-UL-EVVEL (ar. *rābī'-al-āuwal*) treći mjesec muslimanskog kalendara.

REDŽEP (ar. *rāğūb*) sedmi mjesec muslimanskog kalendara.

RESM (tur. *resim*, *resm-i*); ova arapska riječ (ar. *resm* pl. *rusūm*) ima u arapskom i u turskom jeziku mnogo značenja pa, između ostalog, znači: 1. pristojba, taksa, porez, novčana daća uopće; 2. opći naziv za sve redovne feudalne novčane poreze, za sve dažbine i takse ustanovljene državnim zakonima. Pojedine vrste tih dažbina nazivaju se složenim imenicama u kojima je jedna komponenta riječ *resm*, rijetko *kā'ide* i *ādet*, a još rjeđe *bid'at*, a druga, riječ koja označuje ono na što se ta daća daje. Pri tom se ponekad riječ *resm* ispušta, naročito kad je riječ o daćama koje se nazivaju slavenskim ili drugim nazivima iz zapadnih jezika: poljačina, hrepun, djumruk, ispendža. U ovom popisu navode se: *resm-i bedel* ili *resm-i mübādele*, taksa za zamjenu (timara); *resm-i çiftlik*, taksa na čifluk i *resm-i zamīme*, taksa na dodatak (povećanje timara).

RIKĀBDĀR (od ar. *rikāb* uzendića, stremen i pers. *dār*, pres. osn. od *dāšten* imati, držati) dvorjanik koji pomaže svome gospodaru (sultanu, veziru, paši ili begu) da uzjaše i sjaše sa konja, i koji ga prati na putu idući pješke pored njega. Spadao je u lične paževe svoga gospodara.

RUSŪMI URFIJE (tur. *rusūm-i 'örfiyye*) doslovno znači zakonski porezi, a kao finansisko-pravni termin predstavlja opći naziv za sve redovne feudalne novčane daće, ustanovljene državnim (a ne šerijatskim) zakonima.

SAFER (ar. *safār*) drugi mjesec muslimanskog kalendara.

SAGRAK (tur.) kup, pehar.

SĀJIS, v. seis.

SĀKA (ar. *sākka*) doslovno znači vodonoša; zatim: 1. čovjek koji je vadio vodu iz bunara ili iz sebilja pa je dodavao prisutnim ili je raznosio i dijelio po gradu; odatle naše prezime Sakić. Ovo zanimanje spominje

se u Beogradu od 1536. godine; 2. naziv za ljude koji su snabdijevali vodom janjičare; 3. naziv za dvorjanike koji su snabdijevali dvor vodom i vršili dvorske službe u vezi sa vodom; bilo ih je više; na carskom dvoru predstavljali su zaseban buljuk; njihov starješina nazivao se *sâ-kabaša* (tur. *sâkabaşı*). Imao je svoga *éahaju* (pomoćnika) koji se nazivao *sakalar kethudasi*.

SANDŽAK (tur. *sancak* zastava) kao administrativni naziv znači:

1. Veća administrativno-teritorijalna jedinica kojom je upravljao sandžakbeg ili mir-i liva. Nekoliko sandžaka sačinjavali su jedan ejalet, beglerbegluk ili pašaluk, a sami sandžaci dijelili su se na nekoliko vrsta nižih upravnih jedinica koje su se međusobno razlikovale prema raznim vrstama nižih upravnih organa, stalnih i privremenih, općih i specifičnih. Osnovna redovna niža jedinica bila je nahija (v.).

2. Najveća organizaciona jedinica izvjesnih društvenih redova u Turskoj kao što su vojnuci, *akindžije*, juruci, Cigani i dr. koji su imali zasebnu organizaciju i stajali pod zapovjedništvom svoga bega (ili sandžakbega), a nisu imali zasebnu teritoriju. U ovom popisu spominju se u tom smislu vojnučki sandžak i njegov beg neki Ali-beg.

SANDŽAKBEG (tur. *sancankeyi*) od tur. *sancak*, v. i tur. *beg*, v.), vojni i administrativno-politički upravnik jednog sandžaka (v.). Više vid. H. Šabanović, *Vojno uređenje Bosne od 1463. godine do kraja XVI stoljeća*. Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, XI, 1960. 173—224.

SARAC (ar. *sarrāğ*) sedlar, remenar; sarači su izrađivali i prodavali ne samo sedla i skoro sve ostale dijelove konjske opreme nego i razne druge kožne predmete osim obuće i odjeće. U ovom popisu spominju se dvorski sarači krajišnika Isa-bega Ishakovića koji je na svom dvoru i u vojnom pohodu morao imati, između ostalog, i saračku radionicu (*saraçhâne*). Dvorski sarači i njihova radionica stajali su pod upravom mirahora.

SARAČHÂNE (tur. *saraçhâne* od ar. *sarrāğ*, v. sarač i tur. *hâne* kuća) saračka radionica.

SEIZ (vulg. tur. *seis* od ar. *sājis*) dvorski sluga koji hrani i timari konje u carskoj ili namjesnikovoj konjušnjici. Bilo ih je više, a nalazili su se pod zapovjedništvom mirahora.

SEJMEN (vulg. oblik od *segbân* doslovno znači čuvar pasa) pripadnik treće divizije janjičarskog korpusa koja je obuhvatala 34 kompanije (*orta*). 33 su logorovale u carigradskom garnizonu. Ova je divizija organizovana za vladavine Bajazida I. Starješina sejmena nazivao se *sek-bânbaši* (= sejmenbaša).

SELH (ar. *sālh*) posljednji dan arapskog mjeseca.

SENG (pers.) kamen, žrvanj.

SER (pers.) sinonim sa tur. *baş*, v. *baş*.

SERASKER (tur. *serasker* od *ser*, v. i *‘asker*, v.), doslovno glava vojske, vojni starješina, a kao vojni termin znači:

1. do sredine XVI stoljeća izvršni organi subaše pri mobilizaciji spahijske vojske u jednom vilajetu. To je bio obično ugledniji spahija koji je posjedovao timar. Up. čeribaša

2. kasnije, kada su sultani prestali da rukovode vojnim pohodima, vrhovni zapovjednik jednog većeg vojnog pohoda od velikog vezira do beglerbega.

SERBAZDÂR, pl. SERBÂZDÂRÂN (pers.), starješina sokolara, sinonim sa dogandžibaša (v.).

SERDERBÂN, pl. SERDERBÂNÂN (pers.) = kapidžibaša, v.

SIB (pers.), jabuka

SILAHDÂR ili SILIHDÂR (od ar. *silâh*, oružje i per. suf. *dâr*) do-slovno držalac oružja, a kao dvorsko zvanje znači dvorjanik na dvoru turskih sultana i namjesnika provincija koji je nosio sve dijelove go-spodareva oružja i dodavao mu ga po potrebi. Bilo ih je više. Njihov starješina nazivao se silahdâraga.

SOLAK (tur. doslovno ljêvak) kao termin u osmanskoj vojnoj orga-nizaciji znači strijelac u sultanovoj tjelesnoj gardi. Spadali su u jani-čare i sačinjavali 4 kompanije (orte) i to 60 do 63 od po 100 ljudi koji su stajali pod komandom solakbaše. Služili su isključivo kao pješačka tjelesna garda sultana, koga su uvijek okruživali i pratili u rat; odjeveni su bili kao janičari od kojih su se razlikovali posebnom kapom (*uskûf*) sa dugačkom kičankom.

SUBAŠA (tur. *subaşı*) od tur. riječi *su* koja je vjerovatno kineskog porijekla (*Islam Anisklopedisi* s. v. *subaşı*), a u starom turskom jeziku znači vojska i tur. *baş*, v., pa prema tome prvobitno znači vojni za-povjednik, glavar, vojvoda. U istom značenju javlja se i u istočno-tur-skim dijalektima, a bila je poznata i u seldžučkom državnom uređenju. Već u XIII stoljeću zabilježen je jedan subaša u gradu Harbutu. U najstarijim osmanskim izvorima javlja se kao vojno-administrativno zvanje, koje je bilo rasprostranjeno po cijeloj Osmanskoj državi u naj-ranijem periodu njenog postojanja.

Tokom vremena izvršena je znatna diferencijacija dužnosti organa koji su se zvali subaše, tako da se ovaj naziv, već u XV stoljeću, isto-vremeno upotrebljavao u više značenja:

1. Vojno-administrativni komandant većeg naselja. Od najranijeg perioda Osmanske države svako znatnije mjesto imalo je svog subašu. Kad je, na primjer, Osman, osnivač dinastije Osmanovića, zauzeo Ka-radža Hisar, koji je postao njegova prva prijestonica, on je u odmah postavio subašu. Isto je učinio i Mehmed II kada je osvojio Carigrad. Iz ovog popisa vidi se da je 1455. godine gradom Zvečanom upravljao jedan subaša. Iste slučajeve nalazimo i u drugim mjestima. Gradske subaše su često puta bili obične spahije sa manjim timarima. Subaša grada Zvečana imao je 1455. godine timar od 5.075 akči prihoda. Prihodi od timara gradskih subaša kretali su se od dvije do dvanaest hiljada akči.

2. Vojno-administrativni upravnik jednog vilajeta (v.) koji je po tome nazivan i subašilukom. Svaki vilajet-subašiluk imao je svoj grad koji je spadao u leno i bio sjedište vilajetskog subaše koji je u tim slučajevima istovremeno bio i gradski subaša. Vilajetske subaše u našim zemljama su katkada nazivani vojvode, naročito u prvom periodu turske vladavine, kao i krajišnici, i to uglavnom u zapadnim i turskim doku-mentima na našem jeziku. Vilajetske subaše ili vojvode spadali su u viši rang turske vojne aristokracije, uvijek su imali titulu beg i uživali

krupna lena koja su do 1463. godine nazivana hasovi, a kasnije zijameti. Hasovi vilajetskih subaša donosili su im prihod u vrijednosti od 20.000 do 250.000 akči.

Ove vilajetske subaše, odnosno vojvode, bili su potčinjeni sandžakbegu sandžaka na čijem su se teritoriju nalazili njihovi subašiluci i nadređeni spahijama u tim oblastima, ali su u svom vojno-političkom i administrativnom djelovanju imali dosta široka ovlaštenja i veću slobodu vojnih akcija.

Tokom širenja i učvršćivanja Osmanske države mnogi stari veliki subašiluci, odnosno vilajeti koji su u prvo doba turske ekspanzije bili najčešće isturene granične oblasti, postaju postepeno duboka turska unutrašnjost, pa su razbijani, pretvarani u manje zijamete i uklapani u sistem redovne turske upravne podjele. Na drugoj strani su sa turskom ekspanzijom u novoosvojenim oblastima obrazovani novi veliki vilajeti ili subašiluci tako da značaj i funkcije ovih vilajetskih subaša odnosno vojvoda ne iščezavaju u graničnim oblastima sve dok traje turska ekspanzija.

3. Istovremeno se javljaju vojvode i subaše kao sandžakbegovi ljudi, kojima je bila glavna dužnost da upravljaju hasovima svoga gospodara i da vrše administrativno-policijsku vlast na područjima tih hasova. Vojvoda u tom smislu postaje u XVI st. opći naziv za upravnike svih hasova: beglenbegovih, carskih pa čak i sultanija, dok se naziv subaša od tada javlja i kao organ tih vojvoda. Na drugoj strani naziv subaša je sa osnivanjem zijameta dobio još jedno značenje. Tada je svaki zaim dobio titulu subaše.

SUBAŠILUK (tur. *subašılık* od *subaşı*) prvotno znači 1. zvanje subaše; 2. leno jednog subaše; 3. oblast kojom je upravljao subaša kao neposredni vojno-administrativni organ. U tom smislu naziv subašiluk znači isto što znači naziv vilajet u privremenom uređenju, a subaša isto što i vilajetski vojvoda. To se jasno vidi iz dokumenata u kojima se ista oblast jedanput naziva vilajetom, a drugi put, čak u istom dokumentu, subašilukom. Prema tome nazivi vilajet i subašiluk kao teritorijalno-administrativne jedinice, mogle su biti sasvim isto. U suštini, međutim, nije tako nego je subašiluk uži pojam od vilajeta. Subašiluk stvarno znači samo onaj dio jednog vilajeta koji je spadao u leno subaše dotičnog vilajeta. Kako se, međutim, njegova vojno-politička i administrativna vlast protezala na čitav taj vilajet, to su oba naziva, subašiluk i vilajet, u tom smislu postali sinonimi. To se jasno vidi u slučajevima kada se na čelu jednog vilajeta ne nalazi subaša nego vilajetski vojvoda. Vilajetske subaše su feudali višeg ranga koji su uživali feudalnu rentu u vrijednosti 20.000 do 100.000 akči, dok su vilajetske vojvode mogle biti i sitnije spahije. Razlika između subašiluka i vilajeta zapaža se naročito poslije učvršćenja turske vlasti u jednom području. Svakako je na ovo diferenciranje značenja vilajeta i subašiluka uticala i činjenica što su se u najranije doba Osmanske države na čelu mnogih vilajeta nalazile vilajetske subaše. Tako, napr., vidimo da se na čelu svih vilajeta u turskoj Albaniji 1431/32. godine nalazile vilajetske subaše. U ovom popisu, međutim, vidimo u krajištu Isa-bega Ishakovića nešto drukčiju situaciju. Tu je postojalo sedam vilajeta, ali među njima ustvari samo dva subašiluka: skopski i tetovski.

Ovo staro vilajetsko uređenje bilo je privremenog karaktera, tako da je sa učvršćivanjem turske vlasti u pojedinim oblastima i zavođenjem redovne uprave postepeno iščezavalo, a sa prestankom turske ekspanzije potpuno nestalo. Na drugoj strani je i pojam subaša uskoro dobio još jedno značenje. Osamdesetih godina XV st. izvršena je klasifikacija spahijskih timarnika i zaima, pa je obada svaki zaim dobio titulu subaše i time se još više razdiferencirala razlika između subašiluka i vilajeta.

SŪFIJA i **SŌFIJA** (ar. *şūfī* od ar. *şūf* vuna, zato što su derviši nosili vunene ogrtače) mistik, derviš (v.).

SŪRGŪN (tur.) deportacija.

ŞĀBĀN (ar. *ša'bān*) osmi mjesec muslimanskog kalendara.

ŞEVVĀL (ar. *šanwāl*) deseti mjesec muslimanskog kalendara.

TAŞČIJA (tur. *taşçı* pl. *taşçılar* od tur. *taş* kamen) kamenorezac, klesar.

TOPČIJA (tur. *topçı* i *topçu* od tur. *top*) topčija, kanonier, artiljerac, pripadnik artiljerije, vojnog roda koji je rukovao topovima. U svakoj tvrđavi nalazio se jedan ili više topčija koji su vršili topčijsku službu po gradskim kulama i tabijama. Veće tvrđave, uglavnom pogranične, mogle su imati po dva-tri džemata topčija od manjeg broja ljudi, ali ih općenito nije bilo mnogo. Njihove plate su iznosile 10 do 15 akči dnevno ili su imali timare. Mnoge topčije u našim gradovima u najranije doba bili su hrišćani. Inače su regrutovani iz istog roda centralnih vojnih snaga i uvrštavani po potrebi u lokalne vojne snage, jerlikule. Na čelu topčija nalazio se starješina koji je nazivan topčiaga, topčibaša ili sertopi; sva tri naziva su sinonim i znače zapovjednik topčija. Od ovog roda vojske dolaze prezimena Topčić i Topčagić.

TOPČILUK (tur. *topçilik*) topčijska služba.

TUFEKČIJA i **TUFENKČIJA** (tur. *tüfekçi* i *tüfenkçi* od tur. *tüfek* i *tüfenk*, što prvobitno znači štap sa vatrom, a od XV stoljeća znači puška) 1. puškar, zanačija koji je izrađivao i popravljao puške; 2. vojnik-puškar.

TUFEKČIBAŠA, **TUFENKČIBAŠA** (tur. *tüfekçibası* i *tüfenkçibası* od *tüfekçi*, v. tufekčija i tur. *baş*, v), starješina puškarskog esnafa; zapovjednik puškara.

UŞUR (tur. *öşür* i *öşür* od ar. *uşr* pl. *a'sār* iz hebr. ili kaldejskog), doslovno znači desetina, deseti dio, 1/10, a kao pravni termin opći naziv za sve prirodne feudalne poreze na proizvode od poljoprivrede, vrtlarstva, vinogradarstva, pčelarstva i rudarstva. On se imao primjenjivati samo u tzv. *ušrijskim*, desetinskim zemljama. U tu vrstu zemalja spadale su uglavnom samo zemlje Arabijskog poluostrva. Sve ostale zemlje u islamskim državama šeriatsko pravo smatra *haračkim*, tributarnim zemljama bez obzira da li ih drže muslimani ili nemuslimani. Međutim, u svim islamskim zemljama turske civilizacije stvorena je odavna i treća kategorija zemlje, tzv. *mirijska* ili *državna* zemlja koja je po svom porijeklu i u suštini spadala u kategoriju haračkih zemalja, ali je i u njima iz praktičnih razloga primjenjivan sistem ušura bez obzira da li ih drže muslimani ili nemuslimani. Režim mirijske zemlje vladao je i u našim zemljama pod turskom vlašću bez obzira na vjersku pripadnost raje.

Kao šerijatski porez na zemlju muslimana ušur je morao da predstavlja stvarnu desetinu od proizvoda dotične godine, a kao ekvivalent harača na zemlju mogao se prema prinosu kretati u rasponu od desetine čak do polovine, ali se opet nazivao ušur = desetina. Kod nas je ušur iznosio stvarnu desetinu, osminu ili sedminu prema tome da li je obračunavan sam ili skupa sa salarijom.

Ušur na pojedine vrste proizvoda nazivan je složenim imenicama od riječi *ušur* i arapskog, turskog ili perzijskog naziva dotične vrste proizvoda. U ovom popisu dolaze u obzir: ušr-i galle i ušri mustegillât, a oboje znači porez na poljoprivredne proizvode.

VAKUF (tur. *vakuf* od ar. *waqf* od osn. *wqf* zastati, zadržati), zadužbina, zavještanje, zaklada; ustanova, objekt, zemlja, novac i druga pokretna i nepokretna imovina zavještana za održavanje i funkcionisanje zadužbina.

VAKUFNĀMA (od *vakuf*, v. i pers. *nâme* knjiga), isprava o osnivanju vakufa i njegovom upravljanju.

VILĀJET (tur. *vilâyet* od ar. *wilâyat*) doslovno znači upravljanje pokrajinom; područje uprave jednog valiije; pokrajina, oblast kojoj na čelu stoji jedan namjesnik, manja ili veća oblast, zemlja, pa i čitava država. Sva ta značenja ima ova riječ i u turskom jeziku. Ovaj naziv susreće se ne samo u običnom govoru i literarnim spisima nego i u zvaničnim turskim dokumentima u svim tim značenjima. U raznim dokumentima, a naročito u katastarskim, poreskim i drugim knjigama, on se upotrebljava, kako u značenju ejalet (beglerbegluk ili pašaluk) i sandžak ili liva, tako i u značenju nižih upravnih jedinica. Zato se općenito misli da ta riječ nije nikada ni označavala neke stalne i jasno određene administrativne ili geografske jedinice sve do turskih administrativnih reformi u XIX st. kada je riječ vilajet postala zvaničan naziv za najviše turske administrativne jedinice.

Naša istraživanja pokazuju da nije uvijek tako bilo. Proučavanjem najstarijih turskih dokumenata dolazi se do zaključka da su Turci terminom vilajet u starije doba, prije i neko vrijeme poslije zavodjenja redovne uprave u zaposjednutim oblastima, označavali određene vojno-administrativne jedinice niže od sandžaka, a više od nahije. Te su jedinice po svom teritorijalnom sklopu bile obično sastavljene od jedne ili više nahija, a po svom teritorijalnom opsegu one su najviše odgovarale sudsko-administrativnim jedinicama, kazama ili kadilucima. Štaviše, izvori nam pružaju dovoljno primjera da zaključimo da su vilajeti, u privremenom vojno-političkom uređenju po teritorijalnom opsegu bili isto ono što su istovremeno predstavljale kaze ili kadiluci u sudsko-administrativnom uređenju. I kao što se na čelu svakog kadiluka nalazio kadija, tako se na čelu svakog vilajeta nalazio vojvoda ili subaša. Dalje, kao što su kadije većih kadiluka imali svoje pomoćnike — naibe u jednoj ili više nahija svoga kadiluka, tako su i vilajetske vojvode i vilajetske subaše imale svoje pomoćnike u pojedinim većim i udaljenijim naseljima i nahijama svoga vilajeta koji su se takođe zvali vojvode ili subaše. Stoga upotrebu naziva vojvoda, u smislu upravnika vojvodaluka, i naziva subaša, u smislu upravnika manjeg dijela jednog vojvodaluka, treba razlikovati od upotrebe istih naziva u smislu vilajetskog vojvode, odnosno vilajetskog subaše.

Razvojem timarsko-spahijske organizacije formirana je posebna vrsta upravnih jedinica u vojnoj organizaciji spahija različitih od spomenute privremene vojno-političke podjele na krupne vilajete ili subašiluke i redovne sudsko-administrativne podjele na kadiluke. Te jedinice nazivane su takođe vilajeti. U ovoj organizaciji vilajet je označavao oblast od nekoliko upravnih nahija jednog sandžaka čije su spahije bile pod neposrednom komandom lenskog oficira koji se zvao subaša, što znači doslovno vojvoda, ali taj vilajet nije bio njegov subašiluk u ranijem smislu, iako ove spahijske subaše vode svoje porijeklo od starih vilajetskih subaša, potčinjenih direktno sandžakbegu. Ovi vilajeti spahijsko-vojne organizacije održali su se, kao vojno-operativni instrumenti, sve do likvidacije timarskog sistema. Prema njima su vođeni spiskovi spahija, vršena njihova smotra i kontrola u izvršavanju vojnih obaveza. Prema njima je vršen raspored i mobilizacija spahijske vojske. Stoga tu podjelu nalazimo i u onom defteru o kontroli bosanskih spahija koji su učestvovali u rusko-turskom ratu na Prutu 1711. godine, što ga je izdao Skarić. (Vid. VI. Skarić, *Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711) godine*, GZM XLII, sv. 2, 1930, 1—99). Ovi spahijsko-vojni vilajeti nazivani su katkada i nahijama, kao što vidimo i u spomenutom popisu. Te »timarske nahije«, kako ih je nazvao Skarić, ili još bolje spahijske nahije, odnosno vilajeti, sastojali su se uvijek od više običnih nahija, ali se teritorija tih vilajeta, odnosno nahija, nije podudarala sa administrativnom podjelom na vilajete u privremenom uređenju niti sa redovnom sudsko-administrativnom podjelom na kadiluke. Ove spahijske subaše su u ratu bili oficiri, a u miru su vršili vojno-administrativnu vlast u područjima svojih zijameta.

VİRĀN (pers. *virān*) razoren, u ruševini, pust, nenaseljen.

VLASI. Seosko stanovništvo u našim zemljama pod turskom vlašću dijelilo se na dva reda: *ratari* koji su nazivani raja i *pastire* koji su se nazivali *vlasi* (tur. *eflak*, pl. *eflakân*). Između ta dva reda seljaštva postojale su znatne razlike. Položaj pastira bio je znatno povoljniji. Oni su imali čvrstu organizaciju sa izgrađenom vojnom i građanskom hijerarhijom, veću ličnu slobodu, veću mogućnost kretanja, dok ratari nisu imali nikakvu organizaciju, a bili su jače privrženi za svoje baštine.

S obzirom na činjenicu da se u našim zemljama od početka turske vladavine, javljaju dosta brojne grupe vlaha-stočara koji su bili preplavili ne samo planinske krajeve, koji su i prije Turaka bili pretežno nastanjeni stočarskim stanovništvom, nego i župne predjele koji su bili više podesni za agrikulturu, to upućuje na predpostavku da su tada mnogi zemljoradnici stupali u red poluslobodnih vlaha-pastira. Takove su tendencije postojale i prije Turaka, ali su one u početku turske vladavine naročito ojačale.

Položaj vlaha je i pod turskom vlašću bio znatno povoljniji. Oni su od početka turske vladavine prvi stupali u službu Turaka, prvi prelazili u islam, spuštali se u ravnice, stalno nastanjivali i postepeno gubili svoj raniji povlašteni vlaški status i postajali potčinjena raja kakvu su sačinjavali zemljoradnici.

Vlasi su u času nastupanja Turaka imali čvršće unutarnje uređenje, organizaciju sa izgrađenom unutarnjom upravom i hijerarhijom. Na čelu te organizacije stajale su njihove starješine vojne: *vojvode* i *haram-*

baše i građanske: *knezovi, primićuri, katunari, teklići*) i vojne odrede *vojnuke*. I ranije, prije Turaka, oni su bili neposredno potčinjeni samo krupnim feudalcima: vladarima, manastirima ili krupnoj vlasteli. Istu situaciju imamo i u početku turske vladavine kada su svi vlasi, odnosno njihove obaveze vezane za sultana ili krupne feudalce: beglerbegove i sandžakbegove, a tek znatno kasnije javljaju se slučajevi prenošenja tih prava na sitnije spahije kao i slučajevi njihovog posizanja za vlaškim baštinama. Vlasi su, dalje, stupali u turski feudalni poredak ne pojedinačno, nego kolektivno sa svim svojim ranijim uređenjem, svojim unutaršnjim starješinama i svojom samoupravom.

S druge strane dobro je poznata velika pokretljivost vlaho-stočara u fazi turskog nadiranja ne samo kao vojnih odreda u službi osvajača nego i kao stočara, pastira. Tu pokretljivost forsirale su s jedne strane i turske vlasti koje su nastojale da sa njima nasele opustjele krajeve, da ih u novim naseljima privuku na stalan boravak i agrikulturu. To je bio jedan od glavnih zadataka i vlaških starješina.

Svoju unutrašnju vlaško-stočarsku organizaciju zadržali su vlasi i pod turskom vlašću dugo poslije potpunog prelaza na zemljoradnju, ali je ona uporedo s tim procesom slabila, negdje brže, negdje sporije, tako da se do kraja XVII stoljeća čvršće održala samo u Crnoj Gori, Hercegovini i Slavoniji.

Iz izvora se jasno vidi da u vlaškim nahijama ili tačnije u području vlaških naselja skoro uopšte nema timara. Vlaške nahije sačuvale su taj svoj status do kraja XVII vijeka.

VOJNUK, pl. *vojnuqan, vojnuklar* od sl. *vojnîk* pl. vojnîci) poseban turski vojnički red na Balkanu regrutovan iz redova domaćeg hrišćanskog pretežno vlašskog stanovništva. U našim krajevima javljaju se prvi put sredinom XV stoljeća, ali su svakako stariji. U vrijeme rata išli su u vojne pohode, a u doba mira upotrebljavani su za čuvanje izloženih gradova, naročito u pograničnim tvrđavama. Za svoju službu uživali su slobodne baštine i bili oslobođeni svih državnih i feudalnih poreza. U slučaju zanemarivanja dužnosti kažnjavani su tjelesnim kaznama. Njihovi sinovi, braća i srodnici plaćali su samo po 30 akči po osobi i bili su oslobođeni harača i svih drugih davanja. Ali nisu smjeli držati rajnsku zemlju. Inače su gubili spomenute povlastice i plaćali su sve daće kao raja. (H. Šabanović, *Kanunnama Bosanskog sandžaka iz 822/1516. g.*, Kanuni i Kanunname I, 26 i dalje).

Vojnici su imali svoju zasebnu komandu. Na čelu svih vojnuka u Bosanskom sandžaku nalazio se sandžakbeg toga sandžaka. U nekim istočnim oblastima Balkana imali su svog posebnog vojnučkog sandžakbega. Neposredni starješina vojnuka u pojedinim vilajetima nazivan je *serasker* ili *čeribaša*.

Do sredine XVI stoljeća vojnici su predstavljali značajan dio turskih vojnih snaga u Bosni. Kasnije su svoj značaj postepeno gubili, njihove privilegije su ukidane, a oni svedeni na status obične raje isto kao i *akindžije*.

ZEMİN (pers. *zemîn*, zemlja, zemljište), kao turski agrarno-pravni termin znači veći kompleks obradivog zemljišta koji nema status čifluka niti baštine. U ovom popisu spominje se jedan zemin u hasu Isa-bega

Ishakovića koji se sastojao od dva čifluka. Zemini su često spadali u hāssa-posjede.

ZEMINI HĀLIJE (tur. *zemin-i-hāliye* od *zemin*, v. i ar. *ḥāliyyā* fem., od *ḥālī* [pust, nenaseljen, bez vlasnika], nenaseljeno zemljište, zemljište bez vlasnika. Odatle srpski agrarno-pravni naziv *alija*).

ZIMMIJA (ar. *zimmi*) doslovno znači šticecik, a kao pravni termin predstavlja opći naziv za sve hrišćane i Jevreje podaničke islamske države koja je dužna da im pruža ličnu, moralnu i imovinsku zaštitu, a oni da plaćaju lični tribut, glavarinu koja se naziva džizija ili harač. Time su oni ispunjavali sve svoje redovne podaničke obaveze prema muslimanskoj državi. Zato nisu morali da vrše vojnu službu niti da brane državu. Ako su to činili bili su oslobođeni harača. Ako država nije u stanju da ispunjava svoje obaveze prema zimmijsima, gubi pravo da naplaćuje harač.

ZULHIDŽDŽA (ar. *zu'l-ḥiǧǧa*) dvanaesti mjesec muslimanskog kalendara.

ZULKĀDA (ar. *zu'l-qa'da*) jedanaesti mjesec muslimanskog kalendara.

REGISTAR LIČNIH IMENA

- Abdulah, gulam Isa-begov 83
 Abdulah, timarnik 99
 Ahmed, aščija 24
 Ahmed, gulam Isa-begov 80
 Ahmed, janičar, kul Isa-begov 25
 Ahmed, kilari, gulam Ishak-begov 84
 Ahmed, rikabdar, gulam [Isa]-begov 88, 109
 Ahmed, sarač, gulam Isa-begov 63
 Ahmed, sarač, hizmećar Isa-begov 81
 Ahmed, silahdar 110
 Ahmed, silahdar, šahindžija 20, 21
 Ahmed Perbur, gulam Hamza-begov 115
 Ahmed, sin Pazarlije 109
 Ajas, gulam Isa-begov 64
 Ajas, kapidžibaša Musa-begov 114
 Ajdin, haznadar, gulam Isa-begov 50
 Ajdin, sin dogandžije Behadira 114
 Alaudin, sultan 111
 Aleksić, Jovan 41
 Aleksije, eškindžija 44
 Alija, timarnik 87, 88
 Alija, gulam Isa-begov 24
 Alija, gulam Isa-begov 37
 Alija, gulam Isa-begov 76
 Alija, gulam Ishak-begov 28
 Alija, hizmećar Isa-begov 80
 Alija, kapidžija 70
 Alija, novi musliman 108
 Alija, pekar, gulam Isa-begov 65
 Alija, solak 109
 Alija, starješina sokolara 93, 94
 Alija, topčija 28, 88
 Alija, sin Ajdinov 115
 Alija, sin Hadži-Mehmeda 64, 65
 Alija, sin Gajbije 95
 Alija, sin Hadži-Jakubov 1
 Alija, sin Ilijasov 112
 Alija, sin Jusufa, rođaka mirahora Hamza-bega 88
 Alija, sin V'lkašina 103
 Alija Arnaut 93
 Alija Dragoman 102
 Alija Filibelu, janičar 25
 Alija Kičevljanin 70
 Alija Köbli 42
 Alija Madžar (Ungurus), janičar 84
 Alija Tekelija 28
 Ali-beg 114
 Ali-beg, čehaja, brat Hamza-begov 76, 78
 Ali-beg, čokadar, subaša Skoplja 97, 102, 103
 Ali-beg, vojnučki sandžakbeg 103
 Ali-čelebija, timarnik 114
 Anđelović, Mahmud-paša
 Arnaut Alija 93
 Atanas 91
 Atmadža, gulam Isa-begov 30
 Atmadža, gulam Ia-sbegov 39
 Atmadža, hizmećar Isa-begov 82
 Atmadža, topčija, hizmećar Isa-begov 28
 Atmadža Karalehlu (?) 62
 Bahšajiš 25
 Bajramlija 56
 Bajramlija, Bajramlu, jigit, timarnik 112, 113
 Bajramlija, sin Ibrahimov 52
 Balaban 90
 Balaban'solak 23
 Balaban Filibelu 64, 65
 Baliija (= Bali-beg) Malkočoğlu 72
 Barak, brat Köpeka 96
 Barak, jigit 90

Barak, sin Küçük-Atmadže 33
 Barak-beg, sin Dželavi Togana
 72, 76
 Barkan, Lutfi Ömer 25, 27
 Bašmakdar Jusuf 111
 Bazarlija, sin Davudov 95
 Bazarlija, hizmećar Isa-begov 46
 Behadir, dogandžija 114
 Bekludža, sin Karadže 26
 Bijakli Šahin, ujak češnjera
 Sinana 29
 Bogdan, timarnik 35
 Bogdan, timarnik 115
 Boğudžik Ejnebeği, otac Ise 114
 Bosna Ismail 62
 Božidar, timarnik 49
 Božidar, sin Lazarev 33
 Brajan, sin Vladislava 47
 Branil, hizmećar Isa-begov 43
 Branislav, hizmećar Isa-begov 40
 Branković, Vuk 3
 Brankovići 3
 Branoš 45
 Bilo (?) stari spahija, 37

Čakaluoğlu Mahmud 78
 Čališ, sin Tatar-Alije 101

Dančul 42
 Danišmend Ejnebeği 52
 Davud, silahdar 116
 Davud Kastamonlija 77
 Dejan 37
 Dejanović, Konstantin 3
 Deli-Jakub 92
 Deli — (Divane) — Širmerd 80
 Dimitrije 87
 Dimitrije, sin Radka 40
 Dimitrije, hizmećar Isa-begov 33
 Dinić M., istoričar 13, 22, 62
 Divane Ibrahim, gulam Isa-begov
 64
 Divane-(Deli-) Širmerd 80
 Dobrija 42
 Dobrašin, sin Vladkov 59
 Dogan Ungurus, janićar 60
 Dominik, sin Šojka 113
 Dragoman Alija 102
 Duka sin Radonje 43
 Dukadin 91

Dorđe 89

Eflak Hamza, hizmećar Isa-be-
 gov 64, 65
 Eflak Karadoz, janićar 71, 72
 Eflak Karadža 97, 98
 Ejnebeg, sin Jusufov, rođak
 Hamza-begov 77
 Ejnebegi, otac Ilijasov 112
 Ejnebegija Danišmend 52
 Ejub-hodža, čehaja Isa-begov 33
 Elezović, Gl. 78, 83, 85, 87, 88, 95
 Esbioğlu Jakub 111, 114
 Evrenosoğlu Isa-beg 112

Filibelija Alija, janićar 25
 Filibelija Balaban 64, 65
 Filibelija Karadža 60, 61
 Filibelija Karadoz 63
 Filibelija Karadoz, topčija 44, 52
 Firuz, gulam Isa-begov 31

Gajbi, brat Sejdije, sin Davudov
 95

Garib 25

Gazanfer-čelebija, sin Vejs-begov
 79

Gerz Ilijas 105

Gorgo Sv. Đorđe 91

Gökbilgin, M. Tayyib, istoričar 4
 Ğurašin (Đurašin), timarnik 35

Hadži Ahmed, hizmećar Isa-be-
 gov 78

Hadži Fakih, imam grada Jeleča
 55

Hadži Firuz, gulam Pašajigitov
 25

Hadži Firuz, janićar 30

Hadži Hamza, sin Jajdžije, hizme-
 ćara Isa-begova 45

Hadži Hizir, kapidžija Isa-begov
 99

Hadži-Jatidža 89

Hadži Jusuf, gulam Isa-begov 73

Hadži Mehmed, dizdar Hodidje-
 da 60

Hadži Muhamed, kalkandžija 27

Hadži Sinan, sin Halilov 91

Hadži Tarut, hizmećar Isa-begov
 82

Hadži Togan, gulam Ishak-begov
 81

Hadži Ugurlija, otac Umurov 107

- Hādžija, starješina sokolara 90
 Hādžija, sin Perteva (7) Ahmeda 101
 Hadži-Vasiljević 97, 99, 113
 Halil 61
 Halil, hizmećar Isa-begov 32
 Halil, rođak Mehmed-bega, miralema 69
 Halil Šarkalu 67
 Halil-beg, kilardžibaša 103
 Hamza, brat čehaje Ali-bega 76
 Hamza, gulam Isa-begov 82
 Hamza, hizmećar Isa-begov 26
 Hamza, hizmećar Isa-begov 79
 Hamza, janičar 100
 Hamza, kapidžija Isa-begov 99
 Hamza, rikabdar, gulam Isa-begov 48
 Hamza, solak 98, 99
 Hamza, solak, čeribaša Skoplja, gulam Isa-begov 105
 Hamza Eflak 64, 65
 Hamza Kičevljanin 70
 Hamza Serezlija 65
 Hamza sin Ahmedov 95
 Hamza, sin Đurin 49
 Hamza, sin Gajbije 95
 Hamza, sin Ilijasa sina Küčük Balabana 95
 Hamza, sin Pavla Kurtića 107
 Hamza-beg, brat čehaje Ali-bega 76, 77, 78
 Hamza-beg, čakindžibaša, brat Sinan-begov 67
 Hamza-beg, emirahor 88
 Hasan, hizmećar Isa-begov 49
 Hasan, janičar, kul Isa-begov 31
 Hasan, dizdar Galipolja 69
 Hasan, rikabdar, gulam Isa-begov 50
 Hasan Fakih, imam grada Jeleča 57
 Hasan-beg, sin Zenebiša, subaše Kalkandelena 85
 Hasan-paša, 69
 Herak, sin Radićev 58
 Hizir 98
 Hizir, čeribaša Skoplja 105
 Hizir, gulam Ishak-begov 55
 Hizir, hizmećar Isa-begov 77
 Hizir, hizmećar Isa-begov i rođak dizdarev 63, 64
 Hizir, janičar 22
 Hizir, silahdar 21
 Hizir, silahdar 20, 21
 Hizir, Nevgeričlu 30
 Hizir, sin Halilov 97
 Hizir, sin Mehmedov, garib 23
 Hizir, sin rikabdara Mustafe 109
 Hizir, sin Sinanov 70, 71
 Hizir, sin topčije Alije 88
 Hizir, sin V'ikašina 103
 Hizir-baliija, sin Murat-bega, sina Malkočeva (Malkočoğlu) 68, 70—72
 Hizir-beg, sin Turhan-bega 68, 69, 84
 Hoškadem, gulam Isa-begov 32
 Hoškadem, hizmećar Isa-begov 81
 Hranko 48
 Huri-hatun, majka Jusufova 114
 Husein, čeribaša Laba 93
 Husein, gulam Isa-begov 73
 Husein, šahindžija 105
 Husein, sin Hasana, dizdara Galipolja 69
 Husein, sin Rajkov, hizmećar Isa-begov 64
 Ibn Jahšajiš 107
 Ibrahim, gulam Ishak-begov 72
 Ibrahim, imam Hodidjeda 62
 Ibrahim, topčija, otac Kurdov 114
 Ibrahim Divane, gulam Isa-begov 64
 Ibrahim-beg 108
 Ibrija 61
 Il-aldi, sin Hamza-begov 107
 Il-beg 108
 Ilijas, mustahfiz 60, 61
 Ilijas, brat Šabana, hizmećara Isa-begovog 57
 Ilijas, čehaja rikabdara (rikabdar) gulam Isa-begov 110
 Ilijas, gulam Isa-begov 74
 Ilijas, hizmećar Isa-begov 30
 Ilijas, hizmećar Isa-begov 40
 Ilijas, hizmećar Isa-begov 56
 Ilijas Sigrakoglani, gulam Isa-begov 89
 Ilijas, sin Ejnebegija 112
 Ilijas, sin Hadži-Fakiha 53
 Ilijas, sin Kučuk Balabana, dizdar grada Sobri 95
 Ilijas, sin Menteše 75
 Ilijas, sin Mentešalije Alije, 43
 Ilijas, stari timarnik 112
 Isa, sin Akbašov, hizmećar Isa-begov 40
 Isa, sin Bogudžik-Ejnebegija 114
 Isa 115
 Isa, sin Pertev Ahmeda 101
 Isa, sin Ugurlije, hizmećara Isabegova 55
 Isa-baliija, carski kul 109
 Isa-beg Evrenosoğlu 112
 Isa-beg, sin Ishak-bega 1, 6—9, 14, 18, 19, 24, 26, 27, 29—34, 36, 37, 39—41, 43—46, 48—57, 60—64, 67, 72—83, 102, 103, 110.

- Isa-beg, sin Jorguč-paše 113
 Ishak, hizmećar Isa-begov, mu-
 stahfiz 30
 Ishak, hizmećar Isa-begov, eškin-
 džija 32
 Ishak, sin Danišmenda Ejnebegi-
 je 52
 Ishak-beg, otac Isa-begov 1, 15,
 19, 23, 28, 32, 34, 38, 50, 52, 54,
 55, 67, 72, 77, 81, 84, 102, 103,
 110
 Ishak-paša 70
 Iskender, v. Skender
 Islam, sin Muse 26
 Ismail, gulam Isa-begov 60
 Ismail, gulam Ishak-begov 23
 Ismail, haznadar, gulam Ishak-
 begov 77
 Ismail, kapidžija, gulam Isa-be-
 gov 48
 Ismail, gulam Isa-begov 78
 Ismail, sarač, kul Isa-begov 123a
 Ismail, seis 21, 22
 Ismail, silahdar 22
 Ismail, sin Danišmenda Ejnebe-
 gije 52
 Ismail, sin Tahira Germianije 92
 Ismail Bosna 62
 Ivan 49
 Ivaniš 49
- Jahja, sin Jusufov, hizmećar Isa-
 begov 27
 Jako, sin Nikole, hizmećar Isa-
 begov 73
 Jakub, hizmećar Isa-begov 75
 Jakub, rikabdar, silahdar 20, 21
 Jakub, sin Bakije 105
 Jakub, sin Esbije (Esbioğlu) 111,
 114
 Jakub Nevgeričlu 30
 Jakub, sin Momirov, timarnik
 115
 Jakub, sin Sarudže 109
 Jakub, sin Tanrivermiša 96
 Jakub, sin V'lkašina 103
 Jakub-beg 103
 Jakub-beg, sin Todora Muzaka
 70
 Jakubdži 26
 Jaraklija, timarnik 98
 Jireček, J. K. 99
 Joldaš, sin Abdulaha Jalugöza 99
 Jorgi 115
 Jorguč-paša, otac Isa-begov 113
 Jovan, timarnik 115
 Jusuf, timarnik 28
 Jusuf bašmakdar, gulam sultana
 Alaudina 111
 Jusuf, brat Velije 24
- Jusuf, gulam Isa-begov 26
 Jusuf, hamamdžija 21, 22
 Jusuf, hayyat, gulam Isa-begov
 78
 Jusuf, hizmećar Isa-begov 11
 Jusuf, hizmećar Isa-begov 46
 Jusuf, hizmećar Isa-begov 74
 Jusuf, jaja Sarudža-paše 25
 Jusuf, jigit, kul Isa-bega Evre-
 nosoğlu 112
 Jusuf, kapidžibaša Isa-begov 75
 Jusuf, kapidžibaša Isa-begov 44
 Jusuf, rođak emirahora Hamza-
 bega 88
 Jusuf, silahdar, gulam Isa-begov
 61, 62
 Jusuf, solak 107
 Jusuf, subaša Zvečana, gulam
 Isa-begov 23
 Jusuf, tufekdžija 23
 Jusuf Arnaut, hizmećar Isa-be-
 gov 41
 Jusuf Radomirli, janičar 55
 Jusuf-čelebija, sin Jakub-bega 70
 Jusuf-han, sin Hadži-Jatidža 89
 Jusuf, sin Ahmedov 95
 Jusuf, sin gospode Hurije (Huri-
 hatun) 110, 113
 Jusuf, sin Halilov (?) 68, 71
 Jusuf, sin Hoškadema, gulama
 Isa-begova 89
 Jusuf, sin kapidžije, hizmećara
 Isa-begovog 53
 Jusuf, sin kapidžije Karadže 28
 Jusuf, sin Jakub-bega 69
 Jusuf, sin Muse 26
 Jusuf, sin Mustafe, hizmećar Isa-
 begov 54
 Jusuf, sin Sunduka, gulama
 Ishak-begovog 54
 Jusuf, sin Tanrivermiša, 55
 Jusuf Sirozlu, kul [Isa]-begov 98
 Jusuf Stanimekalu 29
- Kabil, sin Ismaila 27
 Kaplan 101, 102
 Karadoz, timarnik 83
 Karadoz, gulam Isa-begov 92
 Karadoz, nabant, rob begov 67
 Karadoz Eflak (Vlah), janičar 71,
 72
 Karadoz Filibelija 63
 Karadoz Filibelija topčija 44, 52
 Karadoz Marašlija 62
 Karadža, gulam Mehmed-pašin
 96
 Karadža, hizmećar Isa-begov 26
 Karadža, hizmećar Isa-begov 30
 Karadža, kapidžija 28
 Karadža, saka 61

- Karadža Eflak 97
 Karadža Filibelu 60
 Karadža Sofijalu 61
 Karadža Ungurus 97
 Karadža Ungurus, janičar 30
 Karalehlu Atmadža 62
 Kara-Sahin, silahdar, jigit, ceri-
 baša vilajeta Kalkandelena 68
 Kasim, timarnik 106
 Kasim, hizmećar Isa-begov 57
 Kasim, imam grada Zvečana 27
 Kasim, sin Dukadina 71
 Kasim, katundžija 98
 Kasim, sin Hizira, gulam Isa-be-
 gov 111
 Kasim, sin Muse 26
 Kasim-beg- sandžak-beg Trape-
 zunta 81
 Kastamonlu Davud 77
 Kastamonlu Osman 76
 Katundžija Kasim 98
 Kemal, silahdar, rob Isa-begov,
 dizdar Hodidjeda 60, 61
 Kerti Gazija 109
 Kičevljanin Alija 70
 Kičevljanin (Krčevali) Hamza 70
 Kočija, sin Malkočev 88
 Kodža Tanrivermiš, gulam Isa-
 begov 38
 Kostadin, stari timarnik 112, 113
 Kovačevići 3
 Köblu Alija 42
 Köpek, mustahfiz 96
 Köpek, sin Jakubov 74
 Kopek, sin Jusufov 57
 Kraislav, sin Branislava 46
 Krčovalu Mehmed, sin Muratov
 68
 Krk Musa, kapidžija, gulam Isa-
 begov 29
 Kučuk Balaban, otac Ilijasov,
 dizdar grada Sobri 95
 Kurd, gulam Isa-begov 24
 Kurd, hizmećar Isa-begov 50
 Kurd, sin Firuzov, hizmećar Isa-
 begov 50
 Kurd, sin Sulejmanov, hizmećar
 Isa-begov 114
 Kurd, sin topčije Ibrahima 114
 Kurtić Pavle, otac Hamze 107
- Laniša, sin Atanasov (Ananasov)
 91
 Lazar 47
 Lazar, knez 3
 Lazarević 3
 Lutfija, brat Vejsa 86
 Lutfija, gulam Isa-begov 116
 Lutovac M., etnograf 7, 44
- Mahmud, brat sake Karadže 61
 Mahmud, gulam Isa-begov 90
 Mahmud, hizmećar Isa-begov 46
 Mahmud, rob Ali-begov 114
 Mahmud Čakalioğlu 78
 Mahmud Ohridanin 72
 Mahmud, sin Hadžibegov 115
 Mahmud, sin Papasov, seimen
 (sekban) 79
 Mahmud, sin Rustemov 105
 Malkočoğlu Hizir-Balija, sin Mu-
 rad-begov 68, 70, 72
 Malkočoğlu Murat-beg 68, 70, 72
 Manul, sin Jagrijev 72
 Marašlija Karađoz 62
 Marko 37
 Mehmed, brat Bahšajiša 25
 Mehmed Krčovali, sin Muratov
 68
 Mehmed, sin aščije Ahmeda 24
 Mehmed, sin čeriibaše 70
 Mehmed, sin Köpeka, sina Jusu-
 fova 57
 Mehmed, sin Muse, sina Jakub-
 džije 26
 Mehmed-beg, miralem 69
 Mehmed-beg (čelebija) Isabego-
 vić (sin Isa-begov) 69, 81, 84, 87
 Mehmed-beg, sin Veis-begov 108
 Mehmed-han, sin Murad-hana 1
 Mehmed-paša 96
 Mensur, imam grada Sobri 96
 Mentešalija Alija 43, 79, (52b)
 Mihajlo, sin Atanasov (Ananasov)
 91
 Miladin 39
 Miladin, hizmećar Isa-begov 76
 Miloš, eškindžija 35
 Milutin, 25
 Milutin, hizmećar Isa-begov 77
 Milutin, srpski kralj 91
 Miro 47
 Mrkša, sin V'lkana 47
 Muhamedija, hizmećar Isa-begov
 36
 Muhamedija, hizmećar Isa-begov
 73
 Muhamed, jigit, silahdar, 69
 Muhamed-čelebi Isa-begović 69
 Muhamed, sin Mentašalu Alije 79
 Muhamed Uzunoglu 21
 Muhamedija, sin Alije, Menteša-
 lu, hizmećar Isa-begov 45
 Muhamedija, sin Ibrijev, hizme-
 ćar Isa-begov 60, 61
 Muhamedija, sin Tanrivermiša 39
 Muhamedija Zuberović 89
 Murat-beg Köpülü 103, 104
 Murat, sin dragomana Alije 102

- Murat-beg sin Malkočev (Malko-
 čoglu), 68, 70
 Murat, sin Širmerdov 86
 Musa 98
 Musa, čelnik 26, 34
 Musa, hizmećar Isa-begov 29
 Musa, hizmećar Isa-begov 76
 Musa, hizmećar Isa-begov 84
 Musa, solak 97
 Musa, jigit, solak, 98
 Musa Kmk 28
 Musa Nevgeričlija, janićar 56
 Musa, sin dragomana Alije 102
 Musa, sin Israilov 70, 71
 Musa, sin Jakubdžija 26
 Muslim-Hodža 65, 66
 Musliman Alija, hizmećar Isa-
 begov 44
 Mustafa 87
 Mustafa, solak 100
 Mustafa, ulufedžija 67
 Mustafa, vojvoda 66
 Mustafa, brat Ise, sina Ugurlije
 55
 Mustafa, bratućed Kasim-bega,
 sandžak-bega Trapezunta
 79—81
 Mustafa, jigit 90
 Mustafa, hizmećar Isa-begov 32
 Mustafa Kösdže (?), sin Ibrahim-
 čija 41
 Mustafa Nevgeričlija, janićar 52
 Mustafa, sin aščije, gulama Isa-
 begova 27
 Mustafa, sin Haduma Ise 50
 Mustafa, sin Hasan-paše 69
 Mustafa, sin Jusufov (?) 95
 Mustafa, sin Jusufov, solak 68
 Mustafa, sin katundžije Kasima
 98
 Mustafa, sin Mentešalije Alije 41
 Mustafa, sin Muhamedija 90
 Mustafa, sin Šahinov 34
 Mustafa Sirozlu, solak 71
 Mustafa Trnavilu 64, 65
 Muzaki Todor, otac Jakub-bega
 70
- Nesuh, hizmećar Isa-begov 65
 Nesuh, brat Köpeka, sina
 Jusufova 57
 Nevgeričlu Hızir 30
 Nevgeričlu Jakub 30
 Nevgeričlu Musa, janićar 56
 Nevgeričlu Mustafa, janićar 52
 Nigbolu Alija 62
 Nikola, hizmećar Isa-begov 84
 Nikola, sin V'lkmanov 41
 Novaković, Stojan, istoričar 73,
 80, 95
- Ohridanin (Ohrulu) Mahmud 72
 Oliver, eškindžija 35
 Oliver, eškindžija 44
 Oliver, pop, hizmećar Isa-begov
 34
 Oliver = Sulejman 87
 Oliver, sin Bogutov 34
 Omer, solak 105
 Omer, sin Ibn Jahšajiša 106
 Omer, sin Šarkalu Halila 67
 Orhan, hizmećar Isa-begov 52
 Orhan, sin Arnauta Šahina 108
 Oruč, timarnik 60, 61
 Osman Kastamonlu 76, 90
 Osman, sin Ismaila, sina Da-
 nišmenda Ejnebegija 52
 Otmica, sin Ivanov 13
- Papasoğlu Mahmud, sejmen 79
 Pašajigit 25
 Pašajigit, sin Karadoz-begov 105
 Pavle, hizmećar Isa-begov 73
 Pavle, hizmećar Isa-begov 78
 Pavlovići 3, 15, 80, 88, 96
 Pazarlija, hizmećar Isa-begov 82
 Pir-Mehmed, bratućed Omera si-
 na Šarkalu Halila 67
 Pop Oliver, hizmećar Isa-begov
 34
 Pribil, timarnik 42
 Purković 25, 27, 32
- Radan, hizmećar Isa-begov 82
 Radica, timarnik 36
 Radica, timarnik 42
 Radivoj, timarnik 37
 Radko, hizmećar Isa-begov 43
 Radko, stari (spahija) 40
 Radomirlu Jusuf, janićar 55
 Radonja, hizmećar Isa-begov 43
 Radonja, timarnik 42
 Radonja, hizmećar Isa-begov 43
 Radoslav, timarnik 36
 Radovan, timarnik 49
 Rustem, hizmećar Isa-begov 48
 Rustem, hizmećar Isa-begov 74
 Rustem, sin Seldžukov (Seldžuk-
 oğlu) 67
 Rustem, sin svirača Ilijasa 71, 72
- Salih iz Has-koja 25
 Salih sin Hızir-bega iz Kastamo-
 nija 70, 71
 Saltuk, brat Kasimov 106
 Saltuk, sin Ise 109

- Sarač Ahmed, gulam Isa-begov 63
 Sari Muhamedija, gulam Isa-begov 74
 Sarudže, gulam Isa-begov 39
 Sarudža, gulam Isa-begov 96
 Sarudža-paša 25
 Sejdija, sin Davudov 95
 Seldžukoğlu Rustem 67
 Serezlija Jusuf, rob Isa-begov 98
 Sigismund 15
 Serezlija Hamza 65, 66
 Sinan, češnegir, ujak Bijikli Šahina 29
 Serezlija Mustafa, solak 71
 Sinan-beg, brat čakirdžibaše Hamza-bega 67—69
 Skarić, Vl., istoričar, 15, 17, 25, 28, 61—63, 66
 Skender, gulam Isa-begov 62
 Skender, seimen 30
 Skender (Iskender), subaša Jeleča, gulam Isa-begov 36
 Skender Sukufoğlu 20
 Sofijalu Karadža 61, 62
 Solovjev A., istoričar 26, 31, 34, 41, 47
 Stanimekalu Jusuf, janičar 29
 Stepan 45
 Stepan, sin Nikšićev 58
 Stojanović Lj., istoričar 111
 Strumičanin Timurtaš, janičar 54
 Sufi Jahšija, hizmećar Isa-begov 61
 Sukufoğlu Skender 20
 Sulejman = Oliver 87
 Sulejman, gulam begov 29
 Sulejman, martolosbaša 108
 Sulejman, novi musliman 88
 Sulejman, rođak Il-begov 108
 Sulejman, rođak Isa-bega sina Ishak-begova 110, 111
 Sunduk 61
 Sunduk, gulam Ishak-begov 54
 Sunduk, hizmećar Isa-begov 75

 Šaban, hizmećar Isa-begov 57
 Šabanović, H. 13, 15, 63
 Šadija, sin Muse 26
 Šahin, hizmećar Isa-begov 49
 Šahin, kuhar, gulam Isa-begov 44
 Šahin, solak 115
 Šahin, sin Vejisa sina Tatarevog 86
 Šaraklu Halil 67
 Šihabudin, ujak Ishak-paše 40
 Širmerd 72
 Širmerd 86
 Širmerd, gulam Isa-begov 37

 Širmerd, hizmećar Isa-begov 39
 Širmerd, Divane 80
 Širmerd Vardarlu, janičar 52
 Škaljić, Abdulah 66
 Šojko, sin Dominika, timarnik 112
 Sušman, hizmećar Isa-begov 51

 Tanrivermiš, gulam Isa-begov 96
 Tarut, gulam Isa-begov 83
 Tekelija Alija 28
 Timur, sin Karadže, gulama Isa-begova 30
 Timurtaš, hizmećar Isa-begov 62
 Timurtaš Strumičanin janičar 54
 Todor, eškindžija 37
 Todor, eškindžija 44
 Todor, eškindžija 48
 Todor, hizmećar Isa-begov 43
 Todor Muzak, otac Jakub-begov 70
 Togan, anbardar, rob Isa-begov 23
 Togan, kapidžija, gulam Isa-begov 48
 Togan sabljar, gulam Isa-begov 50
 Trifunoski J. etnograf 20, 24, 69, 80, 82, 84, 91, 92, 96
 Trnavilu Mustafa 64, 65
 Turhan, sin Ibrahimov, gulam Ishak-begov 23
 Turhan-beg, otac Hizir-begov 68, 70
 Tursun, hizmećar Isa-begov 27

 Ugurlija, hizmećar Isa-begov 55
 Umur, hizmećar Isa-begov 60
 Umur, sin Eminov 78
 Umur, sin Hadži-Ugurlije 107
 Umur-beg 81, 89
 Ungurus (Mađar) Dogan, janičar 60
 Ungurus (Mađar) Karadža, janičar 30
 Unguruz (Mađar) Karadža 97
 Uroš, car srpski 26, 34
 Uzunoğlu Muhamed 21

 Vardarlija Širmerd, janičar 52
 Vejs, sin Tatarov 86
 Velija, Paligradovo siroče 24
 Vladko (Ivladko), sin Bogdanov 41

Vladko, (Ivladko), sin Radivoja 50	V'lkosav, sin Dobričin 58
Vladko, sin Stepanov 58	Vujačić 12
Vlajica (Ivlayica), hizmećar Isa- begov 80	Vuk (V'lk), hizmećar Isa-begov 39
V'lk, sin Godevca 58	Vukać, sin Radka 43
V'lkan 47	Vukoje sin Radonje 56b
V'lkas, hizmećar Isa-begov 34	
V'lkaš, eškindžija 38	Zagan, hizmećar Isa-begov 43
V'lkašin 35	Zenebiš, otac Hasan-bega, suba- še Kalkandelena 85
V'lkašin 42	Zemko, sin Tasovčev 58
V'lkašin 47	Zuberović Muhamedi, novi mu- sliman 89
V'lkica, sin Šajkov 59	
V'lkman, eškindžija 38	
V'lkman, sin Bratošev 48	

REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA

- Ahengeran (= Kovače) 6, 7
 Ajdinče, Ajdindže, Aldince 101
 Ajdin Fakih 100
 Akbaš 99
 Ali-pašin Most 16, 64
 Aladža Hisar (Kruševac) 91
 Altoman 94
 Altomanić 18
 Anadol, Anadolija 25, 57, 105, 110
 Ankara 86
 Anguri, v. Ankara
 Armudluk 101
 Avala 109, 112
 Azmak, r. 55
- Babica, Babice 27
 Babin Dol 47
 Babine 10
 Bači (Badži) 15
 Bačić, Bačići 64
 Badži, v. Bači
 Bagačić, Bagačiće 10, 48, 49
 Bahljenica, v. Mekinje
 Baj Potok, v. Bajevica
 Bajev Potok, p. 7
 Bajevica 7
 Bakije 66
 Balin Dol 83
 Balkan 25, 57
 Ban Do 28
 Banja 10
 Banje (Ban'je) 10
 Banje (Ban'je) 54
 Banje Polje (Banje Poli) 25
 Banjska 11, 24, 25, 27, 28, 32, 33, 48, 49
 Barbiše 72
 Bardovce (Bardofce), Bardovci 100
 Barevo (Bareva) 105
 Bare 31
 Barice 43
 Basje Botok, v. Pasji Potok
 Batahire, Bataire 33
- Belčín, Beočín, Biočín 26
 Beograd, Beograd 4
 Beogradce (Belgradice) 20
 Beli Potok (Belpotok), Bili Potok 12
 Belina Luka, Blana Luka 11
 Belo Polje, Bilo Polje 36
 Belovište 83, 92
 Beluća, Beluće 33
 Bendbaša 63
 Beočín, v. Belčín
 Berane 101
 Berberište 27
 Beograd 7, 22, 26, 62, 109
 Berz(e)no, Berzno, v. Brezno
 Beščić (Bešdžić) 5
 Bijelo Polje 13, 58
 Bile Gore, Bjele Gore, Bjelogorci 18
 Bili Potok, v. Beli Potok
 Bilo Polje, v. Belo Polje
 Binježevo 14
 Bioča 17
 Biočín, v. Belčín
 Biosko 61
 Biotča, v. Bioča
 Birovo (Birova) 113
 Biskupje (Biskubje) 90
 Bistrica 33
 Bistrica 58
 Bistrica 73
 Bitolj, Manastir 28
 Bjele Gore, v. Bile Gore
 Bjelogorci, v. Bile Gore
 Blace (Iblace) 106
 Blagaj 14
 Blace (Bladže) 91
 Blaci 106
 Belina Luka, v. Blana Luka
 Blato 99, 101
 Blažuj 63
 Bob 20
 Bogovinje 74
 Bokolić, Bckulić 20, 21
 Bolatica, v. Polatica
 Boljetin, Boljetine 6
 Bosna 22, 63, 68, 69, 110
 Bosna, r. 17, 63

- Bosten'je, v. Postenje
 Botočani, v. Potočani 76
 Boturovina 43, 55
 Bozoran, v. Požaran 87
 Božorič, Božurići 42
 Bračak, Bračekoviće, Brađekovo 42
 Brankovića oblast 3
 Brestovo (Brestova) 24
 Brestovo 28
 Brestovo 45
 Breza 15
 Brezna 15
 Brezno 68, 71
 Breznik 44
 Brezevica, v. Brezovica
 Brezovica 11, 12
 Brezovica 41
 Brezovica 43
 Briješće 62
 Brvenica 79
 Brvnačevo 115
 Bristje, v. Briješće
 Briznik, v. Brznik
 Brnica, v. Brnjica
 Brnarce 108
 Brnjica 5, 10
 Brnjice 4
 Brodac, Brotse 19, 83
 Brodac 83
 Brodac, Brotse, v. Brutuse
 Brskovo 22
 Brutuse, Brutuse-Žrnova, Brutusi, Brutusi-Žrnovo 63
 Brvenica 19?
 Brvenica 79
 Brvenik, župa 31, 41
 Brzavica, v. Brezovica
 Budim 4
 Budimir, v. Butmir
 Bugarska 20, 28, 29, 69, 70, 79, 99, 103, 113
 Bukolić, Bukulić, v. Bokolić
 Buković, v. Bokolić
 Bulagaj, Bulagay 14, 15
 Bulgari 26
 Bulog, Bulozi 14, 15
 Bundalaki (?), v. Jundalani (?)
 Burić, Burići 12
 Burnarce, v. Brnarice
 Bustenik, v. Pustenik
 Butmir (Budimir) 16
 Bzenik 14

 Caričina 20
 Carigrad, v. Istanbul
 Ceranj, Ceranje 33
 Cerovo 58
 Ciprijani 78
 Cirañi, v. Ceranj

 Cireva, v. Cerovo
 Crkvežani, v. Crkvežani
 Cokoviće (Cokovidže) 36
 Crniše, v. Crniš
 Crepulje 51
 Crkvežani 84
 Crna Gora, škopska 19, 94, 99
 Crniš 46
 Crnomir, Crnomirine 5
 Crnotina 17
 Crvavci 54
 Cvetonje 14
 Cvetovo 115
 Crvnje 53
 Cvrnje, v. Crvnje

 Čabar, Čabra, Čabre 27
 Čabin Dol 46
 Čabra(?) 25
 Čabre, v. Čabar 25
 Čaglar 100
 Čaile 75
 Čairli 99
 Čajili, v. Čaile
 Čajković, Čajkovina, v. Lopiže
 Čajniče 69
 Čapin Dol, v. Čabin Dol
 Čartalos, Čartolos, Čartoloz 22, 105
 Čedovo 49
 Čegler, v. Čaglar 100
 Čečevo 6, 7, 50
 Čegrane, Čegrani 83
 Čejlije, v. Čaglar
 Čelikovik (?) 55
 Čelopek 67, 68, 93
 Čeltukče 26, 68
 Čeltükčiler 99
 Člčvik 55
 Čukarica 35

 Čelić, v. Klek
 Čiprijan, v. Ciprijan
 Čuprijan, v. Ciprijan

 Debelič, Bebelj 61
 Debreše 93
 Dedilovo 52
 Dedino, v. Dedinje
 Dedinje (Dedino) 6
 Delu Pazarlu (= Deljedrvce) 100
 Deljedrvce, v. Delu Pazarlu
 Demirci Bazari (= Gluhovica) 7
 Dereli Potok 20

- Derven u Žedenskoj Klisuri 85,
 95
 Derven skopski 99, 110
 Devina-planina, 66
 Deževka, r. 12, 36, 38—40, 49, 55
 Deževo 38, 39, 40, 45, 46, 55—57
 Dibrište (Dobrošte) 67, 69
 Dimitrovica 23, v. Kosovska Mi-
 trovica
 Divlje 113
 Dobreše (Dobriše) 93
 Dobri Dol 71
 Dobrič, r. 69
 Dobrinja 10
 Dobriše, v. Dobreše
 Dobrogoše 19, 72
 Dobrogošte, v. Dobrogoše
 Dobrošte, v. Dibrište
 Doglod, Doglodi 64
 Dohojević (Dojnovići) 44
 Dojmovići, Dojnovići? 13
 Dojnovići, v. Dohojević
 Dol 28
 Dolac, Dolce 14
 Dolac 29, 47
 Dolce, v. Dolac
 Dolna Lešnica 80
 Dolne Kolučani, v. Dolno Koli-
 čane
 Dolne Lisce, v. Dolno Lisce
 Dolne Palčište, v. Dolno Palčište
 Dolno Količane 115
 Dolno Lisce 92
 Dolnja Bresnica, v. Donja Pre-
 sjenica
 Dolnja Brnjica, v. Donja Brnjica
 Dolno Palčište 75, 92
 Dolnja Banja v. Donja Banja
 Dolnja Banjica, v. Donja Banjica
 Dolnja Biotča, v. Donja Bioča
 Dolnja Drnava, v. Donja Drenova
 Dolnja Hrasnica, v. Donja Hra-
 snica
 Dolnja Jablanica, v. Donja Ja-
 blanica
 Dolnja Kaljina, v. Donji Kalin
 Dolnja Kamenica, v. Donja Ka-
 menica
 Dolnja Krastica, v. Donja Kra-
 stica
 Dolnja Krnjina, v. Donja Krnjina
 Dolnja Lipova, v. Donja Lipova
 Dolnja Mikulina, v. Donja Mi-
 kulina
 Dolnja Mogulina, v. Donja Mi-
 kulina
 Dolnja Ljubumlja, v. Donja Lju-
 bumlja
 Dolnja Miladinova, v. Donja Mi-
 ladinovina
 Dolnja Ritudža, v. Donja Rituča
 10
 Dolnja Rogatica, v. Donji Rogatac
 Dolnja Trnova, v. Donja Trnova
 Dolnja Tušimlja, v. Donja Tu-
 šimlja
 Dolnja Vapa, v. Donja Vapa
 Dolnje Biosko, v. Donje Biosko
 Dolnje Blace, v. Donje Blace
 Dolnje Dragonić, v. Donje Dra-
 ganiće
 Dolnje Gonje, v. Donje Gonje
 Dolnje Istub, v. Donji Stup
 Dolnje Ištitar, v. Donje Štitare
 Dolnje Kovačevo, v. Donje Ko-
 vačevo
 Dolnje Loznik, v. Donji Loznik
 Dolnje Lukar, v. Donje Lukare
 Dolnje Miladinovo, v. Donje Mi-
 ladinovo
 Dolnje Mikulin, v. Donja Miku-
 lina
 Dolnje Oholje, v. Donje Oholje
 Dolnje Pavlje, v. Donje Pavlje
 Dolnje Plavkovo, v. Donje Plav-
 kovo
 Dolnje Sedlarce 87
 Dolnje Solinje, v. Donje Solnje
 106
 Dolnje Tenkovo, v. Donje Ten-
 kovo
 Dolnje Tremlje, v. Donje Tremlje
 Dolnje Vinarce, v. Donje Vinarce
 Dolšić (Dulšić) 27
 Doljane, Doljani 16
 Doljane, Doljani 26
 Domonić Dol, Domonik Dol 14
 Domonik Dol v. Domonić Dol
 Domović 13
 Donja Banja 10, 11
 Donja Banjica 76
 Donja Bioča 17
 Donja Brnjica 4
 Donja Drenova 46
 Donja Hrasnica 66
 Donja Jablanica 44
 Donja Kaljina, v. Donji Kalin
 Donja Kamenica 24, 27
 Donja Krastica 66
 Donja Krnjina 34
 Donja Lipova 59
 Donja Mikulina 47
 Donja Ljubumlja 63
 Donja Miladinovina 9
 Donja Mogulina, v. Donja Mi-
 kulina
 Donja Presjenica 18
 Donja Rituča 10
 Donja Rogatica, v. Donji Rogatac
 Donja Štitarica 13
 Donja Trnava 46
 Donja Trnava 50
 Donja Trnova 39
 Donja Tušimlja 56

- Donja Vapa 10
 Donje Biosko 61
 Donje Blace 106
 Donje Draganiće 43
 Donje Gonje 48
 Donje Količane, v. Dolno Količane
 Donje Kojnare 100
 Donje Kovačevo 40, 46
 Donje Lisce, v. Dolno Lisce
 Donje Lisiče 19, 99
 Donje Lopiže, v. Lopiže
 Donje Lukare 37
 Donje Miladinovo 9
 Donje Oholje 51
 Donje Pavlje 11
 Donje Plavkovo 34
 Donje Sedlarce 75, 87
 Donje Sinjevo 18
 Donje Štitare 37
 Donje Tenkovo 37
 Donje Tremlje 11, 43
 Donje Vinarce 24
 Donji Butmir 16
 Donji Kalin 46, 56
 Donji Kolašin 22
 Donji Kotorac 65
 Donji Krnjin 34
 Donji Loznik 10, 48, up. Bagačice
 Donji Ljuljac 45
 Donji Nerezi 106
 Donji Polog 67, 68, 70, 71, 73—83, 85, 87—96
 Donji Rogatac 12
 Donji Stup 64, 65
 Dračevo 19, 99
 Draganić, Draganiće, Draganići 43, 49
 Dragočevo, Dragodževa 41, 44
 Dragojlović, Dragojloviće 42
 Dragonože 109
 Dragošići 63
 Dramić, Dramići, Dravnik 11
 Dražević 10
 Drenovo 39
 Drežnica 4
 Drina, r. 68, 110
 Drmnik (Drnik, Drvnik) 92
 Drnava, v. Trnava
 Drnik, v. Drmnik
 Drobnyak 107
 Drvnik v. Drmnik
 Dubnica 9
 Duga Poljana 4, 49
 Dujmovići (Dumovići) 66
 Dujnovići 46
 Dušić, v. Dolšić
 Dumovići, v. Dujmovići
 Dunav, r. 4
 Dunišić, Dunišiće 9
 Dvorce 84
 Dvorište 39
 Džidimirce, v. Zidimirce
 Đurđev Dol 107
 Đurđevište 88
 Edvarce, v. Jedvarce
 Eflak 92, 97
 Elovo, v. Jelovo
 Faletići 66
 Fališe v. Hvalište
 Filibe, v. Plovdiv
 Foča 68, 69, 110
 Fojnica 4
 Forino 75
 Galušdže, v. Golušci
 Gare 20
 Gare, Garje 20, 74
 Geran 98
 Girmava, v. Grmava
 Glavogodina 60
 Gleđeci, v. Crnomir
 Glogovac 22
 Glogovik (Glgvik) 55
 Gluhovo (Gluhova) 99, 100
 Gluhavica (Demirci Bazari) 7
 Glumovo (Glumova) 94, 106, 107
 Gnjilo Brdo, Gnjino Brdce 16
 Gogošta v. Vogošća
 Gojakovići 63
 Golema Iznuša, v. Golema Znuša
 Golema Likra 116
 Golema Znuša 12
 Goli Dol 15
 Golo Brdo 15
 Golušci (Galušdže) 47
 Gonje 48
 Gorance 80, 110
 Goreler 100
 Goreler, drugo 100
 Goriani, v. Gorjane
 Gorjane, Gorjani 80
 Gorna Košanica 92
 Gorna Lešnica 81
 Gorne Ihvalište, v. Gorno Fališe
 Gorne Turčani, v. Gorno Turčane 71
 Gorno Fališe, Gorno Hvalište 68, 69
 Gorno Hvalište, v. Gorno Fališe
 Gorno Lisce 92

- Gorno Turčane, Gorne Turčani 71
 Gornja Banja 10, 11
 Gornja Banjica 76
 Gornja Bioča 17
 Gornja Bresenica, v. Gornja Presjenica
 Gornja Brnjica 4
 Gornja Drnava, v. Gornja Trnava
 Gornja Irtjujdža, v. Gornja Rituča 10
 Gornja Jablanica 44
 Gornja Jošanica 47, 53
 Gornja Kamenica 24, 27
 Gornja Krnjina 5
 Gornja Lipova 59
 Gornja Ljubumlja, v. Gornja Ljubina 63
 Gornja Presjenica 18
 Gornja Mikulina 56
 Gornja Rituča, Gornja Ritudža 10
 Gornja Rogatica, v. Gornji Rogatac
 Gornja Sopotnica 21
 Gornja Štitarica 13
 Gornja Trnava 45
 Gornja Trnava 39, 50
 Gornja Tušimlja 56
 Gornja Vapa 48
 Gornjani, v. Gorjane
 Gornje Biosko 61
 Gornje Draganiće 43, 49
 Gornje Gonje 48
 Gornje Hvalište, v. Gorno Fališe
 Gornje Ihvalište v. Gorno Fališe
 Gornje Istub, v. Gornji Stup
 Gornje Ištitar, v. Gornje Štitar
 Gornje Kalino 56
 Gornje Kojnare 100
 Gornje Količane 108
 Gornje Kolučane, v. Gornje Količane
 Gornje Kovačevo 40
 Gornje Košutovo 33
 Gornje Lopiže, v. Lopiže
 Gornje Lukare 37
 Gornje Lukovo 35
 Gornje Oholje 43
 Gornje Palčište 75, 82, 93
 Gornje Pavlje 11
 Gornje Rogatac, v. Gornji Rogatac
 Gornje Sedlarce 75, 87
 Gornje Sinjevo 18
 Gornje Štitar 37, 45
 Gornje Tenkovo 12
 Gornje Tremlje 11, 43
 Gornji Butmir 16
 Gornji Kalin, v. Gornje Kalino
 Gornji Kotorac 65
 Gornji Krnjin, v. Gornja Krnjina
 Gornji Loznik 10, 49
 Gornji Ljuljac 45
 Gornji Polog 68, 71, 78, 86, 91, 93
 Gornji Rogatac 12
 Gornji Stup 65
 Gornji Štitar, v. Gornje Štitar
 Gostivar 19, 67, 68, 71, 73—76, 78—89, 91, 93, 94
 Goševo v. Groševo
 Govrelevo (Govrleva) 105, 106
 Gračane, Gračanica 110
 Gradac 42
 Gradište 60
 Gradište 85, 95
 Grahovo 102, 103
 Grčac, Grčec, Grčice 94
 Grlica 16
 Grnava 32
 Groševo (Groševa) 45
 Grubatniče, Grubešiče, Grubetiče, Grubetniče 38
 Grupčini 83
 Grušnice, v. Kruševica
 Gungev Dol, v. Đurđev Dol
 Gungevište, Gungoište, v. Đurđevište
 Guzelce Hisar, v. Avala
 Güzeldže Hisar, v. Avala
 Habildže 99
 Hadžići 15
 Haskoj 25
 Haval, v. Avala
 Hercegovina 23
 Hodidid, Hodidede, Hodidid, Hodidide, v. Hodidjed
 Hodidjed grad 14, 15, 60—62; selo 14, 15, 60, 61, 62; vilajet 14, 15, 60, 61, 62
 Horine, v. Forino
 Hotalidže, Dutalidže? 81
 Hotča, v. Foča
 Hotule 76, 77
 Hotunje 76
 Hrasnica 60
 Hreša (Hriša) 15, 16, 61
 Hrvacka 29
 Htetovo, v. Tetovo 85
 Humahovo (Humova) 108
 Hvaletiče, v. Faletiči 66
 Hvališa, v. Hvalište
 Hvalište 70
 Ibar r. 3, 10, 24, 26—30, 34, 41, 46, 48, 52
 Ibarski Kolašin 6, 7, 10, 11, 41, 46, 51, 52, 54, 55, 57
 Ibarsko Postenje 33
 Iblace, v. Blace
 Ibrahim (Ibrahimovo, Ibraimovo) 100

- Icvetonje, v. Cvetonje
 Icvrnje, v. Crvnje
 Idvorice, v. Dvorice
 Idvorište, v. Dvorište
 Idžvrnje, v. Cvrnje
 Ihtetova, v. Tetovo
 Ihvaletiče, v. Faletiči
 Ihvalište, v. Hvalište
 Iliđža kod Sarajeva 13, 16, 17,
 23, 60, 62, 64, 65
 Iliđža kod Samakova 67
 Ilovica, Ilovice 18, 66
 Indžugez, Ingez? 71, 86
 Injez, v. Indžugez
 Islatina, v. Slatina
 Islive Potok, v. Sliv Potok
 Islotić 79
 Islivnje, v. Slivnje
 Ismrdašce, v. Smrdašce 91
 Ismilov Laz, v. Smilov Laz
 Istajkofce, Istajkofci, Stajkovce
 Istagova, v. Stagovo
 Istanbul 7, 25, 57, 70, 87, 90, 91,
 92, 99, 101—103, 105, 108, 109
 Istaro Sile, v. Staro Selo
 Istradova, v. Stradovo
 Istrana v. Strana
 Istromišdži, Istromišnice, v. Stro-
 mišce
 Istubla, v. Stubla
 Istub, Istube, v. Stub
 Istubla, v. Stubla
 Istudena Bara, v. Studena Bara
 Istudeničani, v. Studeničani
 Istudenković, v. Studenković
 Isveštenica, v. Sveštenica 13
 Isveta Petka, v. Sveta Petka
 Isveti Nikola, v. Sveti Nikola
 Isvetova, v. Cvetovo
 Isvinaleva, v. Svilanovo
 Isvinjar, v. Svinjare
 Isvinjaštica, v. Svinjaštica
 Isvrake, v. Svrake
 Ištava, v. Štavnja
 Ištavna, v. Štavalj
 Ištavnja, v. Štavnja
 Ištenče, v. Štenče
 Ištíp, v. Štíp
 Ištitarica, v. Štitarica
 Itvrdo, v. Tvrdevo
 Itvrdovala, v. Tvrdevo
 Ivaja, v. Ivanje
 Ivanje 107
 Ivrutko, v. Vrucí
 Izbice 13, 40, 47
 Izdunje, v. Zdunje
 Izlodžut (Izločut) v. Zločut
 Izlokkrve, v. Zlokkrve
 Izlokkrvini, v. Zlokkrve
 Izlokućeni, v. Zlokućane
 Izlotić 79
- Izrok 55
 Izvedžan, v. Zvečan
- Jablanica 24
 Jablanički potok 44
 Jablanović, Jablanovići 65
 Jablanovo, v. Jablanović
 Jadrevce 112
 Jagance, v. Jagnjenica
 Jagnjenica 33
 Janča 5
 Jančište 70, 94
 Javor, Javorje 38
 Jazirce 94, 114
 Jažnice 77
 Jedrene 40, 43, 46, 67, 68, 70, 72,
 76—78, 95, 96, 99, 103, 105, 107,
 108, 109, 112, 114
 Jedrevce, v. Jadrevce
 Jedvarce, Jedvarci 73, 75
 Jegunovce 96
 Jelašnik, Jelošnik 82
 Jeleč 1, 3, 5, 7—12, 28, 38, 42,
 grad 51, 52—55, 57
 Jeleč-nahija 10, 11, 42—45, 52—55
 Jelhovo (Jelhova) 11
 Jelševik, v. Joševik
 Jelošnik, v. Jelašnik
 Jelovo 13
 Jelovci 18
 Jelov Dol 76, 92
 Jelovjane 73, 76, 89
 Jeni Pazar (Jenidže Pazar) 88
 Jeni Šehir (Larisa) 69
 Jenidže 19
 Jenidže Pazar, v. Jeni Pazar
 Jezero (Jezere) 15
 Jošanica kod Novog Pazara 7
 Jošanica kod Sarajeva 62
 Jošanica, r. 7, 11, 37, 42, 47, 53, 55
 Jošanička rijeka 26
 Joševik 11
 Jova, v. Jelhovo
 Jundalani (Yundalani)? 23
- Kačanička Klisura 20, 24, 54—56,
 80
 Kačanik, Kačanici 19, 20, 24—26,
 28—30, 52, 55, 57, 77, 106, 107,
 110, 111
 Kačanik, derbend 54—56
 Kačanik-Varošica 19
 Kačina rijeka 101
 Kadino, Kadino Selo 100
 Kaldirec, v. Kalutorica
 Kalin, Kaline, Kaljin, 56. up.
 Gornje Kalino
 Kalinac, Kalinica 12
 Kalište 84, 97, 102

- Kalkandelen 1, 3, 18, 67—69, 83,
 85, 87, 102, v. Tetovo
 Kalkandelen, nahija 67, vilajet
 69, 72
 Kalošići 14
 Kaluderi, Kaludra 12
 KaludERICA, v. Kalutorica
 Kalutorica 102
 Kaljin, v. Kalin
 Kamenica 24, 27
 Kamenica 29, 30
 Kamenjane, Kamenjani 92, 95,
 96
 Karadağ, v. Crna Gora 99
 Kardağlı, v. Kirdağlı 102
 Karasu 23
 Kardolić, Kardolići 17
 Kargalık (Vranište) 99
 Karšujak 99
 Kasindol 16, 65
 Kašalj, Kašle, Kašlje 9, 35, 38
 Kastamoni 70
 Katlanovo 101, 115
 Kavala 72
 Kazaklu Derbend 93
 Kdyno, v. Kedino
 Kedino (K-d-y-n-o) 54
 Kerede 114
 Kerme 101
 Kičevo 68
 Kijevo kod Sarajeva 13
 Kijevo (Kijevo) 83
 Kirdagli 102
 Kivrgolavce, v. Krivoglavci
 Klačina (Kladžina) 34
 Klak, v. Klek
 Klošići, v. Kološići
 Klek 17
 Klik, v. Klek
 Kneževce, v. Kneževac
 Kneževac, Kneževce 5
 Kobilja Glava 32
 Kobiljdo, Kobilj Do 65
 Kočane, Kočanje 90
 Kolašin 13, 58, 59; varoš 58
 Količani 102, 108
 Kojnare, Donje, Gornje, Srednje,
 100, 101, 113
 Komine, Komini 53
 Končolići
 Konderić, v. Kunderić
 Kondovo (Kondova) 112
 Koniče 54
 Konstantin ili 3
 Konstantinopolj 67, 70—72, 87, 89,
 90, 92, 98, 107—109, v. Istanbul
 Konjare, v. Kojnare
 Konjuš 103
 Kopanica 81, 94
 Koprivnica 41
 Korilje 4
 Korite, Korito 75
 Kosovo 6, 22; vilajet 45
 Kosovska Mitrovica 4, 5, 6, 23—
 27, 32, 33
 Kosovo Polje 24
 Kosten 28
 Kosuriće 40
 Košanica 93
 Koševo 63
 Košuta, Košutovo 27
 Košuta, Košutovo, v. Gornje Ko-
 sutovo
 Košuta — 66
 Kotorac, s. 14, 65
 Kotorac, m. 13
 Kotorice, v. Kotorac
 Kotorovce, v. Kotorac
 Kovač-ili 3
 Kovač dagi, Kovač-planina 69
 Kovače 6, 7,
 Kovačevac, Kovačevce 20, 21
 Kovačevo 40
 Kovače, v. Ahengeran
 Kovači 6, 7,
 Kovačić, Kovačići 18, 63
 Kovadževdže, v. Kovačevac
 Kovadževa, v. Kovačevo
 Kozare, Kozarevo kod Banjske 32
 Kozarevići 17
 Kozarevo (Kozareva) na Raškoj
 47
 Köprülü, v. Veles
 Krajišić, Krajišići 34
 Krasomirce, Krasomirci 109
 Kravić, Kravići 30
 Krdači Dol, v. Kurdecodol
 Kriveglavce, v. Krivoglavci
 Krivoglavice, v. Krivoglavci
 Krivoglavci 65
 Krpanje (Krpno, Krpina,
 Kpnje) 88
 Krtica 16
 Krupa, Krupac 66
 Kruša, v. Kruševica
 Kruševac (Aladža Hisar) 91
 Kruševo (Kruševa) u Rogozni 7,
 9
 Kruševo (Kruševa) na Limu 13
 Kruševo kod Sočanice 26
 Kruševo kod Bijelog Polja 58
 Kruševica 101
 Krušica, Krušojca, Krušopeć, v.
 Kruševica
 Krvenik 110
 Kučevište 108
 Kučkovo (Kučkova) 107, 110
 Kućani Kukan, Kukne 31
 Kukavac, Kukavadž, Kukavice
 36
 Kukno 31
 Kuline 12
 Kumanovo 30, 56, 98, 101
 Kumanovska oblast 99

- Kunderić 18
 Kunovo 83 up. Kljevo
 Kurdcevi Dol, v. Kurdcodol
 Kurdcodol 29
 Kutnje 33
 Kurdčev Dol, v. Kurdcov Dol
 Kuzmičino, Kuzmindžino 40
- Lab, vilajet 93
 Lanište 20, 21
 Lasica 16
 Lašnica 77, 78, up. Lašce
 Lašce 77
 Laz ili (vilajeti) 3
 Laškova, v. Vlaškovo
 Lebence, v. Lepenac
 Ledići 16
 Ledičić, v. Tičić
 Lepenac (Lepence) na Lepešnici
 58
 Lepenac, r. 24, 97, 100, 106, 107,
 110, 111
 Lepenac (Novo Selo) 99
 Lepešnica 58
 Lepence, v. Lepenac
 Leposavići 4, 5, 33, 41
 Leskovik 30
 Lešak, Leške 85
 Lešnica 80, 81, 94
 Letičić, v. Tičić
 Leunovo (Leunova) 83, 84
 Lim, r. 4, 13
 Lim, predjel 13
 Lim Nikšikler, Limski Nikšići 22
 Lipljan, Lipljani 22
 Lipova 59
 Lipofce, v. Lipovica 21
 Lipovica, Lipovce 21, 25
 Lipovište 19
 Lisac, Lisce, 92, v. Dolno Lisce
 Lisica 4
 Lisica, Lisice 92
 Lisičić, v. Donja Brnjica
 Lobišnje, v. Lopužnje
 Lohuća 11
 Lomnica 79
 Lopiže 48
 Lopuž, Lopuže, v. Lopužnje
 Lopuže, v. Lopiže
 Lopužnje 35
 Loznik 10
 Luče (Ludže) 52
 Lukavica 13, 16, 65
 Lukavica 106
 Lukavsko, v. Dunišić
 Lukojca, Lukojica, v. Lukavica
 Lukovo 35
 Lušce, Lušice 107
 Lužani 60
- Ljubance 108
 Ljubina 63
 Ljubogošta 16
 Ljuboten 97, 112
 Ljubovina, v. Ljubina
 Ljubumlja, v. Ljubina
 Ljudska, r. 37, 38, 39, 50
 Ljuljac, Ljuljadž 12, 45, 49
 Ljuljevce 49
 Ljuljuc, Ljuljudž, v. Ljuljac
 Ljušta 32
- Madžari, v. Madžarić
 Madžarić 18
 Makedonija 55
 Mala Azija 20, 69
 Mala Iznuša, v. Mala Znuša
 Mala Znuša 12
 Mali Krivoglavci 65
 Malo Lukare, v. Donje Lukare
 Mali Turčani, v. Malo Turčane
 Malo Turčane 71, 74
 Malo Vrbice 80, 82
 Maljevce, Maljevci 47, 53
 Maljevice, v. Maljevce
 Malo Jedvarce (Malo Jedvarice)
 75
 Manase 31
 Manastir, v. Bitolj
 Marica, r. 69
 Markova rijeka 113, 115
 Matka 94
 Mavrovo (Mavrova) 19, 84, 87
 Mekinje 42
 Mendenica, Mendhenitsa 26, 52
 Mil 87
 Miladin 67
 Miletino, v. Miladin
 Mikulina 47, 56 v. Donja i Gornja
 Mikulina
 Mljacka, r. 14, 63
 Mišoča 17
 Miščiće (Miščić, Mišidžić) 55
 Mladice, Mladince 16
 Modorište, Modrište 74
 Mojkovac 13, 58
 Mokro 18
 Monah, v. Manase
 Mondenica, v. Mendenica
 Morani 7
 Mrković, Mrkovići 17
 Mrmonje, Mrmonjice 41
 Muhovo (Muhova) 50
 Munišić, v. Dunišić
 Mur 7
 Muržić 18
 Muškovina 9
 Mutno Jezero 15

- Nagoričano, v. Staro Nagoričano
 Nahorevo (Nahoreva) 13, 61
 Nagma 7
 Negotin, Negotino 67, 68
 Negotince 35
 Nerašte 83
 Nerezi (Nirez) 106
 Nerodmka, r. 19, 20
 Nevesinje (Nevesinji) 23, 90, 114, 115
 Nevgerič, v. Staro Nagoričano
 Ničiforovo (Nikiforova) 84
 Ničevo, v. Pehovo
 Nikolina 28
 Niksar 110, 111, 114
 Nikšenica 93
 Nikšić, Nikšići, Nikšićkler 3, 13, 58
 Nirez, v. Nerezi
 Niš 55
 Noake, v. Novakovci
 Noćevce, Nokovce 107
 Nokovce, v. Noćevce
 Nosinone (Nosinono, Nosoljin) 44
 Nosoljin, v. Nosinone
 Nova Varoš 10
 Novaki, v. Novakovci
 Novakovci (Novakofdži) 73, 92
 Novi Pazar 5—13, 24, 27—31, 33—48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 88
 Nova Silo, v. Novo Selo
 Novo Brdo (Nova Brda) 98
 Novo Selo 83, 93
 Novo Selo 84
 Novo Selo, Lepenac
 Novo Selo 110

 Obod 58
 Obor Gazdo 63
 Odranska rijeka 96
 Odri 78, 96
 Ofče Poli, v. Ovče Polje
 Ognjance, Ognjanci 97, 98
 Oholje, v. Donje i Gornje Oholje
 Okčilar, Okčular 100
 Okose, Okosi 13
 Opaj, Opave 42
 Opnje (Opnje) 12
 Opod, v. Obod
 Orahovo (Orahova) 36
 Oraovo, v. Rahovo
 Oraš, Oraše 7, 57
 Orčuša 82
 Orešane, Orešani 98
 Orizare, v. Čeltükčiler
 Orlande 94
 Orline 13
 Orlje (Orlji) 7, 55
 Orman 24
 Osaonica, Osanica 38

 Osenik, v. Osojna
 Oslk 17
 Osojna 17
 Osejnik 17
 Otes, Otis kod Novog Pazara 11, 53
 Otes kod Sarajeva 64
 Otmičevo (Otmičeva), Otmičevac 13
 Otunje 76
 Otušiste 70, 71, 82, 94
 Otušiste Diger (Drugo) 70, 71
 Otušuste, v. Otušiste
 Ovče Polje 55
 Ozormište (Zvornišće) 76, 77
 Ozrinica, v. Uzorice
 Onşehir (?) 114

 Pačić, Pačići 64
 Pačevina 41
 Pahljenica, v. Mekinje
 Palčiste 75, 76, 93
 Palivodenica 107, 111
 Paprašćni, v. Paprašćiste
 Paprat 107
 Paprašćiste 86
 Papužde 114
 Paresije 12
 Parice 43
 Paralovo 7
 Parjat v. Paprat
 Pasji Potok 40
 Pavle, vilajet 3, v. Zemlja Pavlovića 15
 Pavlovac 15
 Pazardžik 102
 Pazarić 16, 17
 Pčinja, r. 98, 99, 101, 106, 113
 Pečkovo (Pečkova) 83, 86
 Pehovo (Pehova) 99
 Pešter, pl. 42
 Pešter, Pešterce 91, 96
 Petrojani 91
 Petrova 38
 Petrova 53, 54
 Petrovec 97, 100
 Petrovići 15
 Petrovjani, v. Petrojani
 Petrovo, v. Birovo
 Pilareta 48
 Pinjaž Do, Pinjež Do, Pinož Dol 41
 Pinježe, v. Binježevo
 Pirok 93
 Pešter 42
 Plana Luka 11
 Plavkovo (Plavkova) 35, 46
 Plešin, Plešino 45
 Plovdiv (Filibe) 62, 68, 69, 70, 71, 99, 103
 Pobrđje, Pobrđe 49

- Pobužje, v. Papužde
 Podbrege, Podbrijeg 85
 Podgor 68, 82, 96
 Pokrance, Pokranjce 20, 21
 Pokrvenik 110
 Polatica (Bolatica) 73
 Polaz, Polazi 36
 Polica 39
 Police 39
 Polimlje 13
 Polog, 88, v. Donji i Gornji Polog 88
 Polokci 11, 12, 39
 Pološce, v. Polokci
 Poljani 26
 Ponorište 67
 Poroj 18, 72
 Postenje (raško) 46
 Postenje (Ibarsko) 29, 30
 Potkumlje 45
 Potočane, Potočani 76
 Potok 54
 Poturovina, v. Boturovina
 Požarane 87
 Presjenica 18, v. Donja Presjenica
 Preljubište 79
 Prestova, v. Brestovo
 Preševo (Preševa) 27
 Pretiš (Priteš) 29
 Pribanj, Pribanje 63
 Priboj 4
 Pridvorica 17
 Pridvorica 43
 Prijat, v. Paprat
 Prilep, Prilepe 29, 30, 95
 Primlje, Primne 63
 Priteš, v. Pretiš
 Prizren, grad 88, nahija 90
 Probištit 85
 Prodankovo, v. Braćak
 Prostenje (Prošćenje) 22
 Prševce 77
 Prvenica, v. Brvenica
 Purće, Punke 13, 39
 Pusta Tušimlja 56
 Pusteničnik 111
- Radalica (Radanica) 34
 Radetić, v. Luče
 Radijevce 80
 Radilovići 62
 Radišane, Radišani 97
 Radojevce, v. Radijevce
 Radotince, Raotince 81
 Raduša 92
 Rakeva 29
 Rahovo (Rahova) 6
 Rajance, Rajanica 75
 Rajetić, v. Luče
 Rajka 38
- Rajlovac 17, 62, 64, 65
 Rakeva, v. Rađevo
 Rakovce (Rakočce) 79, 81
 Rakovica 14
 Ramni Gaber, v. Ravni Gaber
 Raotince, v. Radotince
 Ras 1, 3, 8, 88
 Ras 34, 36, 37, 39, 40, 41, 50
 Rasopoganče 48
 Rasuhača (Rasuhadža) 77
 Raška 25, 26, 30, 34, 36, 39, 41, 43; 45, 49
 Raška, mj. 50
 Raška, n. 46, 49
 Raška, r. 34, 36, 38, 41, 47
 Raven, Ravene 81
 Ravna Rijeka 58
 Ravne Gaberi, v. Ravni Gaber
 Ravni Gaber, Ravni Gaberi 115
 Raždeginja 49
 Rečane, v. Rečani
 Rečani u Makedoniji 83, 86, 93
 Rečani u Raškoj 34
 Rečica, v. Rečice Malo
 Rečica, v. Rečice Veliko
 Rečica Mala, v. Rečice Malo
 Rečica Velika, v. Rečice Veliko
 Rečice kod Sarajeva 64
 Rečice Malo 70, 78
 Rečice Veliko 70, 78
 Režance, Režanci 111
 Ribar, Ribare 28
 Rikovo, v. Rakeva
 Rječica, r. 64
 Robovac 22
 Rogačevo (Rogačeva) 77, 83
 Rogatić 16
 Rogatac, v. Donji Rogatac 12, 41
 Rogatica, v. Donji i Gornji Rogatac
 Rogozna 38, 39, 41
 Rovići 34
 Rudar, Rudare 23
 Ruđe (Ruže) 7
 Rujište 24
 Rujkovina 22
 Runjevo 20
 Ruže, v. Ruđe
 Rvacka, v. Hrvačka
- Samakov, v. Samokov
 Samokov, Samokovi, Samokovlar 20, 21, 70, 101, 102, 112, 113
 Saračince, Saračinci, Saračindži 75
 Saraj = Sarajevo 4
 Sarajevo 3, 13, 15—18, 60—63, 65, 66
 Saraj ovasi 3, v. Sarajevo
 Sebičevci 50
 Sedlar 73

- Sedlarce 75
 Sedlarce 87
 Sedlarovo, v. Sedlar
 Selce 88, 89
 Selce 96
 Selčanica, v. Sočanica
 Selište 13
 Semišće, v. Semizdže Sejh
 Semizce Seyh, v. Semizdže Šejh
 Semizdže Sejh 69, 99
 Semizovac 63
 Senica, v. Sjenica 8
 Senokos, Senokose 88
 Setole (Sotole) 77
 Sevinje, v. Osojna
 Siga 58
 Siničane, Siničani 68, 69
 Sinjehovo 18
 Sinjevo, v. Sinjehovo
 Siredna Ritudža, v. Srednja Rituča
 Sirednje Pavlje, v. Srednje Pavlje
 Siričina, Siričino 82
 Sitnica, r. 3
 Sitniče 38
 Sjenica 1, 3, 4, 5, 8—10, 42, 43, 48, 49, 57
 Skoplje 1, 3, 11, 13, 19, 26—28, 44, 60—65, 67, 68, 71, 88, 93, 94, 97—103, 105—109, 113 (?) 115
 Skoplje, logor 60—65, 67
 Skopska kotlina 96
 Skopski vilajet 105
 Skukovo 35
 Slatina kod Sarajeva 65
 Slatina (Ibarska) 25
 Slatina u Pologu 90
 Sliv Potok 13
 Slivnje 47
 Smederevo 4
 Smilov Laz 38
 Smoluća 7
 Smrdašce, Smrdeš, Smrdešce 91
 Sobište, v. Sopište
 Sobri, selo 85; grad 85, 95
 Sočanica 4, 26, 28
 Söğütlüdere 97
 Sofija 53, 79, 80, 97, 98, 102, 103
 Sopište (Sobište) 97
 Sotole, v. Setole
 Srbija 22, 27
 Srbinošce, Srbinovce 73
 Srbinovo 73
 Srbovac, v. Bulgari
 Srednja Rituča 10
 Srednje Pavlje 11
 Srednji Loznik 10
 Sredorek 99
 Sredska 79
 Stagovo 20, 21
 Stajkovce, Stajkovci 79, 98
 Stanimaka 29
 Stanojević 18
 Stanović, Stanjevići 17
 Stari Kačanik 19
 Staro Nagoričano 30, 56, 101, v. Nagoričano
 Staro Selo 83
 Štavnja, v. Štavnja
 Štenče, v. Štenče
 Stradovo 46, 57
 Strana 25
 Stribljani 50
 Stričina, Stričino 22
 Strmica, v. Stromišće
 Štaminica, v. Stromišće
 Stromišće, Stromišći 74, 91, 93
 Stromišnice, v. Stromišće
 Stub 42
 Stubla 14
 Studena Bara 98, 100
 Studenčani 108, 115
 Studenković, Studenkovići 17
 Suha Gora 73, 91
 Suhi Dol 28
 Supanj, Supnje 45
 Sušica kod Gostivara 82
 Sušica kod Skoplja 106
 Söğütlüdere 97
 Sveta Petka 106
 Sveti Arhandeli, man. 88
 Sveti Đorđe, man. 91
 Sveti Nikola u Ovčem Polju 55
 Sveti Nikola na Tresci 110, 111
 Svetinje, v. Osojna
 Svetovo, v. Cvetovo
 Svilanovo 34
 Svinalevo, v. Svilanovo
 Svinjače, r. 13
 Svinjačica, v. Svinjaštnica
 Svinjare 32
 Svinjaštnica 13
 Svinje, v. Osojna
 Svitnje, v. Osojna
 Svrake 63
 Šar planina 83, 86, 88
 Šare 5
 Šaronje (Šaron'je) 10, 56
 Šemševo (Šemševa) 95
 Šipkovića (Šibkovića) 19
 Širičina, v. Širičina
 Šiševo 106, 108, 109
 Šljivnje, v. Slivnje
 Štava, v. Štavnja
 Štavalj 5
 Štaviće (?) 38
 Štavić, v. Rajka
 Štavna, v. Stavalj
 Štavnja 16
 Štence, Štenče 68, 73
 Štip 88

- Štitarica 13
 Šumil, Šumilj, v. Beščić
- Tara, r. 13, 22
 Tarčin 17
 Tarkos, Tarkose, Tarkosi 41, 47
 Temišvar 4
 Tenovo (Tenova) 93
 Tenjkovo 12, 37
 Teovo 91
 Teovo, grad 1, 3, 18, 19, 68, 70—
 75, 83, 85—95, 102, vilajet 67,
 69, 72
 Tičić 16
 Tihova, v. Teovo
 Tilava 15—17, 65
 Timuranić 108
 Tlačina 34
 Toblica v. Toplica
 Todorica, Todorice 113
 Todorovce (Todorofce) 39
 Topče Ishaklu, Topču Ishak 19
 Toplenica, Toplica 78
 Toplica 78
 Toplik 16, 65
 Toričani 105
 Trabzon, Trapezunt 81
 Trakija 86
 Trapezunt, v. Trabzon
 Trebaljevo 58
 Trebević, pl. 15, 17, 18
 Treboš 85
 Tremlje 43
 Treska 108, 110
 Trgovište 92
 Trikose, v. Tankos
 Trnava 39
 Trnava 50
 Trnavac 56
 Trnavce, Trnovce 40, 47
 Trnovo 13, 18, 63
 Trstenica 20
 Trstenička rijeka 20
 Trubarevo 99
 Tudence, Tuvidince, Tuvijdice,
 Tuvijdice 82, 94
 Tuhinovo (Tuhinova) v. Tunovo?
 36
 Tumba? 91
 Tunovo, Tuhinovo 12, 36
 Turba 13
 Turbarevo, Turbarevi 98, 99
 Turbe 13
 Turbić, Turbik, trg 14
 Turci 57
 Turska 110
 Tušimlja (Tušimla) 8
 Tutin 10, 11, 46
 Tuvidince v. Tudence
 Tuvijdice v. Tudence 94
 Tuvijdice v. Tudence 82
- Tvrđinići, Tvrđnići 17
 Tvrdo, v. Tvrđevo
 Tvrđovo, v. Tvrđevo
 Tvrđevo 40
- Umovo, Humovo 108
 Unšehir (?) 114
 Uroviče, Urvič 95
 Uskočevo 35
 Uskukova, v. Skukovo
 Usje, Ustje 98
 Uzgorovce 112
 Uzlob 49
 Uzorice 28
 Uzorice, Uzorovice 53
 Užikovići 63
 Uskub v. Skoplje 6, 97
- Valič 32
 Vapa 42
 Vardar, r. 55, 68, 81, 82, 84, 85,
 92, 94, 95, 97—100, 113
 Varvara 85
 Vejce, Vetce 72
 Veles (Köprülü) 101
 Velika Kaludra, s. 51
 Velika rijeka 101
 Veliki Krivoglavci 65
 Veliki Pristoj 91
 Veliko Lukare, v. Gornje Lukare
 Veliko Raudre 23
 Veliko Turčane 71
 Veliko Vrbice 80
 Velone, Velonje 10
 Vešala, Vešilović 86
 Vetce v. Vejce
 Veterske, Vetersko 113, 115
 Vetren 102
 Vever, Viver 38
 Vidohovo, (Viduhova) v. Vidovo
 50
 Vidojevac, Vidojevce 46
 Vidomir, Vidomirić 23, 24
 Vidovo, Vidohovo 50
 Viduhovo v. Vidovo
 Vijoča v. Vjuča 48
 Vijor 38
 Vilovi 10
 Vilovine 10
 Vimselići v. Vojmislići 33
 Vinarce, Vinarica 24
 Vinić v. Vojnić, Vojnik 37
 Virani Kranje v. Vradigranje
 Visoko 4
 Vitac Potok, Vitadž Potok 55
 Vitakovo (Vitakova) 39
 Vitkojeviće, Vitković, Vitkoviće
 52, 53
 Vitomirce, Vitormirce, Vrtomica
 111

- Vitoš, Vituš 36
 Viver v. Vever 38
 Vjetren 102
 Vjever v. Vever 38
 Vjuča 48
 Vlaje 97
 Vlakče 97
 Vlakovno (Vlakova) 17
 Vlaškovo 17
 Vlčedol 110
 Vlčevce, Volčevce 113
 Vlk, vilajet 3, 22
 Vlkovija 91
 Vogošća, Vogošta 62
 Vojkoviće, Vojkovići 53
 Vojmislić, Vojmisliće 33
 Vojnić, Vojniće, Vojnik 37
 Volačić, Vulačić? 16
 Volčevce v. Vlčevce 113
 Vorca, v. Dvorce
 Vrabce, Vrabdže? Vrapci 10
 Vrabče (Vrabdže) 57
 Vraće, n. 11, 12, 13, 27, 29—31, 35,
 41, 45, 46, 56
 Vračevska rijeka 30
 Vradigranje (Viradi Kranje) 44
 Vranište, v. Kargalik
 Vranovina 38
 Vrapci, Vrabce, v. Vrabce 10
 Vrapčište 83
 Vratnica 92
 Vražogrnce 36
 Vrba 29
 Vrbice 80
 Vrela, Vrelo 42
 Vrhbosna, župa? 15, 62
 Vrhbosanje, varoš 15, 62
 Vrhovine 15
 Vrhšenica, Vrsenica 9
 Vrli Kučka v. Vrti Kučka 20, 21
 Vrsenica v. Vrhšenica 9
 Vršak, Vrštik 25
 Vrštik 25
 Vrtekica 115
 Vrti Kučka (Vrli Kučka) 20, 21
 Vrtomica, Vrtomice, Vitomirce 111
 Vrući, Vrudchy, Vrutko 60
 Vrutkojevce 94
 Vrutok, Vrutuk 89, 93?
 Vuča v. Vjuča 48
 Vuči Dol 110
 Vučitrn, sandžak 92, 93
 Vukova oblast 22
 Vulačić 16

 Zabčiče 89
 Zabrđe, Zabrđje, Zabrdo, Za-
 burda 64
 Zaganofce, Zaganovci 77

 Zagrad 74
 Zagrađe, Zagrađje 55
 Zagrađe, Zagrđe 74
 Zagulj 51
 Zakon, Zakoniće 54
 Zakoniće 54
 Zapožani 39
 Zaselje 24
 Zavada (Zavade, Zavode) 30
 Zavade, Zavode, v. Manase
 Zdunje, 74, 93
 Zelenikovo, Zelenikova 101
 Zemlja Pavlovića 15, v. Pavle
 Zenik, v. Bzenik
 Zernovjane v. Žerovjane 73, 93
 Zgurovce 112
 Židmirce, v. Židimirce
 Žilče 78
 Zletovska rijeka 55
 Zlob 49
 Zločut 64
 Zlokrove, Zlokrveni 57
 Zlokućane, Zlokućani 96
 Zlokućani 97
 Zlokukane, v. Zlokućane
 Znuša 12
 Zormište, v. Ozormište
 Zvečan 1, 3, 5, 6, 8, 23, 24, 26—
 30, 41 nahija 25
 Zvečanska nahija 25

 Žaža 6
 Žaževa 6
 Žedenska Klisura 84, 95
 Železnik 4
 Želino, Žilino 74
 Željeznica 66
 Žernovjani, Žerovjane, Žimovja-
 ni 73, 93
 Žerovjane 73
 Žeževo 6
 Židimirce 115
 Žilče 78
 Žilino v. Želino 74
 Žirnovjani v. Žernovjane
 Žitnić, Žitniće, Žitniče 48
 Žitniće, Žitniče 48
 Živoder, Živodere 29, 30
 Žrnavidža v. Žrnavica
 Žrnavica (Žrnavidža) 3, 4
 Žrnovica 4
 Žrnovo 63

 Yanča, v. Janča 5
 Yošanaica 7